

VILNIAUS PEDAGOGINIS UNIVERSITETAS
PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS FAKULTETAS
PSICHOLOGIJOS DIDAKTIKOS KATEDRA

VIOLETOS VALATKAITĖS

**VYRESNIŲJŲ PAAUGLIŲ (16-17 METŲ) ASMENYBĖS
TAPATUMO IR SAVĖS VERTINIMO YPATUMAI
MAGISTRO DARBAS**

DARBO VADOVĖ:
DOC. DR. LIDIJA KUTKIENĖ

Vilnius

2007

TURINYS

ĮVADAS.....	2-5
I dalis – Teorinė	
1. PAAUGLIO ASMENYBĖS RAIDA	
1.1. Paauglystės koncepsijos.....	5-13
1.2. Paauglio asmenybės tapatumas.....	13-16
1.3. Tapatumo formavimasis ir šeima.....	16-19
1.4. Tapatumo krizė paauglystėje.....	19-22
1.5. Tapatumo tyrimų apžvalga.....	22-27
2. PAAUGLIO SAVĖS VERTINIMAS.....	27-30
2.1. Humanistinės psichologijos atstovų požiūriai į savęs vertinimą.....	31
2.2. Savęs vertinimo lygiai.....	31-33
2.3. Savęs vertinimo formavimosi ir funkcionavimo mechanizmai.....	34
2.3.1. Kitų žmonių vertinimų interiorizacija.....	34-36
2.3.2. Socialinis palyginimas.....	36
2.3.3. Saviatribucija.....	37
2.3.4. Savęs vertinimo funkcionavimo modeliai.....	37-38
2.3.5. Savęs vertinimo formavimosi mechanizmai ir selektyvumo principas.....	38-40
2.4. Neadekvatus savęs vertinimo formavimasis.....	40-43
II dalis – Tiriamoji	
3. TYRIMO ORGANIZAVIMAS IR METODIKOS.....	44
3.1. Tyrimo objektas, tikslas, uždaviniai ir hipotezė.....	44-45
3.2. Tyrimo metodai.....	46-48
3.3. Statistinis duomenų apdorojimas.....	48
4. REZULTATAI IR JŲ ANALIZĖ	
4.1. Paauglių tapatumo būsenų rezultatai pagal lytį, mokymo įstaigą, klasę, šeimos sudėtį.....	49-61
4.2. Paauglių savęs vertinimo rezultatai pagal lytį, mokymo įstaigą, klasę ir šeimos sudėtį.....	61-64
4.3. Koreliacinių reikšmių analizė.....	65-69
4.4. Tyrimo rezultatų aptarimas.....	69-71

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

SANTRAUKA (SUMMARY)

LITERATŪRA

PRIEDAI

IVADAS

Temos aktualumas

Svarbus ir atsakingas gyvenimo tarpsnis tarp vaikystės ir suaugusiojo žmogaus yra vadinama paauglyste. Tai - didelių biologinių, kognityvinių, psichologinių permainų metas. Įvairūs autoriai pateikia skirtingas paauglystės amžiaus periodizacijos ribas. D.A. Bernstein, A. Clarke-Stewart, E.J. Roy, T. K. Srull, CH. D. Wickens (1994) jaunesniojo paauglio amžiumi vadina 11- 15 metų laikotarpį, vyresniojo paauglio 16-20 metų laikotarpį, kuriame iškyla tapatybės klausimas, itin aktualus profesijos pasirinkimas, autonomiškumas tėvų atžvilgiu, lyties vaidmens identifikavimas, visuotinių moralės vertybių pripažinimas.

Psichologiniu požiūriu paauglystė baigiasi tada, kai individas randa savo tapatumą, sukuria savo vertybių sistemą, geba užmegzti ir palaikyti draugystės ir meilės santykius, numatyti perspektyvas (Petrulytė, 2003). Todėl, suaugusiojo sugebėjimas integruoti savo asmenybę ir pasiekti tikrą artumą su kitais, didele dalimi priklauso nuo sėkmingo perėjimo iš paauglystės į suaugusiojo žmogaus gyvenimo tarpsnį (Elkind, 1978). Pasak, A. Rubin (2000), šiuolaikinis paauglys yra veikiamas greitai besikeičiančio dabartinio informacijos amžiaus, atveriančio daugybę pasirinkimų. Rinkdamasis paauglys privalo planuoti ir priekį ir mąstyti labiau sistemiškai apie pasaulį, nes tai gali lemti visą jo tolimesnį gyvenimą (Cole, 1996).

16-aisiais gyvenimo metais paaugliai pradeda intensyviau ieškoti savo tapatumo, t.y. intensyvaus savęs suvokimo. Tapatumas priklauso nuo savo kūno savybių įsisąmoninimo, jausmų raiškos, nuo minčių, vertybinių nuostatų. Šie ieškojimai dažniausiai pasireiškia kaip aprangos, muzikos manifestais, dietos laikymusi, grupių kūrimu, eksperimentavimu su seksualiniu aktyvumu, narkotikų vartojimu. E. H. Eriksonas, dėstydamas savo psichosocialinę vystymosi koncepciją, teigia, kad šis laikotarpis yra paprastai susijęs su tapatumo krize. Sėkmingas šios krizės išsprendimas, įgalina individą tapti nepriklausomu, atsakingu suaugusiuoju. Priešingai, nesėkmingas krizės įveikimas veda prie sumaišties, pažeidžiamumo ir abejonių dėl savo tapatumo.

J. Marcia darbas (1966, 1980) buvo pirmasis neoeriksoniškas modelis, paskatinęs reikšmingiems tyrinėjimams. J. Marcia susikoncentravo ties asmeniniu tapatumu ir sukūrė būsenų tipologiją. Jis - vienas iš produktyviausių tapatumo tyrinėtojų.

Kiti užsienio mokslininkai gilino ir tobulino tyrinėjimus. A.S. Watermanas (1974) tapatumo būsenos brandumui įvertinti įvedė trečiąjį kriterijų – asmeninio išreiškimo jausmus, kurie pasak jo, susiję su asmenybės gerove, ir tikint tikslingo elgesio sėkme su socialiai konstruktyvaus tikslo siekimu.

H.D. Grotevantas (1985) daug dėmesio skyrė tapatumo sąsajoms su įvaikinimu. M.D.Berzonsky (2004) ir kt. tapatumo raidą aiškina kaip gyvenime vykstantį savireguliacijos procesą. Tapatumo kontrolės teorija taip pat remiasi individo savireguliacija ir dviejų komponentų interpersonalinio ir intrapersonalinio lyginimu. Šios teorijos atstovė - J.L.Kerpelman (cit. pagal A.Vaičiuliene, 2000). G.Adamsas (1985) išpopuliarino požiūrį į tapatumą kaip prisiminimų pasakojimą. K.McLean tyrime (2005), didžiausią reikšmę turėjo prisiminimai apie sukauptą pasakojamosios konstrukcijos, kaip gyvenimo istorijos, supratimą, ir kaip tie prisiminimai buvo papasakoti. Asmenybės savybių ir tapatumo būsenų ryšius tyrinėjo: M. Dellas, C.A.Markstrom, J.Kroger, S.L. Archer (1994) ir kt. Šeimos struktūros įtaką paauglio atsiskyrimo procesui, kaip tapatumo raidos kontekstą analizavo: S. McCurdy, A.Sherman (1996).

Lietuvoje, mokinių tapatumo būsenas tyrinėjo V. Legkauskas (1998, 2000). Jis nustatė, kad moksleiviai, esantys pasiekto tapatumo ir moratoriumo būsenose, mažiausiai patenkinti savo socialiais santykiais. Mokiniai, esantys išankstinio sprendimo būsenoje, buvo labiausiai patenkinti šiais santykiais. Teigiama, kad pasiekę ideologijos tapatumo būseną moksleiviai, buvo mažiau populiarūs tarp bendraamžių. Tarpasmeninių santykių difuzijos būsenoje esančių moksleivių elgesys labiau priimtinas nei pasiekto tapatumo būsenoje esančiųjų.

Pirmasis išsamus darbas apie paauglių tapatumo raidos ypatybes ir šeimos struktūrinių pokyčių santykį buvo parašytas A. Vaičiulienės (2000).

Savęs vertinimas – tai individo savo paties, savo galimybių, savybių ir vietos tarp kitų žmonių vertinimas. Nuo jo priklauso žmogaus santykiai su kitais žmonėmis, jo savikritiškumas, reiklumas sau, požiūris į savo laimėjimus ir nesėkmes. Savęs vertinimas turi įtakos žmogaus veiklos aktyvumui ir jo asmenybės raidai, yra glaudžiai susijęs su žmogaus pretenzijų lygiu, t.y. tikslų, kuriuos jis sau kelia, sudėtingumu. Pagal J.Connor ir kt. autorių atliktą tyrimą (2004) žemą savęs vertinimą, turintys paaugliai pradeda lytinį gyvenimą anksčiau, labiau linkę į narkotines medžiagas bei atsiduria didesnėje savižudybių grupėje. Socialinės aplinkos įtaką savęs vertinimui tyrinėjo D.Zimprich, S.Parren (2005). Iš atlikto tyrimo Šveicarijoje, jie nustatė, kad ypač svarbus klasės poveikis, kurioje mokosi paauglys.

Kalbėdami, apie paauglių elgesio, mokymosi problemas, daugiausia susiduriame su neadekvačiu savęs vertinimu, nepakankamu arba pernelyg geru. Neadekvatus savęs vertinimas deformuoja asmenybę, sudaro palankias sąlygas neigiamiems bruožams formotis ir kartu apsunkina normalią psichinę raidą. Per gerai save vertinantis paauglys turi nerealias pretenzijas, nepastebi savo trūkumų, ignoruoja nesėkmes, dėl klaidų kaltina kitus. Geras savęs vertinimas-savosios vertės jausmas yra naudingas. Žmonės, kurie jaučiasi neesą tokie, kokie norėtų būti, lengvai pasiduoda depresijai (Hoggins, 1987). A.G. Davidavičienės (2000) tyrimo duomenys rodo, kad tik nedidelis skaičius paauglių turi labai aukštą savigarbą. Teigiamas savęs vertinimas

ir pasitikėjimas savimi padeda įveikti nerimą ir stresą. Paauglių psichologinę savijautą lemia nerimastingumas, savigarbos lygis bei požiūris į mokytojus bei mokyklą (Bukšnytė, 1999).

K.Powell (2004) nagrinėjo tapatumo brandumo būsenas ir savigarbą tarp lyčių. Gauti duomenys, parodė, kad merginos turi žemesnę savigarbą, kuri įtakoja jų tapatumo brandumą. Iš naujausių tyrimų taikant EOMEIS-2, buvo nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai buvo rasti tarp lyčių, išankstinėje sprendimo būsenoje, taip pat nustatyta, kad merginoms būdingesnė moratoriumo, o vaikinams difuzijos būseną (Bergh, Erling, 2005).

Tapatumo formavimasis paauglystėje labai svarbus kuriant suaugusiojo psichosocialinės raidos pamatą. Paauglio tapatumo raidai yra svarbūs tiek ryšiai šeimoje, tiek patyrimas susijęs su atsiskyrimu (Marcia, 1992). Taip pat labai svarbų vaidmenį užima socialinė aplinka. Tokioje socialinėje aplinkoje, kurioje galimybės gerokai apribojamos, apribojamas ir asmenybės atsiskleidimas. Didelę įtaką tapatumo raidai turi savęs vertinimas. Teigiamas savęs vertinimas – tai kelias į asmenybės tapsmą. 14-17 m. gyvenimo metais savęs vertinimo poreikis sustiprėja. Šiame amžiaus tarpsnyje daug įtakos turi tėvų, mokytojų, bendraamžių vertinimai, nuomonės.

Darbo naujumas

Šio darbo naujumą apsprendžia Lietuvoje ne itin plačiai tyrinėjamas paauglio tapatumo formavimasis. Prieš keletą metų Lietuvoje buvo atlikti A.Vaičiulienės (2000, 2004) ir V.Legkausko (1998, 2000) tyrimai. Mūsų valstybė, galima sakyti, pati išgyvena paauglystės amžių ir ieško savo identifikacijos, todėl labai svarbu pateikti naujų empirinių duomenų, kaip socialinių-ekonominių permainų tėkmėje keičiasi paauglių tapatumo formavimasis ir savęs vertinimas. Taipogi, šiame darbe siekiama pateikti paauglių tapatumo ryšius su savęs vertinimu.

Šio magistrinio **darbo objektas** – paauglių tapatumo ir savęs vertinimo sąsajos.

Darbo tikslas – nustatyti vyresniųjų paauglių tapatumo raidos ryšius su saviverte, atsižvelgiant į šeimos struktūrinių pokyčių santykį, lytį, amžių bei mokymo įstaigą.

Tyrimo hipotezės :

1. Vyresniųjų paauglių tarpasmeninės tapatumo būsenos yra brandesnės už ideologines tapatumo būsenas.
2. Merginų ir vaikinų asmenybės tapatumo brandumo formavimasis bei savęs vertinimas skiriasi.
3. Pilnose ir nepilnose šeimose augančių paauglių tapatumo įvertinimo rezultatų skirtumai nežymūs.
4. Vyresniųjų paauglių asmenybės tapatumo brandumas yra susijęs su savęs vertinimu.

Hipotezių teiginiams patikrinti iškeliami šie **tyrimo uždaviniai**:

1. Įvertinti tiriamųjų tapatumo lygį naudojant EOMEIS-2 (Objective Measure of Ego Identity Status, the extended version) metodiką.
2. Įvertinti savęs vertinimą pagal M.Rosenberg (RSV) metodiką.
3. Palyginti tapatumo būsenų brandumą pagal lytį, klasę, mokymo įstaigą, šeimos sudėtį.
4. Palyginti gimnazijoje ir vidurinėje mokykloje besimokančių paauglių savęs vertinimą pagal lytį, mokymo įstaigą, šeimos sudėtį.
5. Nustatyti sąsajas tarp tapatumo būsenų ir savęs vertinimo.

Darbą sudaro: įvadinė dalis, kurioje pateikiama asmenybės tapatumo bei savęs vertinimo samprata, empirinių tyrimų apžvalga, suformuluojamos problemos, tyrimo tikslas, uždaviniai bei hipotezės; tyrimo metodikos aprašymas, rezultatai, rezultatų aptarimas; pasiūlymai ir rekomendacijos, išvados; literatūros sąrašas; darbo santrauka anglų kalba. Darbo apimtis yra 79 puslapiai, 21 lentelė. Literatūros sąrašas yra cituojami 87 autoriai ar autorių grupė.

1. PAAUGLIO ASMENYBĖS RAIDA

1.1. PAAUGLYSTĖS KONCEPCIJOS

Seniausias paauglystės apibūdinimas pasirodė beveik prieš šimtmetį G.S. Hallo darbe (1904). Jis paauglystę apibūdino kaip “audrų ir sunkumų” periodą, priskirdamas jai tris svarbiausias savybes: nuotaikos svyravimus, konfliktus su tėvais, rizikingą elgesį. Nors tokios emocinės ir elgesio reakcijos gali atsirasti bet kuriuo asmens gyvenimo laikotarpiu, G. S. Hall buvo įsitikinęs, kad jos daug dažnesnės tarp paauglių, nes yra endogeniškai sąlygotos biologinių faktorių, susijusių su pubertetiniu vystymusi. Kita vertus, G. S. Hallo pripažino, kad laipsnis iki kurio paauglystė sukelia tokį elgesį, - priklauso nuo paauglių temperamento ir kultūros, kurioje jie gyvena. Paauglystė yra mažiau trikdanti konservatyvių tradicijų kultūrose, ir ten, kur identifikuojama urbanizacija. Urbanizacija siejasi su amoralaus elgesio vilionėmis, mažina fizinio aktyvumo galimybes ir tyrinėjimus, kuriuos jis laikė įgimtu ir biologiniu paauglių poreikiu. Anot jo, dauguma paauglystės problemų atsiranda dėl visuomeninio nesugebėjimo suprasti jos prigimtį ir pavojus, adaptuotis prie atitinkamų socialinių situacijų.

Kalbėdamas apie raidą paauglystėje D. Vinikotas (D. W.Winnicott, 1965) akcentuoja socialinių aplinkybių svarbą. Primityviose visuomenėse paauglys atlikdamas tam tikras apeigas ar pereidamas sunkius išmėginimus virsta suaugusiu per kelias savaites, mėnesius. Tuo tarpu dabartinėje visuomenėje jaunuolis natūraliai virsta suaugusiu, nors ir sukeldamas tėvams daug problemų. D. Vinikotas mano, kad vienintelis “vaistas nuo paauglystės” – tai laikas ir laipsniško brendimo procesas. Galiausiai kaip viso to rezultatas pasirodo suaugęs žmogus. Šis periodas

paprasciausiai turi būti išgyventas. Iš esmės paauglystė – tai asmenybės atradimų metas. Šis procesas negali būti nei paspartintas, nei sulėtintas, tačiau į jį galima įsibrauti ir sugriauti, sunaikinti iš vidaus, o tai veda prie psichikos sutrikimų. Pačios visuomenės, šeimos sveikata paaugliui turi gyvybinę svarbą, nes daug paauglystės sunkumų kyla būtent dėl aplinkos trukdymų. Nepaisant to, didžioji dauguma paauglių pasiekia suaugusiojo brandą. Šis procesas vyksta dėl to, kad egzistuoja įgimta augimo tendencija. D. Vinikotas mano, jog būtent tokio natūralaus brendimo dėka mūsų dienų suaugusieji yra tvirti, stabilūs ir brandūs. Žinoma, viskas turi savo kainą, yra nemažai palūžusių jaunuolių, kuriems reikalinga parama ir gydymas (cit. pagal A.Vaičiuliene, 2000).

Paauglio atėjimas į pubertatą jau būna sąlygotas kūdikystės ir ankstyvos vaikystės patyrimo. Iš kūdikystės bei vaikystės atsinešami tam tikri paveldėti ir įgyti asmenybės bruožai bei tendencijos, pregenitalinių stadijų instinktyvaus patyrimo fiksacijos, kūdikiškos priklausomybės liekanos, kūdikiškas negailestingumas ir t. t. Visas šis patyrimas dar nėra išgyventas sąmoningai. Tai sąmonės srautas, kuris iškyla paauglystėje, ir paaugliškas ego turi išmokti su tuo tvarkytis, suderinti tai savo asmenybėje. Kaip paauglys pasielgs su nauja griauančia jėga? D.W. Vinikotas šią situaciją lygina su naujo vyno supylimu į seną butelį. Iš esmės paauglys kartoja kūdikystės stadiją. Jo santykiams su tėvais būdingas greitas kaitaliojimas provokuojančios nepriklausomybės ir regresyvios priklausomybės ir net abiejų šių kraštutinių koegzistavimas vienu metu. Paauglys jaučiasi izoliuotas taip, kaip jaučiasi izoliuotas kūdikis, kol neskiria savęs nuo to, kas yra “ne aš”, kol netampa atskiru individu. Tik tai leidžia formuoti santykius su objektais, esančiais už jo. Jaunesniųjų paauglių seksualinis patyrimas taip pat patvirtintas šiuo izoliacijos reiškiniu. Jis nežino, ar bus heteroseksualus, ar homoseksualus, o gal narciziškas.

Paaugliams būdinga atsisakyti netikrų sprendimų. Ši jų moralė taip pat priklauso kūdikystei. Paauglys ieško sprendimų, kurie jam galėtų padėti tuoj pat, ir atmeta juos vieną po kito, jei tik randa juose ką nors netikra. Pavyzdžiui, tokie sprendimai gali būti identifikacija su tėvų figūromis arba šaunūs sportiniai rezultatai, seksualinis aktyvumas arba didesnės svarbos suteikimas intelektualinei veiklai. Taigi, paaugliai dažnai atmeta šiuos sprendimus ir ignoruodami visa tai, ką gali pasiūlyti visuomenė, ką yra pasiekusi mūsų kultūros istorija, pereina per sumaištį, sunkių emocijų išgyvenimų fazę, kurioje jie jaučiasi “tušti” ir niekaip negalintys rasti save. Atrodytų, tarsi jie kovoja tam, kad viską pradėtų iš naujo, lyg neturėtų nieko, ką galima būtų perimti iš ko nors.

Į jaunas žmones galima žiūrėti kaip į ieškančius identifikacijos formas, kuri leistų jiems sėkmingai kovoti dėl realybės pajautimo siekiant asmeninio tapatumo, neprisitaikant paskirtame vaidmenyje pereiti per sumaištį ir išverti. Jie nežino, kur jie yra, kuo taps, jie laukia. Kadangi

viskas jauniems žmonėms yra nežinia, jie jaučiasi nerealūs ir tai juos skatina daryti tam tikrus dalykus, kuriuos jaučia esant realiais, tačiau kurie tik jiems atrodo realūs, kiek paveikia visuomenę. Jaunuoliai turi poreikį "baksnoti" visuomenę taip, kad sukeltų jos priešišumą. Ir čia jie demonstruoja savo provokuojančiai – priklausomą elgesį. Šio elgesio pobūdis yra infantiliškas, atėjęs iš ankstyvų raidos stadijų. Tuo tarpu tėvai mano, kad vaikai turi jų klausyti, nes jie yra tėvų išlaikomi. Šitaip manydami tėvai ir kiti suaugusieji remiasi visai kita realybe nei ta, kurioje gyvena paauglys. Tėvai bando jam surasti sprendimą, tačiau laikui bėgant pamato, kad paauglys išeina iš šios fazės ir jau gali identifikuoti save su tėvais, visuomene be jausmo, kad jo asmenybei gresia pavojus užgesti.

Per paaugliškas antisocialias tendencijas D.W. Vinikotas bando atskleisti artimą ryšį tarp jaunatviškų sunkumų ir patologijos. Įvairias tendencijas jaunimo grupėse rodo labiausiai nesveiki grupės nariai. Pavyzdžiui, vienas grupės narys vartoja per dideles narkotikų dozes, kitas apimtas depresijos guli lovoje, dar kitas yra vikrus mušeika. Už kiekvieno, kuris savo kraštutiniu simptomu žeidžia visuomenę, grupuojasi kiti. Grupėje nariai, išreiškiantys kraštutines tendencijas, veikia dėl visos grupės, kartkartėmis gražindami jos nariams tikrumo, realybės jausmą. Jei, pavyzdžiui, jaunimo vakarėlyje nieko neatsitinka, kai kurie grupės nariai pradeda jaustis netikri dėl savo realumo. Tačiau jie nėra tokie pažeisti, kad patys mestų iššūkį. Nė vienas iš jų nenori pasireikšti itin asocialiai. Bet jeigu grupėje yra antisocialus narys ar keletas jų, galinčių sukelti visuomenės reakciją, tada viskas susitvarko, grupei gražinamas realumo jausmas. Kuriam laikui grupėje vėl viskas stoja į savo vietas, grupės nariai remia kiekvieną, kuris veikia jų labui. Grupė daro poveikį individui, o individas keičia grupę. Kažkokiu būdu tam tikri individai panaudoja radikalias tendencijas turinčius asmenis, kad galėtų padėti sau pasijusti realiais. D.Vinikotas mano, kad šis principas universalus, jis pasireiškia ir suicidinių (savižudybės) bandymų ir kitais atvejais (cit. pagal. A.Vaičiulienę, 2000).

Pasak, A.Gučo (1990) kiekvienas amžiaus tarpsnis turi tipiskų bruožų, kurie ilgainiui kinta, suteikdami elgesiui, naują formą. Tarp vieno ir kito tarpsnio įsiterpia perėjimo fazė. Kai vieni psichikos ypatumai pasidaro nebe tokie reikšmingi, atsiranda kiti, ir jiems tenka pagrindinis svoris asmenybės struktūroje. Šiame kitimo procese svarbų vaidmenį atlieka vyraujanti vaiko veikla, naujas tos veiklos turinys, nauji santykiai su suaugusiais, naujos protinės išgalės perdirbti gautą patyrimą. Pereinant iš vaikystės į jaunystę tokia fazė yra paauglystė. Paauglystės amžiaus ribos yra labai sąlygiškos. D. A. Bernstein, A. Clarke- Stewart, E.J. Roy, T. K. Srull, CH. D. Wickens (1994) jaunesniojo paauglio amžiumi vadina 11- 15 metų laikotarpį, vyresniojo paauglio 16-20 metų laikotarpį. R.C. Atchley (1975) paauglystės etapu vadina nuo 15 iki 20 metų. B. Newman ir P. Newman (1978) skiria ankstyvąją paauglystę (12-18) metų ir vėlyvąją (18-22) metais (Beresnevičienė, 2003).

Lietuvos mokslininkas A. Gučas (1990) pateikia skirtingą paauglystės periodizaciją atsižvelgdamas į lytį. Vyriškosios lyties atstovų paauglystė tęsiasi nuo 13 iki 16 metų, moteriškosios lyties nuo 12 iki 15 metų.

Kai kuriose šalyse paauglystė baigiasi tada, kai individas visai subręsta lytiškai ir gali reprodukuoti naują kartą. Bet tai tik fizinis (biologinis) organizmo subrendimas, išreiškiantis tam tikrą lūžį fiziologiniu ir anatominiu atžvilgiu. Kai kuriose šalyse paauglystė yra savaime suprantamas perėjimas į subrendimą, teisė tekėti arba vesti, taigi susijusi su rimta atsakomybe gyvenime. Paauglystė ir perėjimas į jaunystę yra psichinio ir socialinio brendimo problema. Apie įžengimą į jaunystę sprendžiama kaip tik šiais pastaraisiais aspektais. Pramoninėse šalyse labai aktualūs protinio išlavėjimo, techninio patyrimo arba dalykinio veiklumo kriterijai, dėl to ir paauglystės ribos labai išsiplečia. Sociologiškai jaunystė pasiekama tada, kai individas gali save išlaikyti, turi profesiją, darbą.

Psichologiniu požiūriu, jaunystė pasiekta tada, kai individas susiranda savo identiškumą (tapatumą), susidaro savo vertybių sistemą, gali užmegzti ir palaikyti tarpusavio draugystės ir meilės santykius, numato ateities perspektyvas (profesijos pasirinkimas). Jaunystės pradžią nurodo ne tiek individo metų skaičius, kiek jo protinis, emocinis ir socialinis subrendimas. Vienu atžvilgiu jis gali būti pasiekęs jaunystės stadiją, o kitu atsilikęs, jame gali dar išlikti vaikiškų bruožų. Labai svarbus jaunystės bruožas yra savo sprendimų ir elgesio kontrolė, susijusi su atsakomybe už savo veiksmus. Kai kalbame apie 16-18 metų jauną žmogų, galima jį vadinti paaugliu, galima vadinti ir jaunuoliu.

Intensyvus lytinis brendimas paauglystėje, taip pat ūgio kitimas susilpnina organizmo atsparumą ligoms, padidėja jautrumas dirginimams.

Paauglystės pradžia būdinga nuotaikų nepastovumas, nerviškumas, neramumas, jautrumas. Seksualiniai potraukiai šiuo metu taip pat įgyja ryškesnes formas, atsiranda emocinė įtampa.

Dabar lytinio ir fizinio brendimo požymiai pasirodo maždaug dviem metais anksčiau, negu prieš keliasdešimt metų. Šis fizinio bei lytinio augimo ir brendimo greitėjimas vadinamas akceleracija. Ją sąlygoja išorinės (socialinės) sąlygos ir vidiniai (genetiniai) ypatumai.

Anksčiau buvo manoma ir aiškinama, kad paauglystė prasideda su lytiniu brendimu, yra jo sąlygojama ir pasireiškia audringais kitimais augančio žmogaus psichikos struktūroje. Taigi kitimai paauglio psichikoje buvo aiškinami biologiniais faktoriais, jų lemiamą įtaką visai vaiko psichinei veiklai ir elgsenai.

Be abejonės, tam tikru laiku vaikas atkreipia dėmesį į jame vykstančius fiziologinius kitimus, susidomi jais, nes juos pastebi ir kiti, jis išgirsta iš pašalinių pastabų arba patiria nemalonių išgyvenimų (mergaitės sirgdomos mėnesinėmis, berniukai kalbėdami balso mutacijos

laikotarpiu). Bet psichikos persitvarkymą lemia ne fiziologiniai veiksniai, o socialiniai – nauji vaiko poreikiai ir motyvai, kuriuos realizuojant jam tenka susidurti su įvairiomis kliūtėmis. Tas susidūrimas lemia vaiko socializacijos procesą.

Paauglys intensyviai nagrinėja savo fizinius ir psichinius ypatumus, lygina save su kitais, ieško būdų savo asmenybei formuoti. Jam kyla daugybė klausimų: kas esu, ko siekiu gyvenime. Tokie klausimai verčia daug ką persvarstyti, į reiškinius pažvelgti kitomis akimis negu vaikystėje. Paauglystėje emocinis ir protinis patyrimas persitvarko, elgesys pasidaro savarankiškesnis, atsikratoma vaikiškos priklausomybės, mėginama į pasaulį pažvelgti suaugusiųjų požiūriu, girdėti vienmečių balsą ir nelikti jam abejingu. Intensyvus paauglio savęs suvokimas, vertinimas, savęs vaizdo susidarymas, pozicijos gyvenime ieškojimas psichologų vadinamas identiškumo formavimusi.

Identiškumas formuojasi plečiantis paauglio patyrimui ir pajėgumui svarstyti, susidaryti sąvokas, vertinti įvykius ir reiškinius. Savęs suvokimas ir vertinimas glaudžiai susijęs su tuo, kaip kiti jį suvokia ir vertina, į save žiūri kitų akimis. Turi reikšmės ir laiko perspektyva: koku paauglys norėtų būti, kaip juo tapti, ko iš jo laukiama. Aiškų identiškumą susidaromas tada, kai visi šie aspektai harmoningai suderinami.

Paauglystės laikotarpiu galima kalbėti tik apie subrendimo elementus, o ne apie visišką subrendimą. Paaugliai fiziškai ir psichiškai suaugusiam prilygsta tikrai į jaunystės pabaigą, tačiau tie elementai yra svarbus ir būdingas paauglystės psichikos bruožas. Apie paauglio išgyvenamą subrendimo jausmą sprendžiama pagal tokius kriterijus: 1) Paauglys nori ir reikalauja, kad kiti su juo elgtųsi ne kaip su vaiku, o kaip su suaugusiu. Tai reiškia, kad suaugusieji turi jį gerbti, pasitikėti, būti taktiški, pripažinti jam žmogaus orumą ir tam tikro savarankiškumo teisę. Kai suaugusieji tų reikalavimų nepripažįsta ir nesilaiko, paauglys jaučia nuoskaudą ir protestuoja įvairiais galimais ir negalimais būdais: neklauso, užsispiria, nemandagiai, šturkščiai kalba; 2) paauglio stengimasis užsitikrinti tam tikrą veiklos savarankiškumą, apginti kai kurias savo gyvenimo sferas nuo suaugusiųjų kišimosi. Tai gali būti santykiai su draugais, berniukais arba mergaitėmis. Kai kurie paaugliai nenori, kad suaugusieji kontroliuotų juos; 3) paauglys gali turėti savo elgesio nuostatas, tam tikras pažiūras, įvykių vertinimą, gali ginti savo nuomonę tuo klausimu, nors suaugusieji arba draugai prieštarautų.

Paauglio išsivystymo pokyčius rodo socialinis moralinis elgesys, protinė veikla ir interesai, saviti santykiai su vienmečiais. Socialinis moralinis subrendimas matosi iš santykių su suaugusiais. Proto ir interesų subrendimą rodo paauglio noras pačiam lavintis.

Paauglio vadinamasis subrendimas atspindi ir jo identiškumo susiformavimą, pasireiškiantį socialiniuose santykiuose (santykiuose su tėvais, mokytojais, vienmečiais). Ypač svarbus identiškumo komponentas yra santykių su priešingos lyties individu kitimas.

Identiškumą išreiškia moralinės, estetiškos, politinės pažiūros, profesiniai interesai ir kt. Laikas, per kurį identiškumas susiformuoja, priklauso nuo kultūros, ekonominių sąlygų, ankstesniųjų paauglio išgyvenimų. Daugiau laiko reikia tiems, kurie patyrė daug neigiamų įspūdžių arba jų patyrimas yra prieštaringas.

Identiškumo stoka arba neaiškumas apsunkina paaugliui ar jaunuoliui adekvatų elgesį tokiomis sąlygomis, kurios kitam sunkumų nesudarytų.

Kitas lietuvių autorius, L.Jovaiša (2000) teigia, kad vienas iš ryškiausių paauglio bruožų yra jo visuomeniškumas – siekimas bendrauti su bendraamžiais. Paauglio visuomeniškumas yra ribotas. Jis linkęs bendrauti ne su visais, tik su savo vienmečiais, šiek tiek vyresniais už save moksleiviais. Suaugusiųjų draugystė jam nepriimtina, nes šie dar nenori pripažinti jo subrendimo ir savarankiškumo, dar laiko jį vaiku. Suaugusieji jam ne autoritetas. Jis kritikuoja suaugusiuosius už menkiausią „pražangą“. Kritika negailestinga, kartais ji būna net įžūli, gelianti, akiplėšiška. Nepagrįstai prieštaraudamas mokytojams, tėvams, paauglys dažnai turi vieną siekimą – parodyti, kad jis nieko nebijo, kad jis yra toks, kaip ir visi suaugę žmonės. Klaidingai suprastas vyriškumas, subrendimas trikdo bendravimą su suaugusiais, sukelia konfliktines situacijas. Ši aplinkybė labai pamokanti. Suaugusieji turi žinoti, kaip tokiais atvejais elgtis. Svarbiausia – pripažinti paauglio pretenzijas į suaugusiuosius ir kartu rimtai, dalykiškai, ramiu tonu spręsti problemas bei kilusį konfliktą.

Savo vienmečių grupėje paauglys komunikatyvus, veiklus, pasiryžęs rodyti pastangas, nepaprastai draugiškas, atsidavęs, pasirengęs ginti savo grupės garbę. To paties laukia iš kitų grupės narių. Jis turi artimą draugą, nors jų draugystė iš esmės paviršutiniška, nesusieta gilesnių ir prasmingesnių bendrų interesų, tačiau reiklumas vienas kitam didžiulis, draugo ištikimybė – šventas dalykas. Ištikimybės sulaužymas susilaukia didžiulio pasmerkimo.

Paauglys yra susidomėjęs savo asmenybe. Ryškiau negu bet kada atsiskleidžia savimonė. Ir tai nenuostabu, nes juk kaip tik šiame amžiuje jis pamato savyje daug naujo, nematyto. Paaugliai jautrūs, jie perdėtai reaguoja į jų adresu pasakytus neigiamus žodžius. Egocentrizmas lydi jų mąstymą, jie nori būti dėmesio centre. Kai kurie grožisi savimi, įsimyli save, pernelyg domisi savo lytiniais požymiais. Visa tai rodo, kokia kryptimi reikia juos auklėti.

Paauglystę traktuojama iš biologinės brendimo perspektyvos reiškia, kad vystymasis, pirmiausia – paveldėtų, biologinių potencialų išskleidimas. Geriausias šio požiūrio atstovas yra psichoanalizės pradininkas, Zigmundas Freudas (1910), kuris paauglystę laikė išskirtine vystymosi stadija, kai žmogus pagaliau gali išpildyti savo biologinį imperatyvą, reprodukuoti save kaip rūšį. Dėl to seksualinius impulsus Freudas vertino kaip svarbiausią žmogiškojo elgesio motyvuotoją, atsižvelgiant į tai, paauglystę jis priskyrė genitalinei stadijai.

Iki tol buvusi latentinė stadija (nuo 6 metų iki lytinio brendimo) yra ilgas ir tariamai ramus periodas, kurio metu libido pasireiškimo būdas būna netiesioginis: per žaidimus, mokymąsi, socializaciją. Šiuo metu lytiniai potraukiai yra išstumti.

Genatalinė stadija prasideda lytinio brendimo metu, jos metu jaunuoliai pradeda jausti seksualinius jausmus kitiems, kurie transformuojasi į brandžią formą. Tuomet paaugliai susiduria su vis didėjančiu socialiniu reikalavimu vystyti savo intelektualinius ir praktinius gabumus, o seksualumą kontroliuoti. Dėl to, tuo pat metu padidėja ir gynybos mechanizmų poreikis, nes seksualinius arba agresyvius impulsus privalu kontroliuoti. Dėl psichologinės kovos tarp trijų asmenybės dalių: Id, Ego, Superego kyla emocinis nerimas. Pasak Z. Freudo, pagrindinė paauglystės vystymosi užduotis - sugrąžinti minėtas tris asmenybės dalis į pusiausvyrą. Z. Freudas įsivaizdavo, kad paauglio asmenybės raidoje, visuomenė daro įtaką per Superego, kuris yra internalizuotas visuomenės vaizdinys. Dėl įtampos tarp biologinių instinktų (Id) ir socialinių normų (Superego) daugelis JAV paauglių dažnai jaučia kaltę dėl savo stiprių seksualinių jausmų, nes visuomenė teigia, kad seksas paaugliams – blogai. Pasak Freudo, paaugliai privalo išmokti integruoti savo seksualinius jausmus į asmenybę.

Kita esmine užduotimi paauglystėje jis įvardija emocinio atsiskyrimo procesą. Atsinaujina Edipo situacijos konfliktai, jeigu jie prasidėjus latentiniam periodui nebuvo visiškai išspręsti. Sustiprėjus seksualiniam potraukiui, paauglys ieško jį atitinkančio objekto, tačiau jis dar dalinai prisirišęs prie edipinio objekto. Paauglys pasąmoningai patiria kastracijos baimę, kuri pasak Z. Freudo, yra filogenetiškai paveldima: prisimenama priešistorėje realiai praktikuota kastracija, tėvo skiriama bausmė už kraujomaišos ryšius. Paauglys, norėdamas išvengti kastracijos baimės, neturi kito pasirinkimo, kaip kad suvaldyti save arba atsiskirti nuo šeimos aplinkos. Jis elgiasi taip, tarsi provokuotų savo tėvus nutraukti su juo emocinius ryšius. Teigiama, kad Edipo krizė susijusi su ankstesne, su praradimu susijusia emocine patirtimi (pogimdyminis atsiskyrimas, nuolat pasikartojantis atsitraukimas nuo krūties pamaitinus). Kiekvienu atveju nuo vaiko realiai atskiriama kažkas, su kuo jis įsivaizdavo esąs suaugęs. Pagal šį modelį aiškinama ir kastracijos baimė (cit. pagal Vaičiulienę, 1999).

Paauglys savo savarankiškumą dažniausiai išreiškia maišto forma, nukreipia savo seksualinius interesus nuo šeimos į aplinką, esančią už jos ribų, jei latentinio periodo pradžioje nesusiformuoja pakankamai efektyvi gynyba prieš kastracijos baimę. Paauglys neigia savo šeimos nuomonę, skonį, įpročius, tikslus. Būna atvejų, kad taip krizė išsprendžiama, ir emocinis atsiskyrimas nuo tėvų tampa pagrindine gyvenimo būdo ir veiklos nuostata, kuri prieštarauja tėvų lūkesčiams. Dažnai išgyvendamas kaltės jausmą, paauglys gali išsiugdyti menkavertiškumo jausmą, kuris apsunkina emocinio atsiskyrimo procesą.

Jei paauglys išsikovoja savo savarankiškumą ir nukreipia savo seksualinius interesus į aplinką, už šeimos, jis tampa nepriklausomu nuo priešiško jausmų, kurių turėtų griebtis, norėdamas nutraukti edipinius ryšius. Toks paauglys normaliai bendrauja su šeima, patiria abipusius švelnius ir priešiškus jausmus, gyvena savaip ir išlieka paklusnus.

Z. Freudo pasekėja Ana Freud (1946, 1958) įrodinėjo, kad pubertetas reiškia netikėtus libido energijos proveržius. Tuo pat metu socializacija artėja prie vis daugiau reikalaujančio superego vystymosi. Šie du tuo pat metu vykstantys procesai modifikuoja reikšmingą santykį tarp psichologinių struktūrų, sukeldami disbalansą, nestabilumą, įtemptus ir dažnus emocinius proveržius. Ji vertino šį procesą kaip universalų, ir tvirtino, kad emocinių proveržių nebuvimas paauglystėje atspindi perdėtą gynybą (sublimaciją, represiją), ir tai yra patologija (cit.pagal Vaičiuliene, 1998).

Kitas požiūris į paauglystę - kultūrinis antropologinis. Jis kilęs iš mokymosi iš aplinkos perspektyvos, jis postuluoja, kad paauglių elgsena yra pirmiausia "įrėmintą" socialinės aplinkos. Šis požiūris prieštarauja Freudo pastebėjimams, kad paauglių elgesys labiausiai priklauso nuo biologinių pasikeitimų. Mokslininkė M. Mead tyrinėdama Samoa salos bendruomenės gyvenimą nustatė, kad nėra ryškaus skirtumo tarp suaugusiųjų ir vaikų atliekamų vaidmenų. Paauglystėje padaugėja pareigų, tačiau į suaugusiojo žmogaus amžių pereinama laipsniškai, sklandžiai ir nepertraukiamai. Paauglystė nėra krizių ar stresų laikotarpis, o lėto interesų ir veiklos brendimo laikotarpis. Kitaip tariant, paauglių elgesys puberteto metu nėra fiksuotas elgesys, o socialinių ir aplinkos faktorių produktas.

R. Benedict analizavo tęstinumo ir netolydumo svarbą Vakarų kultūroje. Jos manymu, Vakarų kultūroje asmens raida yra gerokai daugiau netolydesnė negu tęstinesnė. Pavyzdžiui, iš mažo vaiko nereikalaujama jokios atsakomybės, o vėliau sudėtingėjant darbinei veiklai vaikiški įsitikinimai, nuomonės, atsakomybės lygis jau nebetinka. R. Benedict teigia, kad egzistuojant kultūriniam perimamumui, tolydumui, paauglys į suaugusiojo periodą pereina natūraliai, iš lėto.

C. Rodgersas (1985) konkrečiai netyrinėjo paauglystės stadijos, tačiau jo bendras domėjimasis raida ir asmenybės tobulėjimu, turi sąsają su paauglyste. Jo nurodomas tapimo procesas galima nustatyti kiekvieno paauglio raidoje. Tapimo jausmas, pasak Rodgerso, leidžia mums pamatyti save tokius, kokie mes iš tikrųjų esame: kuo mes buvome, kas mes esame šiandien ir kuo būsim rytoj. Sėkmingas asmeninis tapumas reiškia tapimą visiškai funkcionuojančia asmenybe, kuri pasiryžusi tobulėti, atvira patirčiai.

Paauglys, pasak C.Rodgerso, mėgsta eksperimentuoti, siekia įvairiapusiško pažinimo, ne visada pasikliauja tėvais, neleidžia kitiems spręsti už jį. Paauglys formuoja individualias, asmenines pažiūrų sistemas. Tobulėjantis paauglys, atvirai priimantis naują patirtį, kūrybiškai sprendžia įvairias problemas, vertina pasaulį remdamasis savo individualiu patyrimu.

Kitas reikšmingas dalykas C.Rodgerso teorijoje - savęs kaip proceso, o ne statiškos būties suvokimas: nuolat įgaunamas patyrimas įjungiamas į bendrą sistemą.

Trečiasis principas yra pasitikėjimas savo paties sugebėjimais. Patirdamas sėkmes ir nesėkmes, paauglys išmoksta efektyviau įvertinti situaciją, suprasti kitų reikalavimus, atsakyti už atliktų ir neatliktų veiksmų padarinius. Tik pasitikėdamas savo sugebėjimais paauglys gali artėti link pilnatviško gyvenimo.

Ego psichologai atsiskyrė nuo Z. Freudo teorijos sumažindami seksualinio instinkto svarbą, ir skirdami didesnę dėmesį malonumams, kylantiems iš susidomėjimo užduotimi, ego vystymuisi ir socialine įtaka. E. Eriksono paradigmoje paauglystė apima dvi psychosocialines krizes: meistriškumo prieš nepilnavertiškumą ir tapatumo prieš vaidmenų sumaištį. Pirmoji krizė sutampa su mokykliniu amžiumi ir baigiasi puberteto metu. Antrosios pradžia sutampa su paauglystės viduriu, ir ji gali tęstis jaunojo suaugusio amžiuje. E. Eriksonas siejo emocinius paauglystės nestabilumus su vystymosi kompetencija sau ir kitiems, ir tapatumo jausmo, kuris patenkina poreikį būti unikaliu, pasiekiant socialinį pripažinimą.

1.2. PAAUGLIO ASMENYBĖS TAPATUMAS

Kai kurie paauglystės ekspertai E. Eriksono idėjas vertina kaip vienintelę pačia reikšmingiausią paauglio vystymosi teoriją. Ir įtikinimas, kad tapatumas yra pagrindinė sąvoka, susijusi su asmenybės raida paauglystėje yra E. Eriksono meistriško mąstymo ir analizės rezultatas. Buvęs Z. Freudo mokinys E. Eriksonas tikėjo, kad paauglystė yra universali, biologinė žmogaus vystymosi pakopa, tačiau kultūrinius faktorius laikė svarbiais taip pat. Pagal jį, paauglių užduotis įžengiant į suaugusiųjų pasaulį suderinti savo naujus seksualinius skatulius ir socialinius poreikius į pilnai integruotą ir sveiką asmenybę. Kartu su integracija formuojasi tas, ką E. Eriksonas vadino tapatumu. Tapatumas charakterizuojamas kaip „subjektyvus jausmas, patvirtinantis panašumą ir tęstinumą“. Šis jausmas - subjektyvus jausmas, kad jis arba ji išlieka toks pat kintant situacijoms, laikui, o skirtingų kontekstų veiksmi ir patyrimai susilieja į tą patį centrinį, aktyvų Aš. Šis jausmas formuojasi, kai ego, sąveikaudamas su visuomene paauglystėje, atpažįsta, sintezuoja ir transformuoja daugybę vaikystės tapatumų į vieną struktūrą, apibūdinamą „tapatumo konfigūracija“.

E. Eriksonas teigė, kad kuriantis pastarajai konfigūracijai, atskiros psichikos dalys susilieja į unikalią ir suderintą, pastovią visumą. Jo manymu, žmogaus tapatumas nurodo elgesį su kitais aplinkiniais žmonėmis, santykį su pačiu savimi, santykį su praeitimi ir ateitimi. Tapatumas nėra vienintelis bruožas ar įsitikinimas, tai – visų įsitikinimų modelis, kad paaugliai

konstruoja rekonstruodami daug būdų, kuriais skiriasi vieni nuo kitų (cit. pagal Vaičiulienę, 2001).

Paauglystės periode tapatumo formavimasis yra esminis todėl, kad tuo metu paauglio įsitikinimai, gebėjimai, troškimai privalo būti suderinti su suaugusiųjų normomis, t.y. individualus tapatumas ir socialinis tapatumas privalo būti suderinti, kad paauglys galėtų tuo metu rasti vietą suaugusiųjų pasaulyje. Dėl šios priežasties E. Eriksonas pagrindine paauglystės krize laikė tapatumo sumaištį. Tapatumo sumaištis veda prie socialinės deviacijos ir konflikto.

Paauglystę kaip ypatingą stadiją pripažįsta vakarietiška visuomenė, todėl tik joje, ir nei vienoje kitoje stadijoje, yra psichosocialinis moratoriumas. E. Eriksono teorijoje tai reiškia atidėtą sprendimą laiko atžvilgiu. Moratoriumo metu paaugliai išbando įvairius vaidmenis ir asmenybes, prieš pasiekdami savo stabilaus AŠ jausmą. Jie gali vieną akimirką ginčytis, kitą bendradarbiauti. Vieną dieną apsirengti tvarkingai, kitą dieną vulgariai. Vieną dieną vertinti draugą, kitą dieną nekęsti.

Asmenybės eksperimentavimas yra ypatinga paauglių pastanga surandant būdą įtikti pasauliui. Ir kai jie palaiptams suvokia, kad jie bus atsakingi už save, savo gyvenimus, paaugliai ieško, kuo jie bus. Daugelis paauglių tėvų ir kiti, juos supantys suaugusieji, kaltina, kad paaugliai nekreipia dėmesio į tai, ką jie sako, elgiasi šiurkščiai, maištaujančiai, jiems dažnai kinta nuotaika. Labai svarbu, kad suaugusieji duotų laiko ir suteiktų galimybes patyrinėti įvairius vaidmenis ir asmeniškumus. Dauguma paauglių galiausiai atmeta nenorimus vaidmenis. Pasak E. Eriksono, iki vėlyvosios paauglystės profesiniai vaidmenys yra svarbiausi, ypatingai aukštus technologinius standartus pasiekusiose visuomenėse, pavyzdžiui tokiose kaip JAV. Jaunuoliai, turintys geresnį pasiruošimą įžengiant į darbo rinką, kuri pateikia pagrįstai aukštą savęs vertinimo potencialą, patirs mažiausią stresą vystantis tapatumui. Kai kurie jaunuoliai atmeta darbus, siūlančius aukštą atlyginimą ir tradiciškai aukštą socialinį statusą, pasirinkdami dirbti ten, kur jie gali būti naudingi "broliams", pavyzdžiui, Taikos Korpusė, psichiatrijos klinikose, mokyklose vaikams, iš mažas pajamas gaunančių šeimų. Kai kurie jaunuoliai mieliau renkasi bedarbystę nei darbą, kurio jie negali gerai atlikti, arba kuriame jie jaustųsi nereikalingi. Pagal E. Eriksoną, šis požiūris atspindi troškimą pasiekti prasmingą tapatumą, kuris teisingas pačiam individui, negu savo tapatumo palaidojimas didelėje visuomenėje (Santrock, 1998).

Integruoto tapatumo jausmo vystymasis yra ilga, sudėtinga, sunki užduotis, ir psichosocialinis moratoriumas pagal E. Eriksoną leidžia paaugliui svarstyti šias problemas (R. Žukauskienė, 2002):

1. Laiko perspektyva arba laiko difuzija. Paauglys pradeda matyti praeities šaknis ir egzistavimą ateityje. Šios praeities ir ateities perspektyvos turi būti integruotos.

2. Pasitikėjimas savimi arba abejingumas. Paauglys turi pastebėti, kad jo veiksmai yra aplinkinių vertinami ir kad tai jam svarbu. Paauglys gali suabejoti savo sugebėjimais, tačiau niekam nepavyksta išvengti nesėkmių, ką nors veikiant. Paties veiksmai ir kitų vertinimai yra pasitikėjimo savo tapatumu esmė, ir tai padeda suprasti, kas jis yra iš tikrųjų.

3. Eksperimentavimas vaidmenimis arba negatyvus tapatumas. Paauglys neturi bijoti eksperimentuoti su naujais ir skirtingais vaidmenimis. Paauglystė yra tas laikas kai galima laisvai išmėginti suaugusiems būdingus vaidmenis neprisiimant asmeninių įsipareigojimų.

4. Sėkmės numatymas arba darbinis paralyžius. Paauglys turi pritaikyti savo darbštumą, atlikdamas kai kurias darbo užduotis. Tai padeda gauti atgalinį ryšį, kuris yra reikalingas pasirenkant tokius darbinus vaidmenis, kurie geriausiai atitinka jo unikalius sugebėjimus.

5. Seksualinis tapatumas arba biseksualinė difuzija. Paauglys turi išspręsti konfliktus, įtakojančius jo seksualinių vaidmenų tapatumą. Bandomieji paauglio įsipareigojimai sukuria sąlygas heteroseksualiniams ryšiams, kuriems gali būti būdingas ir intymumas.

6. Lyderiavimo poliarizacija arba autoriteto difuzija. Paauglys, užsėmęs lyderio poziciją, turi prisiimti atsakomybę. Taip pat turi būti pripažįstama, kad kartais dėl sėkmingos socialinės sąveikos reikia paklusti kitų įtakai.

7. Ideologinė poliarizacija arba idealų difuzija. Paauglys turi sukurti asmeninių vertybių sistemą, kuri leistų jam priimti individualius sprendimus, įtakojančius jo tolesnį gyvenimą.

Ne visi paaugliai pasinaudoja moratoriumu sėkmingai. Kartais individas priima sprendimus per daug anksti, pereina į suaugusiųjų žmonių visuomenę, nors dar tam nėra pasirengęs. Paauglys visiškai prisiima ankstesnius savo vaidmenis arba tėvų vertybes, neieškodamas savo unikalaus asmeninio tapatumo, neišmėginęs įvairių alternatyvų. Kitas atvejis, kai paauglys patiria tapatumo difuziją, prisiėmęs kelis skirtingus tikslus ar vertybes (tėvų, bendraamžių ar platesnės visuomenės) ir nesisistengia rasti savo tapatumo. Tokiam paaugliui sunku vykdyti įprastus šiam amžiui būdingus reikalavimus, pavyzdžiui, atlikti mokyklines užduotis, susirasti draugų arba mąstyti apie savo ateitį.

E. Eriksonas taip pat aprašė ir negatyvųjį tapatumą, kuriam būdingas niekinantis požiūris į šeimos, artimos aplinkos siūlomus vaidmenis. Negalėdamas atlikti tų vaidmenų, kurių iš jo tikisi tėvai ir visuomenė, identifikuojasi su tuo, kuo jis neturėtų tapti. Kartais negatyvų tapatumą diktuoja būtinumas apsiginti nuo tėvų ar kitų autoritetų, liguistų ambicijų. Pasitaiko, kad paaugliai tokiais atvejais rekonstruoja savo pačių ištakas, siekia vertybių, kurias tėvai nuvertina. Kita vertus, tokiems individams geriau tapti bet kuo, „juoda avimi“, „delikventišku“, „nevykėliu“, tuo, kuo tik juos nori matyti kiti, nei iš viso neturėti tapatumo.

Paauglys, kuriam nepavyksta išspręsti tapatumo krizės, patiria netikrumo jausmą. Nepasiekdami aiškaus tapatumo galiausiai individai gali tapti depresiškais, stokojančiais pasitikėjimo savimi, kadangi jie blaškosi be tikslo ir niekaip negali išsivaduoti iš sumaišties būsenos (Eriksonas, 1993). Tokiu atveju, individai pasišalina, izoliuojasi nuo bendraamžių ir šeimos arba pasineria į bendraamžių pasaulį ir praranda savo identiškumą minioje.

Be to, Eriksonas pastebi, kad labai kūrybingiems žmonėms kartais prireikia gerokai ilgesnio laiko savo tapatumui rasti ir jie neturi paprasto, lengvai identifikuojamo vaidmens, kurį galėtų prisiimti visuomenėje. Stabilaus tapatumo pasiekimas yra prielaida sukurti tikriems intymiems santykiams su kitu asmeniu kitoje psichosocialinėje krizėje, intymumas prieš izoliaciją, su kuria susidurs jaunuoliai.

1.3. TAPATUMO FORMAVIMASIS IR ŠEIMA

Tėvai yra svarbios figūros paauglio tapatumo vystymuisi. Nenuostabu, kad jų sukuriamas auklėjimo stilius yra svarbus veiksnys tapatumo formavimuisi. Tėvų auklėjimo stilius įtakoja paauglio sugebėjimą ir norą tyrinėti įvairias gyvenimo suteikiamas galimybes.

G. Elder atlikti tyrimai taip pat patvirtina duomenis apie tėvų auklėjimo poveikį paauglio tapatumo krizės sprendimui. Ji išskiria septynis auklėjimo stilius, iš kurių tik tie, kurie pasižymi per griežta paauglio gyvenimo kontrole arba vadovavimu, apsunkina tapatumo formavimąsi (Žukauskienė, 2002).

1. Autokratinis stilius. Paaugliui neleidžiama reikšti savo nuomonės arba priimti bet kokius sprendimus.
2. Autoritarinis stilius. Nors jaunas žmogus gali reikšti nuomonę, bet tėvai visada priima galutinį sprendimą, remdamiesi savo pačių nuomone.
3. Demokratinis stilius. Paauglys laisvai dalyvauja diskusijose apie jo elgesio problemas, tačiau galutinės išvadas dažniausiai suformuluoja tėvai ir visada sprendimas priklauso nuo jų pritarimo.
4. Lygiateisiškumo stilius. Tėvai ir paauglys iš esmės vaidina panašius vaidmenis, priimdami sprendimus dalyvauja vienodai.
5. Viską leidžiantis stilius. Paauglys, formuluodamas sprendimus, užima aktyvesnę ir įtakingesnę poziciją. Jis atsižvelgia į tėvų nuomonę, bet ne visada jos laikosi.
6. Nesikišimo stilius. Jaunas žmogus, priimdamas sprendimus pats nusprendžia, laikytis jam tėvų normų ar ignoruoti juos.
7. Ignoravimo stilius. Tėvai nevaidina jokio vaidmens, nesidomi paaugliu ir visai nevadovauja jo elgesiui.

L. Steinberg (1989) išskiria nerūpestingą, pataikaujantį ir autoritetinę auklėjimą. Pasak jo, autoritetingo auklėjimo stilius yra labiausiai palankus tapatumo formavimuisi. Šis auklėjimo stilius padeda paaugliui sėkmingai pasiekti autonomiją, didėjant komunikacijai tarp tėvų ir vaiko, stiprina autoritetus.

Kiti mokslininkai patvirtina, kad nuolaidžiauojantys tėvai, mažai paaugliams vadovaujantys ir leidžiantys daryti patiems sprendimus skatina paauglio tapatumo difuziją (Enright ir kt. 1980).

Santykiai su autoritetingais tėvais gali apspręsti būdą, kuriuo vėlyvieji paaugliai spęst tapatumo struktūros formavimąsi.

B. Barber (1997) sukurtas tėvų auklėjimo modelis yra tvirtas teorinis pamatas suvokiant ryšius tarp tėvų ir paauglio tapatumo vystymosi. B. Barber nustatė tris socializacijos dimensijas, kurios būtinos sveikam vaiko vystymuisi.

Pirmoji dimensija - prierašumas su reikšmingais kitais, ypač veiksmingas, jei jis šiltas. Pastovios pozityvios emocijos, kylančios iš artimumo reikšmingiems kitiems yra susijusios su socialinių įgūdžių vystymu, bei jausmu, kad pasaulis saugus ir nuspėjamas. Šis saugumo jausmas yra esminis tapatumo formavimosi tyrinėjimuose.

Tėvų elgesio reguliavimas, apibūdinamas reiklumu, yra svarbus paauglio savireguliacijai. Paauglio elgesio kontroliavimas padeda prisiderinti prie visuomenės normų, besimokant tinkamo konformistiškumo. Dėl to, kad tėvai socializuoja savo vaikus sukurdami taisykles ir komunikacijos modelius šeimoje, tėviškos kontrolės laipsnis ir kokybė bei suinteresuotumas turi svarbią įtaką paauglio tapatumo vystymuisi.

Trečiasis B. Barber modelio komponentas - psichologinės autonomijos palengvinimas, atsakant į paauglio poreikį, atsiskirti nuo tėvų. Esant tinkamiems tėvų- paauglių santykiams, tėvai elgiasi lanksčiai, ir paaugliai gali saugiai tyrinėti tapatumą, pasiekti autonomiją nepaaukodami artumo (O'Koon, 1997).

Individuacijos procesas apima permainą savęs suvokime, paaugliai jaučia save kaip atskirą asmenį tėvų-vaikų santykių kontekste. Tėvų padrąšinimas ir parama būna gyvybiškai svarbūs vykstant šiam procesui, kadangi paauglių tapatumo vystymasis vyksta tėvų akiratyje.

Individuacijos procesas yra kooperacinės tėvų ir vaiko pastangos, kurios patvirtina vaiką ir tėvų suteikiamą nepriklausomybę, abiem pusėms palaikant ryšį.

Šeimos atmosfera, kuri skatina individualumą ir bendrumą yra palanki paauglio tapatumo vystymuisi teigė Cooper C. ir jos kolegos (Cooper, Hsu, 1990; Cooper, Grotevant, 1989). Jie taip pat akcentavo tokius veiksnius kaip individualumą ir bendrumą.

Individualumas susideda iš dviejų dimensijų: savęs tvirtinimo, kuris pasireiškia gebėjimu suprasti ir tą supratimą išreikšti kitiems, bei atskirumo – naudojimosi bendravimo modeliais, kuriais nurodomas individo skirtingumas nuo kitų (cit. pagal A. Vaičiuliene, 2004).

Bendrumas apima abipusiškumą, kuris pasireiškia jautrumu ir pagarba kitų supratimui, gebėjimu empatiškai susisieti su kitu asmeniu šeimoje, bei laidumu, nusakančiu individo atvirumą, jautrumą kitų požiūriams.

Kai kurie mokslininkai mano, kad prierašumas prie tėvų išlieka ir vėlyvojoje paauglystėje (O'Koon, 1997), kai paaugliai save pristato iš naujo save šeimos kontekste. Santykiai tarp tėvų ir vaikų yra svarstomi nuo asimetriško autoriteto iki abipusiškų, su individuacijos ir prierašumo elementais (Grotevant, Cooper, 1985). Idealu, jei tėvai išlieka įtakingais, suteikiančiais paramą ir pakankamą laisvę paaugliams pasirinkti ir apsispręsti dėl ideologinių vertybių ir asmeninių tikslų. G. R. Adams, P. Dyk, L. D. Bennion (1990) atlikti tyrimai patvirtina, kad tėvų pasitikėjimas paauglių elgesiu ir tėviška parama yra pozityviai susiję su tapatumo pasiekimu.

Prierašumą ir individuaciją tyrinėję kiti mokslininkai (Archer, Waterman, 1994) pateikia pastebėjimus, susijusius su tapatumo būsenomis. Esant stipriam prierašumui ir silpnai individuacijai, dažnai paaugliai atsiduria išankstinio sprendimo būsenoje. Priešingai, kai prierašumas silpnas, o individuacija stipri, paaugliai išgyvena difuzijos būseną.

Šeimos funkcionavimas skirtingai skatina tapatumo formavimąsi skirtingoms lytims. Nepriklausomybė ir pasiekimai imponuoja vyro tapatumo pasiekimui, o emocinė išraiška imponuoja moters tapatumo pasiekimą. Jei nėra šeimos integracijos, abi lytys išgyvena difuziją. Besikartojantys maži konfliktai skatina išankstinio sprendimo būseną abiem lytims (Willemsen, Watermann, 1991).

Naujausi mokslininkų tyrinėjimai paneigia iki tol vyravusį teigimą, kad prierašumas motinai tiesiogiai susijęs su tapatumo formavimusi, būtent, prierašumas tėvui yra pozityviai susijęs su pasiekto tapatumo būseną. Pažymėtina, kad kartais prierašumas tėvui atima iš paauglio tapatumo tyrinėjimų ir sprendimų galimybę. Todėl, dalis paauglių išgyvena difuzijos būseną. Nors tokie atvejai tarp tiriamųjų pasitaikė daug rečiau nei pasiekto tapatumo būseną. (Faber, Edwards, Bauer, Wetchler, 2001, cit. pagal J.Sondaite, 2001).

Išgyvenantys difuzijos būseną paaugliai, jaučiasi apleistais arba atstumtais savo tėvų, todėl laikosi nuo jų distancijos (Archer, 1994). Paaugliams sunku susikurti savo tapatumą neturint galimybės susitapatinti su reikšmingomis figūromis ir perimti iš jų kai kurias, norimas savybes. Kaip priešingybė, paaugliai išgyvenantys išankstinio sprendimo būseną yra ypatingai artimi savo tėvams, ir kartais bijo, kad tėvai jų neatstumtų (Berzonsky, Adams, 1999). Išankstinio sprendimo būsenos individai, gali niekada nekvestionuoti tėvų autoriteto arba nejausti poreikio ugdyti atskirą tapatumą.

Paaugliai, kurie lengvai pasiekia moratoriumo ir pasiekto tapatumo būsenas jaučiasi turintys tvirtą prierašumo bazę namuose, suderintą su jų pačių laisve būti individais. Šeimos

diskusijose tokie paaugliai patiria artumo jausmą ir abipusišką pagarbą, nes gali laisvai klausinėti, nesutikti su savo tėvais ir būti individualiais tokiais, kokiais jie patys nori. Tas pats demokratiškas tėvų auklėjimo stilius, padeda vaikams įgyti stiprų savęs vertinimo jausmą, ir yra taip pat susijęs su sveikomis ir adaptyviomis tapatumo pasekmėmis paauglystėje.

1.4. . TAPATUMO KRIZĖ PAAUGLYSTĖJE

Paauglystėje žmogus tampa pajėgus sąmoningai apsispręsti ir pasirinkti, tai glaudžiai siejasi su tapatumo raida, nes tapatumas yra jo apsisprendimų vaisius (Erikson, 1986; Trimakas, 1997) (cit. pagal J.Sondaite, 2001). Paauglystėje asmuo turi rinktis profesinio mokymosi bei gyvenimo kelią. Norėdamas pasirinkti realius ateities tikslus, bręstantis žmogus turi suderinti savo individualius motyvus su sociokultūriniais reikalavimais, normomis ir galimybėmis (Nurmi, 1993). Siekdamas tikslų, asmuo taiko kognityvines strategijas, būdus, padedančius pasiekti tikslų (Cantor, 1990; Eronen, 2000)(cit. pagal J.Sondaite, 2001).

Pasak A. Rubin (2000), šiuolaikinis paauglys yra veikiamas greitai besikeičiančio dabartinio informacijos amžiaus, atveriančio daugybę pasirinkimų. Paauglį užplūsta daugybė informacijos: televizija, radijas, internetas... Ar visuomet ta informacija teigiamai veikia jauno žmogaus raidą? M.Pipher (1995) požiūriu (cit. pagal J.Sondaite, 2001) Vakarų kultūra dažnai apriboja bręstančio žmogaus raidą, pažeidžia visybiškumą ir netgi sutraumuoja jį.

Tėvai ir mokykla ne visuomet yra pajėgūs padėti jaunam žmogui prisiderinti prie naujų informacijos amžiaus reikalavimų ir paaugliui dažnai nėra lengva atlikti pasirinkimus ir sprendimus, susijusius su savo ateitimi. Kita vertus, bręstantys žmonės negali remtis tikrai ankstesnių kartų patirtimi, jiems tenka nelengvas uždavinys nuspręsti kokios vertybės ir požiūriai geriausiai tinka naujoms sąlygoms.

Remiantis Eriksono teorija, paauglystė - tai tapatumo arba vaidmenų sumaišties periodas. Eriksonas lemiamais raidos proceso veiksniais laikė ne tik paties individo brendimą ir vidinį dinamizmą, bet tokią pat reikšmę skyrė socialinės aplinkos sąlygoms. Psichoanalitikas paauglystę vertina kaip svarbiausia formuojantis tapatumui. „Tik paaugliui suteikiama tiek daug laiko tyrinėti, įsivaizduoti ir eksperimentuoti su savo tapatumu. Jis, norėdamas išspręsti kylančias problemas, turi nemažai laiko svarstyti, mąstyti....” (cit. pagal R.Žukauskienę, 1996, p.316)

Tačiau ne visi paaugliai pasinaudoja jiems skirtu laiku. Jie priima sprendimus skubotai, per daug anksti pereina į suaugusių visuomenę visai tam nepasiruošę. Tokie paaugliai neišmėgina savo unikalaus asmeninio tapatumo ir priima jam priskiriamus vaidmenis, tėvų vertybes.

Kai kurie paaugliai patiria tapatumo difuziją, prisiėmę kelis skirtingus tikslus ar vertybes (tėvų, bendraamžių ar platesnės visuomenės) nesistengia surasti savo tapatumo ir tada sunku vykdyti įprastinius šiam amžiui keliamus reikalavimus (atlikti mokyklines užduotis, susirasti draugų, mąstyti apie ateitį). Paauglys, kuriam nesiseka išspręsti tapatumo krizės, būna visiškai pasimetęs, nesupranta, kas jis, kuo nori būti, koks jis kitų žmonių akyse.

Galimas trečias paauglio tapatumo variantas. Tai neigiamas identiškumo krizės sprendimo būdas, kai paauglys renkasi negatyvų tapatumą. Jis negali atlikti vaidmenų, kurių iš jo tikisi tėvai, visuomenė, jis elgiasi priešingai, negu iš jo reikalaujama.

Krizė provokuoja panašias reakcijas tiek individo, tiek ir grupės atžvilgiu – frustraciją, depresiją, vidinį konfliktą. Tačiau anot E.Eriksono, psichosocialinė krizė - neišvengiamas paauglio asmenybės vystymosi etapas. Tai kelias prie naujo, brandaus tapatumo. Jis pabrėžė glaudų ryšį tarp tapatumo krizės ir visuomenės vystymosi krizės. Kadangi tapatumo krizė ateina būtent tada, kai seni idealai ir vertybės, dominuojantys ankstesnėje politinėje kultūroje, neišvengiamai priverčia žmonių ieškoti naujų dvasinių orientyrų tam, kad įsisąmoninti savo vietą besikeičiančiame sociume, ryšiuose su valstybe ir socialine aplinka.

Sėkmingai išsprendus šio laikotarpio psichosocialinę krizę, jaunuoliui susiformuoja tapatumo jausmas, savo individualybės suvokimas, pasitikėjimas savimi ir saugios ateities jausmas. Dažniausiai tokiam jaunuoliui būdinga “teigiama identifikacija” – tapatinimas savęs su kitu herojumi, kuris priimtinas ir tėvams, visuomenei.

E.Eriksonas aprašo ir “neigiamą identifikaciją” - jaunuolio tapatinimas su visuomeniškai neigiamu herojumi – protestuojančiu prieš visuomenės normas, net nusikaltėliu. Tačiau, Eriksono nuomone, paauglystėje kartais geriau neigiama identifikacija, nes ji gali būti ir laikina, negu iš viso nesuvokti savojo “aš”.

Nesėkmingai formuojantis tapatumo jausmui, jaunuoliui gali atsirasti “vaidmenų sumaištis” – jis išgyvena netikrumą, nesugeba suvokti, kas jis toks ir kokiai aplinkai priklauso. Paauglystė užtrunka, jaunuolis sunkiau įsisavina suaugusiųjų vaidmenis.

Mokytojams paprastai labai nelengva dirbti su paaugliais, nes šie dažnai būna nepastovūs, kategoriški, protestuojantys. Jie išgyvena sunkų sumaištis metą ir jiems itin brangus mokytojų noras juos suprasti.

“Paauglystė gali praeiti be didelių konfliktų. Negatyvizmą, užsispyrimą ir kitokius paauglio elgesio bruožus lemia sąlygos, kuriose jie auga. Auklėjimų sunkumų išvengiama tada, kai sąmoningai arba nesąmoningai suaugusieji paauglystę pasitinka iš anksto, keisdami savo pažiūrą į bręstantį vaiką, o ne tada ieško priemonių, kai tarp tėvų arba mokytojų ir paauglio jau atsirado bedugnė”(cit. pagal A.Gučą, 1990, p.253).

Su paauglystės pabaiga gyvenimas bei asmenybės raida nepasibaigia. Net ir įgijęs tapatumo jausmą, žmogus vis tiek susidurs gyvenime su faktais, kurie prieštaraus apie save susidariusiam vaizdui, ir kai ką teks pervertinti iš naujo.

Kita vertus, ir tas, kuris paauglystėje nesusidarė aiškaus vaizdo apie save, nėra pasmerktas. Galbūt jo asmenybė subręš šiek tiek vėliau.

Paauglystėje subręstama ir fiziologiškai ir psichiškai. Šiame amžiuje žmogus pradeda domėtis, kas jis esąs, ko siekia gyvenime. Taigi pagrindinė šio laikotarpio problema – intensyvus savęs suvokimas, savęs vaizdo susidarymas, gyvenimo pozicijos ieškojimas, tai yra, savo tapatumo įtvirtinimas. Paaugliui rūpi kitų žmonių mintys, ką jie galvoja apie save, o kartais net liguistai rūpi, ką kiti galvoja apie jį (Gailienė, Bulotaitė, Sturlienė 1996, p.14).

Skirtingai nuo kitų asmenybės raidos stadijų, kur tėvai turėjo tiesioginę įtaką to amžiaus tarpsnio krizei išspręsti, paauglystėje tėvų vaidmuo labai netiesioginis. Daug kas priklauso nuo ankstesnės raidos ypatybių. Savarankiškas, iniciatyvus, pakankamai savimi pasitikintis jaunuolis lengviau išspręs šio amžiaus problemas negu nepasitikintis, drovus, išgyvenantis kaltę ir menkavertiškumą.

Jį domina idealios visuomenės, šeimos, religijos sukūrimas, gyvenimo prasmės klausimas. Jaunuolis siekia išsiaiškinti esamas vertybes ir susidaryti savąją vertybių sistemą.

Pagrindinis psichologinis ankstyvosios jaunystės pasiekimas – tai savo vidinio pasaulio atradimas. Atradęs galimybę įsisamontinti save, savo išgyvenimus, paauglys atveria visą naujų emocijų pasaulį, gamtos grožį muzikos garsus. Šie atradimai dažnai būna staigūs: "Vakar aš užsisvajojau ir staiga išgirdau, kaip gražiai čiulba paukščiai". Būtent dabar paauglys įsisamontina savo emocijas. Vidinio pasaulio atradimas – džiugus ir jaudinantis įvykis, tačiau jis provokuoja daug pavojingų, dramatiškų išgyvenimų. Vidinis "Aš" gali nesutapti su išoriniu elgesiu, aktualizodamas savikontrolės problemą. Visai ne atsitiktinai paaugliai mano, jog yra silpnavaliai. Tai pati populiariausia savęs kritikavimo forma.

Įsisamontinus savo nepakartojamą vaizdą, nepanašumą, ateina vienišumo jausmas. Savasis "Aš" neretai išgyvenamas kaip nerimas ir vidinės tuštumos jausmas, kurią būtina kuo nors užpildyti. Atsiranda bendravimo poreikis, auga jo išradingumas, norima pasitraukti, patylėti, pabūti vienas su savimi tam, kad išgirsti savo vidinį balsą. Savo unikalumo hiperbolizacija dažnai pagimdo drovumą, baimę atrodyti juokingu, "prarasti save" bendraujant ir tuo pačiu nepasitenkinimo bendravimo formų įvairove.

Apskritai tapatumo formavimosi procesą galima apibūdinti kaip žmogaus ir jo socialinės aplinkos pastangas apibrėžti tarpusavio santykį. Sukurtas tapatumas gali būti suprantamas kaip sėkmingas tokio santykio apibrėžimas, kai žmogus sugeba sukurti sau ir aplinkiniams suprantamą integruotą savęs ir savo vietos socialinėje aplinkoje apibūdinimą. Idealiu atveju toks

apibūdinimas turėtų apimti aplinkos pažinimą, savo galimybių ir aplinkos reikalavimų suvokimą ir realų planą, kaip būtų galima suderinti savo galimybes su socialinės aplinkos keliamais reikalavimais.

Jeigu vaiko savimonės kismas atrodo laipsnišku ir lėtu, tai pereinamąjį laikotarpį galima apibrėžti kaip “didelio šuolio” arba “antrojo gimimo” epocha. Būtent šiame laikotarpyje atsiranda nauji kokybiniai pokyčiai, atskleidžiamas savasis AŠ.

Tačiau tyrimai rodo, kad ne visi asmenybės ir jos savimonės bruožai pereinamame laikotarpyje keičiasi iš esmės ir ne būtinai kokybiniai pokyčiai gali vykti konfliktiškai ir audringai. Tai priklauso ne tik nuo socialinių sąlygų, bet ir nuo individualių – tipologinių paauglio asmenybės ypatumų.

Pavyzdžiui, JAV 14 – 22 metų jaunuolių tarpe, priklausančių vienai socialinei aplinkai, kuriuos tyrė sutuoktiniai Offer, 23% jaunuoliams pavyko pereinamąjį laikotarpį išgyventi ramiai, be stresų (Kon, 1999).

Pats paauglystės amžiaus tarpsnis yra pakankamai sudėtingas ir bręstančiam žmogui anaipol nėra lengva pasirinkti adekvačius tikslus ir tinkamas strategijas jiems įgyvendinti „paauglys yra labiausiai pažeidžiamas, neapsaugotas asmuo mūsų visuomenėje“ (Campbell, 1998). Taip pat paauglystė pasižymi atvirumu alternatyvoms ir keitimuisi, paauglys gali keisti jau turimus ateities tikslus ir strategijas ir bandyti naujus, taigi dirbantys su paaugliais pedagogai, socialiniai darbuotojai, psichologai gali išnaudoti šio amžiaus tarpsnio ypatybes, siekdami ugdyti sugebėjimą pasirinkti ateities tikslus, labiausiai atitinkančius asmenybės savitumą ir padedančius integruotis suaugusiųjų pasaulyje.

1.5. TAPATUMO TYRIMŲ APŽVALGA

E. Eriksono pasekėjas J. Marcia tapatumą apibūdino trimis aspektais: fenomenologiniu, elgesio ir struktūriniu (Marcia, 1991). Fenomenologiškai tapatumas patiriamas kaip koherentiškas savo vienovės jausmas, nors individas skirtingu metu gali vaidinti skirtingas roles. Tai – vidinis užtikrintumas, kad individas yra šis tas daugiau nei savo socialinių rolių suma. Patirdamas tapatumą individas jaučia, kad yra vidinis, vientisas centras, kuris atsakingas už susitarimus su pasauliu.

Iš elgesio aspekto žvelgiant, tapatumą pasiekęs individas atrodo kitiems apsisprendęs, turintis savo vertybių sistemą, aiškius ketinimus profesinėje srityje. Individas, kuriam trūksta tapatumo, kitiems atrodo neturintis tikslo, išsiblaškęs, paviršutiniškas.

Struktūriniu aspektu, ego tapatumo susiformavimas traktuojamas kaip sintezuojančio proceso rezultatas, kai individo poreikiai ir sugebėjimai įvertinami lyginant su tam tikros visuomenės poreikiais ir apdovanojimais.

1988-aisiais J. Marcia perkėlė iš E. Eriksono raštų dvi nepriklausomas dimensijas: tyrinėjimą ir apsisprendimą. Darant pasirinkimus ir priimant atsakomybę už juos, galima pasiekti užbaigtumą, ir dėl to „tapatumo tęstinumą“, kuris jungia ir organizuoja įvairius individo gyvenimo aspektus. Geriausias variantas, - kai užbaigtumas pasiekiamas išgyvenus potencialių tapatumo alternatyvų tyrinėjimų periodą.

Tyrinėjimas - elgesys sprendžiant problemas, nukreiptas į informacijos apie save, savo aplinką surinkimą, apsisprendžiant dėl svarbių gyvenimo pasirinkimų (Grotevant, 1987).

Apsisprendimas – prisirišimas prie specifinių vertybių, tikslų, įsitikinimų.

Tyrinėjimas pasireiškia kaip rinkimasis tarp daugybės alternatyvų, o apsisprendimas kaip vienos ar daugiau alternatyvų pasirinkimas ir jų vykdymas. Apsisprendimas reiškia prisirišimą prie vertybių, idealų, ir todėl galima teigti, kad apsisprendus užvaldo ištikimybės, tikslo arba tęstinumo jausmas (Marcia, 1980).

Išskirdamas aukštus ir žemus tyrinėjimo bei apsisprendimo lygius, priešpriešindamas vieną lygį kitam, J. Marcia suformulavo 4 tapatumo būsenas: tapatumo difuzija (diffusion), išankstinio tapatumo (foreclosure), tapatumo moratoriumo (moratorium), ir pasiekto tapatumo (identity achievement). Kiekviena būseną reprezentuoja tyrinėjimų ir apsisprendimo lygmenų kombinaciją. Būsenos išsidėstę įstrižai viena nuo kitos, abi dimensijos yra priešingos ir sudaro teorinę antitezę (išankstinio sprendimo būseną reiškia žemą tyrinėjimų lygmenį ir aukštą apsisprendimo lygmenį, o moratoriumas reiškia aukštą tyrinėjimų lygmenį, bet žemą apsisprendimų lygmenį (S.J.Shwartz, 2001).

Pati žemiausia tapatumo būseną - **difuzijos būseną**, J. Marcia terminai tokia būseną, kurioje paaugliai būna dar nepatyrę krizės, neištyrinėję reikšmingų alternatyvų, arba nepadarę sprendimų. Jie būna neapsisprendę dėl profesijos pasirinkimo, užsiėmimo, paprasčiausiai jie nesidomi tokiais dalykais. Individai gali jausti išgyvenantys krizę arba nejausti.

Išankstinio sprendimo būseną – būseną, kurioje individai būna apsisprendę, tačiau neišgyvenę krizės. Tai dažniausiai atsitinka, kai tėvai įperša savo tikslus, vertybes, paprastai autoritariniu būdu. Tokiu atveju individas neturi adekvačių galimybių patyrinėti skirtingus požiūrius, ideologijas, profesijas pats. Jis tiesiog nori būti toks, kokį jį norėtų matyti aplinkiniai.

Moratoriumo būseną – tai krizės vidurys, sprendimai dar nepriimti arba jie dar neaiškūs. Individas intensyviai ieško atsakymų į įvairiausių klausimus.

Pati aukščiausia tapatumo būseną – **pasiekto tapatumo būseną**. Ji būdinga individams išgyvenusiems krizę ir padariusiems sprendimą. Žvelgiant iš J. Marcia paradigmos, ši būseną tai – skiriamasis subrendusio individo ženklas, o ją pasiekusieji vadinami „elitu“.

Kiekviena būseną yra susijusi su skirtingomis asmenybės savybėmis, tačiau nėra aiškios būsenų vystymosi tvarkos (Waterman, 1974).

J. Marcia (1966) buvo įsitikinęs, kad pasiekto tapatumo būseną yra galutinis pasiekto tapatumo formavimosi proceso taškas. Todėl šios būsenos individai sugeba daryti efektyvius sprendimus, labiau pasitiki savimi, įveikia stresą, (Marcia, 1966, 1993) sugeba palaikyti gilius tarpasmeninius santykius (G.Adams, 1985).

Moratoriumo būsenos metu gali būti stresų ir audrų, dėl šios priežasties individai linkę pasilikti šioje būsenoje mažiau laiko, negu kitose būsenose (Meeus, 2005). Moratoriumo būseną susijusi su kritinio mąstymo rodikliais, ypač kai reikia rinktis iš daugelio reikšmingų gyvenimo alternatyvų (Berman, Shwartz, Kurtines, 1989). Be to, moratoriumo būsenos individai yra vieni iš atviriausių, galvojančių apie tapatumo būsenas, ir toliau svarstantys alternatyvas, netgi jei ir sustiprėja netikrumo jausmas. Jie paprastai būna užsiėmę, susierzinę, moraliai perspektyvūs, įdomūs, kartais išsekę (Marcia, 2002).

Išankstinio sprendimo būsenos individai labiau autoritariški, (Marcia, 1976) nekonfliktiški, idealizuoja santykius su tėvais (Jackson, Dunham, Kidwell, 1990). Tokie individai labiau linkę prisirišti prie tėvų, prie asmenų, kurie jiems padėjo suformuoti tokią savo aplinką, bet kokia kaina vengia permainų. Esant tokioms aplinkybėms atsiranda jiems saugumo antklodė, kurią nuėmus, išankstinio sprendimo būsenos individai patenka į krizę, nežinodami, kokiomis normomis, taisyklėmis, situacijomis, į kurias jie pateko, pasikliauti (Marcia, 1994, 1995).

S. L. Archer ir A.S. Waterman (1990) teigia, kad išankstinis sprendimas turi daug veidų, tačiau bet kuriuo atveju, išankstinio sprendimo individai priima kažkieno kito standartus, taisykles, profesinius pasirinkimus, religinius įsitikinimus ir pan., netyrinėdami, nekvestionuodami idėjų.

Difuzijos būsenos individai yra apatiški ir nesuinteresuoti linkę netinkamai elgtis, neaktyvūs akademinėje veikloje, labiau linkę vartoti narkotikus (Jones, 1994).

Difuzijos būseną susijusi su tokiomis asmeninėmis savybėmis kaip bulimija (Auslander, Dunham, 1996). Difuzijos būsenos individai išlaiko emocinę distanciją nuo šeimos, savo kilmės. Jie pasižymi menkais sugebėjimais palaikyti tarpasmeninius santykius.

Difuzija - tai pagrindinės tapatumo struktūros trūkumas, kuri gali palaikyti darną, sukurti vieningą bazę pasirinkimams, bei vientisam gyvenimo keliui. Daugelis difuziją išgyvenančių individų tampa asocialiais, žemai funkcionuojančiais individais, kurie atrodo nepasinaudoja

daugeliu galimybių, kurios jiems suteikiamos. Todėl didelis procentas tokių individų išgyvena depresiją (Marcia, 1993). Beviltiškas nusiteikimas, žvelgiant į ateitį, gali skatinti suicidines tendencijas.

J. Marcia teigimu, jauni paaugliai dažniausiai yra difuzijos, išankstinio tapatumo arba moratoriumo būsenoje. Be to, jo atlikti tyrimai (1966, 1980) patvirtino kad ne visi paaugliai pasiekia tapatumo krizę. Krizė – tapatumo vystymosi periodas, kurio metu paauglys renkasi iš reikšmingų alternatyvų. Dauguma tyrinėtojų labiau naudoja terminą tyrinėjimas negu krizė, tačiau J. Marcia's terminologijoje, vartojama krizė (cit. pagal A.Vaičiulienę, 2000).

Kai kurie negalvoja apie tapatumo svarstymus ir nepasirenka kryptingų veiksmų gyvenime, o tiesiog pasilieka sumaišties (difuzijos) būsenoje. Dar viena dalis pasirenka tapatumą pagal jiems reikšmingus žmones, neieškodami atsakymų į jiems kylančius klausimus. Jie pasilieka prisiimto identiteto būsenoje (Foreclosure). Minėtieji tyrimai rodo, kad paauglystės emociniai protrūkiai dėl tapatumo krizės labiau būdingi paaugliams nei suaugusiems, bet jie nėra universalūs, nei būtini.

Mažiausiai trys aspektai paauglio vystymėsi yra svarbūs tapatumo formavimuisi (Marcia, 1996). Paaugliai privalo būti užtikrinti tėvų parama, privalo turėti išugdytą darbštumo jausmą, bei privalo sugebėti adaptuoti savirefeksišką požiūrį į ateitį.

Šiuolaikiniai tapatumo vystymosi požiūriai siūlo keletą svarbių pamąstymų.

Pirma, tapatumo vystymasis yra ilgas procesas, daugeliu atvejų labiau laipsniškas, nei staigus perėjimas, kurį suponuoja E. Eriksono terminas krizė (Baumeiser, 1991).

Antra, tapatumo vystymasis yra ypatingai sudėtingas (Marcia, 1989). Tapatumo formavimasis nei prasideda, nei baigiasi paauglystėje. Jis prasideda su prieraišumo atsiradimu, AŠ jausmo vystymusi, nepriklausomybės pasireiškimu ankstyvojoje vaikystėje, ir pasiekia galutinę gyvenimo fazę apžvelgiant gyvenimą ir integruojantis senatvėje.

Svarbus dalykas, ypač vėlyvojoje paauglystėje, yra tai, kad pirmą kartą fizinis, kognityvinis ir socialinis vystymasis pažengia iki taško, kuriame individas gali rinktis, sintezuoti vaikystės tapatumus ir susitapatinimus, kad sukonstruotų perspektyvų kelią link suaugusiojo brandos. Tapatumo problemos išsprendimas nereiškia, kad tapatumas išliks stabilus visą likusį gyvenimą. Individas, kurio tapatumas tinkamas, yra lankstus ir lengvai besiadaptuojantis, atviras pasikeitimams visuomenėje, santykiams, karjerai. Šis atvirumas, tapatumą pasiekusiame individo gyvenime, užtikrina daugelį tapatumo turinių.

Tapatumo formavimasis nevyksta sklandžiai, ir nevyksta staigiai. Mažiausiai tai apima apsisprendimą dėl profesinio pasirinkimo, ideologinės pozicijos ir seksualinės orientacijos. J. Yunger, D.Carver (2004) tyrinėjo lyties tapatumo įtaką paauglystės laikotarpiu ir nustatė, kad žemas pasitenkinimą savo lytimi, turintys paaugliai, sunkiau integruojasi į socialinę aplinką.

Tapatumo komponentų sintezavimas gali būti ilgas ir užsitęsęs procesas, su daugelio rolių paneigimu ir įvairių rolių ir veidų patvirtinimais. Sprendimai nedaromi kartą ir visam laikui, jie daromi vėl ir vėl. Sprendimai tuo metu atrodytų trivialūs: su kuo eiti į pasimatymą, išsiskirti ar ne, turėti lytinius santykius ar ne, vartoti narkotikus ar nevertoti, studijuoti kolegijoje ar universitete, būti aktyviu politikoje ar ne. Paauglystės metais iš sprendimų susidaro centras, kuris kiekvienai žmogiškai būtybei yra individualus ir tai yra tai, kas vadinama jo ar jos tapatybe.

Požiūris į tapatumo būsenas buvo griežtai sukritikuotas tokių tyrinėtojų kaip (Blasi, 1991, Cote&Levine, 1988). Jie teigė, kad tapatumo būsenų įvedimas suardo ir trivializuoja E. Eriksono pastebėjimus apie krizę ir apsisprendimus. Pavyzdžiui, rašydamas apie krizę E. Eriksonas pabrėžė jaunuolio apmąstymų kvestionavimą ir viltis, kultūros ir vystymosi autonomines pozicijas, atsižvelgiant į visuomenę. O priskiriant tapatumų būsenas šie sudėtingi klausimai nagrinėjami paprasčiausiai įvertinant, ar jaunuolis pagalvojo apie tam tikrą klausimą, ar apsvarstė alternatyvas. Šių mokslininkų manymu, E. Eriksono idėja apie apsisprendimą praranda savęs tyrinėjimo reikšmę tam tikruose gyvenimo projektuose, ir interpretuojama paprastai: atitiko tvirtą apsisprendimą ar ne. Tačiau kiti mokslininkai (Archer, 1989, Waterman, 1989, Marcia 1991) tebėra įsitikinę, kad tapatumo būsenų įvedimas yra vertingas indėlis į supratimą apie tapatumą.

E. Eriksono teorija reikšmingai paveikė empirinius paauglystės tyrinėjimus paskutiniaisiais dešimtmečiais.

Lietuvoje, mokinių tapatumo būsenas tyrinėjo V. Legkauskas (2000). Jis nustatė, kad moksleiviai, esantys pasiekto tapatumo ir moratoriumo būsenose, mažiausiai patenkinti savo socialiais santykiais. Mokiniai, esantys išankstinio sprendimo būsenoje, buvo labiausiai patenkinti šiais santykiais. Teigiama, kad pasiekę ideologijos tapatumo būseną moksleiviai, buvo mažiau populiarūs tarp bendraamžių. Tarpasmeninių santykių difuzijos būsenoje esančių moksleivių elgesys labiau priimtinas nei esančiųjų pasiekto tapatumo būsenoje.

Pirmasis išsamus darbas apie paauglių tapatumo raidos ypatybes ir šeimos struktūrinių pokyčių santykį buvo parašytas A. Vaičiulienės (2000).

Atlikti lyčių skirtumų paauglių tapatumo raidos tyrimai (A. Vaičiulienė, 1999, 2000) parodė, jog, 16-17 m. paauglių rezultatai ideologijos srityje (religiniai įsitikinimai, politinės pažiūros, profesijos pasirinkimas, gyvenimo stilius) neturi skirtumų tarp lyčių, tačiau tarpasmeninių santykių sritis (draugystė, partnerio paieškos, lyčių vaidmenys, laisvalaikio leidimas), pasirodė reikšminga šio amžiaus paaugliams. Išryškėjo skirtumai tarp lyčių. Mergaičių tapatumas šioje srityje buvo brandesnis. Tiek berniukams, tiek mergaitėms nebuvo būdinga išankstinio sprendimo būseną. Tai rodo, jog 16-17 m. paaugliai neorientuoti į tėvų tikslus bei vertybes.

Paauglių, ieškančių savo tapatumo atsinaujinančioje visuomenėje tyrimo metu (Vaičiulienė, 1998 m.) buvo palyginti 1998 m. ir 1990-1994 m. mieste gyvenančių paauglių saviraiškos tyrimai. Nustatyti reikšmingi pozityvūs pakitimai orientacijos į save, saviraiškos vertybių, savigarbos, sinergetinio supratimo, agresyvumo priėmimo bei sugebėjimo išvystyti reikšmingus santykius su kitais žmonėmis srityse. Šie pakitimai rodo, kad vyksta teigiami poslinkiai mieste besimokančių paauglių tapatumo formavimosi procese. Šiuo metu paaugliai efektyviau nei dešimtmečio pradžioje pasinaudoja visuomenės suteiktu moratoriumu, kad galėtų geriau ištyrinėti pasaulį bei realizuoti saviraišką.

Tiriant dėl skyrybų sutrikdytų šeimos ryšių įtaką paauglio tapatumo raidai (Vaičiulienė, 1999) nustatyta, kad išsiskyrusių šeimų paaugliai kiek anksčiau patiria tapatumo krizę nei pilnų šeimų paaugliai, gyvenantys su abiem biologiniai tėvais. Skyrybas patyrusių šeimų paaugliams buvo būdinga ilgesnė šios krizės trukmė, nes, palyginti su pilnų šeimų paaugliais, brandžiausia pasiekto tapatumo būseną 16-17 metų amžiaus tarpsnyje išsiskyrusių šeimų paaugliams pasitaiko rečiau. Skirtumai tarp imčių nebuvo dideli, todėl galima kalbėti tik apie nedidelę dalį išsiskyrusių šeimų paauglių, kurie patiria problemų dėl su skyrybomis susijusių konfliktų ir nepakankamo pamato identifikuotis su tėvais.

2. PAAUGLIO SAVĖS VERTINIMAS

Savęs vertinimas - tai individo savęs paties, savo galimybių, savybių ir vietos tarp kitų žmonių vertinimas (Psichologijos žodynas, 1993). Nuo jo priklauso žmogaus santykiai su kitais žmonėmis, jo savikritiškumas, reiklumas sau, požiūris į savo laimėjimus ir nesėkmes. Savęs vertinimas turi įtakos žmogaus veiklos aktyvumui ir jo asmenybės raidai, yra glaudžiai susijęs su žmogaus pretenzijų lygiu, t.y. tikslų, kuriuos jis sau kelia, sudėtingumu. Paauglystės emocinei raidai būdingas jausmų nepastovumas, padidėjęs jautrumas, jaudinimasis dėl įvairių nelabai svarbių dalykų. Kad paauglys gerai jaustųsi, patirtų emocinį komfortą, be galo svarbus yra teigiamas savęs vertinimas. Teigiamai save vertinantys mokiniai pasitiki savimi, yra aktyvūs, stengiasi, todėl pasiekia gerų rezultatų. Sėkmė suteikia pasitenkinimą savo veikla, be to sulaukiama teigiamų kitų žmonių atsiliepimų. Ypač tai akivaizdu ankstyvesniuose amžiaus tarpsniuose. Vaikai suaugusiųjų vertinimams teikia didelę reikšmę, negali jų nuomonės įvertinti kritiškai. Todėl vaikų savęs vertinimas yra tiesioginis suaugusiųjų (tėvų, mokytojų) vertinimų atspindys. Paauglystėje didelę reikšmę įgyja bendraamžių vertinimai.

S.Lamborn, M.S. Mounts (1991)(cit. pagal D.Beresnevičiienę, L. Kaniene, 2000) teigia, kad tiek darželyje, tiek mokykloje, vaiko pagrindas yra teigiamas savęs vertinimas, ir mokytojų uždavinys yra padėti jį susiformuoti. Šie psichologai nurodo, kad kompetencija ir teigiamas

savęs vertinimas kyla vaikuose tada, kai jie iš tėvų gauna optimalią dozę priėmimo, meilės, draudimų ir vilčių. Šiuos teigiamus jausmus turi skatinti ir mokytojai, suteikdami vaikams priėmimą, draudimus ir viltį, susijusius su jų elgesiu ir pastangomis.

H.R.Markus, S. Kitayama (1991) (cit. pagal D.Beresnevičienę, L. Kaniene, 2000) nurodo, kad savęs vertinimo koncepcija skirtingai suvokiama įvairiose kultūrose. Vakarų kultūrose žmonės paprastai aiškina save kaip nepriklausomus, stabilius (objektyvias būtybes). Iš kitos pusės jie teigia, kad Azijoje ir Afrikoje savęs suvokimas yra suprantamas kaip priklausomas nuo kitų ir susijęs su socialiniu kontekstu. Vakariečiai save suvokia kaip autonominę būtybę, susidedančią iš unikalios bruožų konfigūracijos, tuo tarpu Azijos žmonių požiūris – kad „Aš“ egzistuoja santykyje su specifiniu socialiniu kontekstu ir yra vertinamas tiek, kiek jis sugeba prisitaikyti prie kitų ir išlaikyti harmoniją.

Pasak, J.Laužiko (1993), paaugliams būdingas perėjimas nuo išorinio pasaulio prie savo vidinio pasaulio analizės. Todėl paauglys tampa labai jautrus informacijai, kaip jis atrodo kitų žmonių akimis, pagal tai analizuoja savo asmenybę ir formuoja savęs vertinimą. Paauglystėje savęs vertinimas užima ypatingą vietą. Vystydamosi asmenybė įgauna vis daugiau žinių, kaip rašo D.Beresnevičienė (2004), ne tik apie aplinkinį pasaulį, bet ir apie save. Ypač savęs įsisąmoninimo ribos išsiplečia paauglystėje. Paauglystėje vykstantys pasikeitimai, kaip lytinis brendimas, naujų savikontrolės formų įvaldymas, gebėjimas įsisąmoninti savo elgesio motyvus ir pan., veikia ir savęs vertinimą. A.Vaičiulienė (2000) pastebi, jog keičiasi ir Aš koncepcijos komponentai. Paaugliai ypač jautrūs savo kūno ypatumams. D.Beresnevičienė (2004), išstudijavusi Secord ir Jourard (1953) studijas, pastebi, jog gera savijauta teigiamai koreliuoja su kūno išvaizdos suvokimu. Kūno patrauklumo vertinimas veikia bendrą savęs vertinimą ir skatina draugišką arba mažiau draugišką elgesį.

L. Bulotaitė (1995) teigia, jog iš keturių pagrindinių paauglių socialinio palaikymo šaltinių (tėvų, mokytojų, bendraamžių ir artimųjų draugų), tėvų palaikymas ir bendraamžių požiūris labiausiai įtakoja paauglių savęs vertinimą. Pirmąjį grįžtamąjį ryšį apie asmeninį Aš vaikas gauna iš tėvų, todėl, kaip teigia D.Beresnevičienė (2004), šeimoje padedami pozityvaus savęs vertinimo pagrindai. Šeima, jos gyvensena, bendravimas daro ypatingą įtaką vaiko, o vėliau ir paauglio elgesiui. Kaip pastebi daugelis psichologų, didelę svarbą paauglio savivertės formavimuisi turi pusiausvyra tarp tėvų vadovavimo bei kontrolės savo vaikui, tiek pusiausvyra tarp emocinių tėvų ir paauglių tarpusavio santykių. Jei tėvai rūpinasi savo vaiku, stengiasi jį suprasti, gerbia jo savarankiškumą, skatina iniciatyvą, bet kartu yra reiklūs ir palaiko atitinkamą drausmę, vaikas pasitiki savimi ir vertina save adekvačiai. Bet kai šeimoje vyrauja autoritariniai auklėjimo metodai, vaiko iniciatyvos ir savarankiškumo slopinimas, dažnos bausmės arba nedėmesingumas, formuojasi žemesnis savęs vertinimas. O adekvačiai save vertinantys

paaugliai, kaip rašo L. Bulotaitė (1995), turi aukštesnį visuomeninį ir asmeninį statusą, platesnį interesų lauką, jų aktyvumas nukreiptas į įvairias veiklos sritis bei tarpasmeninius kontaktus. Neatitinkantis tikrovės savęs vertinimas gali tapti konfliktų ir išgyvenimų priežastimi, ypač susidūrus su įvairiais sunkumais, nesėkmėmis, nauju patyrimu ar konkurencija. Neadekvatus savęs vertinimas deformuoja asmenybę, sudaro palankias sąlygas neigiamiems bruožams susiformuoti ir kartu apsunkina normalų psichinį vystymąsi.

R. Želvys (1994) pastebi, jog šeimos įtaka yra didžiulė paauglio savivertės formavimuisi, tačiau dar didesnę įtaką daro bendraamžiai, nes jau būna įgyta tam tikra nepriklausomybė ir ryšys su tėvais būna susilpnėjęs. Bendraujant su bendraamžiais paaugliui svarbu gauti savo pozityvaus Aš vaizdo atspindį, kuris vėliau taptų Aš vaizdu. Paauglio pasitikėjimas savimi priklauso nuo to, kaip jis sugeba užsitarnauti sau lygių bendraamžių pagarbą bei meilę. Prisitaikymo prie bendraamžių poreikio stiprumas priklauso nuo savivertės. Žemiau save vertinantys paaugliai, nepasižymintys aukštu statusu bendraamžių grupėje, būna žymiai labiau priklausomi nuo bendraamžių. Tačiau didelė dalis paauglių apie savo reikšmingumą sprendžia pagal aplinkinių santykį su jais ir yra priklausomi nuo jiems svarbių bendraamžių teigiamo vertinimo. Susikaustę, nepasitikintys savimi, nerimastingi, uždari paaugliai iššaukia bendraamžių panieką ir lieka socialiai izoliuoti, o savo atstumtumo supratimas dar labiau sumažina paauglio pasitikėjimą savimi ir sustiprina socialinės izoliacijos jausmą.

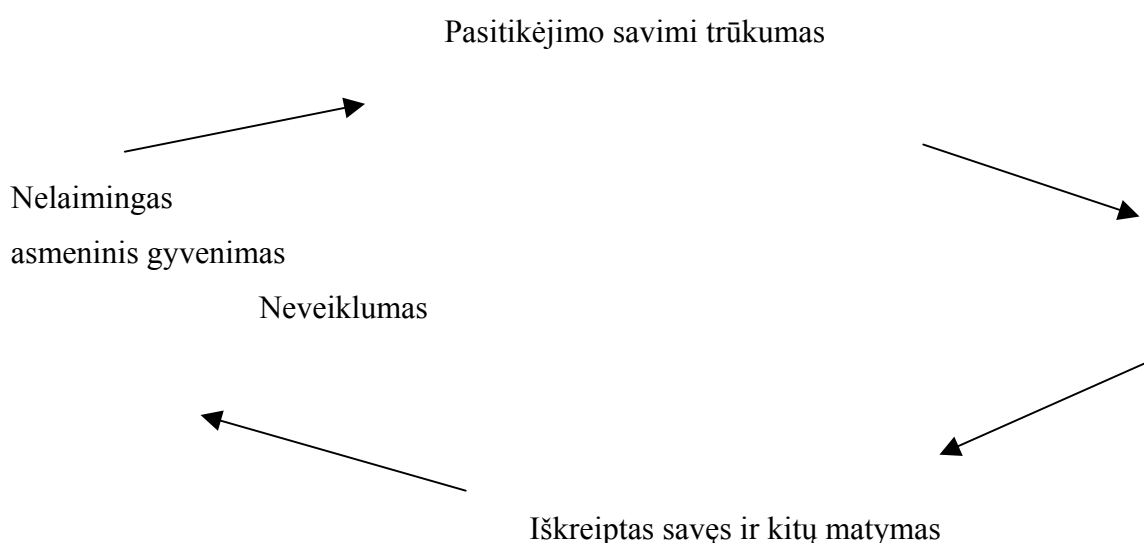
D. Beresnevičienė (1995) moksleivių savęs vertinimą siejo su populiarumu bendraamžių tarpe. Tyrinėdama vyresniųjų klasių moksleivių savivertės bei jų populiarumą bendraamžių tarpe santykį, nustatė, kad yra akivaizdūs skirtumai tarp lyčių. Kuo labiau mergina save vertino, tuo ji populiarnė, ir, atvirkščiai, populiariaji vaikinai dažniausiai save vertino mažiau, negu vidutinio ir žemo socialinio statuso vaikai.

Ne mažiau svarbi paauglių savivertės formavimuisi yra mokykla. Socializacijos mokykloje įtaką paauglių savivertei nagrinėjo, kaip rašo D. Beresnevičienė (2004), Kessel (1989), Schutzo (1996) ir kt. Minėti autoriai atskleidė, jog paauglių savęs vertinimą veikia geri santykiai su mokytojais. Nuoširdūs, pagrįsti bendradarbiavimu, supratimu mokinių ir mokytojų santykiai padeda formuoti pozityviam savęs vertinimui.

Taigi, kaip matyti, savęs vertinimas paauglystėje turi ypatingą vaidmenį. Daugelis autorių (Campbell, 1990, Meyer, 1991, Valickas, 1991), tyrinėjusių paauglių savivertę, akcentuoja šeimos, bendraamžių, mokyklos daromą įtaką pozityviam arba negatyviam savęs vertinimo formavimuisi. Tiesiog akivaizdu, kad neadekvatus savęs vertinimas paaugliui gali sukelti adaptacijos sunkumų bei deformuoti normalią asmenybės raidą. Tad tokiais atvejais yra reikalinga asmenybės savęs vertinimo korekcija. Tiek per aukštas, tiek per žemas paauglių savęs vertinimas veikia asmenybės vystymąsi nepalankia kryptimi. Žemas savęs vertinimas

siejamas su mokymosi nesėkmėmis, bloga savijauta mokykloje, gali pakreipti asmenybės vystymąsi asocialiu keliu. Save pervertinantys paaugliai nesėkmės priežastimi laiko išorines aplinkybes, dėl to sutrikdomas normalus bendravimas, dezorganizuojamas paauglio vystymasis.

Kodėl taip svarbu teigiamai vertinti save? A.Vilimienė (1994) atsako, kad pirmiausia tai leidžia praturtinti savo gyvenimą žmogiškais ryšiais. Mylintis ir gerbiantis save žmogus sugeba mylėti ir gerbti kitą, yra atviresnis sau ir pasauliui, todėl lengviau randa kontaktą su kitais žmonėmis. Antra, tai leidžia priimti gyvenimo reikalavimus ir likti lanksčiam, o trečia pasitikėti savimi. Jeigu žmogus neišmoksta savęs teigiamai vertinti, susidaro ydingas ratas:

Ištrūkti iš šio rato teigama linkme nėra lengva; tam reikia nemažai laiko ir pastangų.

Savęs vertinimas yra susijęs su žmogaus siekiais. Norint gyvenime ko nors pasiekti, reikia tikėti, kad gali tai padaryti. Jeigu žmogus nepasitiki savimi, tai netgi gabumai ir sugebėjimai gali nepadėti, nes jie tiesiog neišdrįs jų realizuoti.

2.1. HUMANISTINĖS PSICHOLOGIJOS ATSTOVŲ POŽIŪRIS Į SAVĖS VERTINIMĄ

Carlas Rogersas (1958) sykį paprieštaravo religinei tiesai, esą visos problemos kylančios dėl pernelyg didelės žmonių meilės sau ir išdidumo. Jis pabrėžė, kad dauguma jo pažįstamų žmonių "niekina save, mano esą nevertingi ir nemylimi." (cit. pagal G.Valicką, 1991).

Savęs vertinimo tyrimuose netgi tie žmonės, kurių įverčiai maži, rinkdamiesi atsakymus iš kelių galimų, pasirenka vidurinius atvejus (Baumeister ir kt., 1989) (“Mažos” savivertės žmogus į tokius teiginius, kaip “man kyla gerų sumanymų” atsako- “kartais”, “vienas kitas”.) Be to, viena iš pastaruoju metu labiausiai erzinančių, tačiau tvirtai įrodytų psichologijos išvadų yra stiprus **šališkas palankumas** sau - parengtis suvokti save palankiai (Myers, 1990).

Pripažindami ir pasitenkinimo savimi pavojų, ir teigiamo savęs vertinimo naudą, psichologai R.Baumeisteris (1989), J.Brownas (1991) ir S.Taylor (1989) teigia, kad žmonės geriausiai veikia, kai jų iliuzijos ne pernelyg save aukštinančios.

Humanistinės pakraipos psichologai kartais asmenybei įvertinti naudoja klausimynus, atskleidžiančius žmonių sampratą apie save. Viename iš klausimynų, kurio autorius yra C.Rogersas, žmonių prašoma nurodyti, kokie jie norėtų būti ir kokie yra iš tikrųjų. Anot Rogerso, kai idealusis Aš ir tikrasis Aš yra panašūs, tuomet samprata apie save yra teigiama. Jis tikėjosi, kad visi panašėjantys tikrojo ir idealiojo Aš vertinimai leis parodyti kliento asmenybės tobulėjimą veikiant psichoterapijai.

Kiti humanistinės psichologijos atstovai mano, kad bet koks standartizuotas asmenybės vertinimas yra suasmenintas. Netgi ir klausimynas atskiria psichologą nuo gyvo žmogaus. Neversdami žmogaus atsakinėti į siaurai apibrėžtų kategorijų klausimus, jie tikisi paprastais nuoširdžiais pokalbiais geriau suprasti kiekvieno asmens nepakartojamą patirtį.

Kritikai teigia, kad humanistinės psichologijos sąvokos esančios neaiškios, miglotos ir subjektyvios, jos vertybės individualistinės bei egocentriškos, o prielaidos naiviai optimistinės. Tačiau humanistinė psichologija padėjo atnaujinti psichologijos domėjimąsi žmogaus savastimi.

2.2. SAVĖS VERTINIMO LYGIAI

Psichologijos žodyne (1993) rašoma, jog „vienoks ar kitoks savęs vertinimo lygis susidaro vertinant savo veiklos rezultatus ir suvokiant, kaip tave vertina kiti.“

Adekvatus savęs vertinimas suprantamas kaip jo sutapimas su realiomis žmogaus charakteristikomis. Adekvataus savęs vertinimo pagrindas, tai sugebėjimas pažvelgti į save tarsi iš šalies, kaip į žmogų su visais trūkumais ir gerosiomis savybėmis. Tai sugebėjimas pripažinti savo vertę ir siekimas tą vertę išsaugoti ir padidinti. Kai žmogaus pretenzijos neatitinka realių jo galimybių, jis ima save vertinti neteisingai, ir jo elgesys pasidaro neadekvatus (Psichologijos žodynas, 1993). Taip pat galima skirti neadekvačiai aukštesnį savęs vertinimą, kuris sudaro palankias sąlygas atsirasti tokioms savybėms kaip įtarumas, agresyvumas, pasipūtimas, priklausomybė ir neadekvačiai žemą savęs vertinimą, tai kai žmogus nepasitiki savimi, nepasitiki aplinkiniais, jam atrodo, jog aplinkiniai jo nemėgsta, todėl

toks žmogus labai išgyvena dėl savo nesėkmių, vengia bendrauti su aplinkiniais žmonėmis, jautriai reaguoja į kritiką ar nepritaria, yra itin drovus ir nedrąsus (Valickas, 1997).

Kaip rašo G.Valickas (1997), aplinkinių žmonių nuomonė, vaikystėje pasiektų rezultatų vertinimo būdai, keliami tikslai, esant tam tikroms sąlygoms, gali suformuoti tokį savęs vertinimą, kuris neatitiktų realios tikrovės (būtų neadekvačiai aukštesnis arba žemesnis). Tais atvejais, kai susiformuoja iškreiptas, neadekvatus savęs vertinimas, sutrinka visos asmenybės normali raida, išskyla daug problemų ne tik pačiam žmogui, bet ir aplinkiniams. Pavyzdžiui, žemas, sumenkintas savęs vertinimas gali tapti faktoriumi, nulemiančiu asmenybės formavimąsi asocialaus kelio link (toks žmogus turi didesnę polinkį į narkomaniją, alkoholį ir pan.). Savasis Aš ypač svarbus, galbūt net pats svarbiausias objektas kiekvienam žmogui. Todėl žmogus paprastai stengiasi ne tik apsaugoti savęs vertinimo lygį nuo nepageidaujamų poveikių, bet jį kiek galima aukščiau pakelti. Daugelio psichologų manymu, pradinuose asmenybės raidos etapuose susiformavęs teigiamo savęs vertinimo poreikis yra viena iš pagrindinių žmogaus elgesio varomųjų jėgų. Ši jėga pasireiškia kasdieniniuose žmogaus darbuose, poelgiuose, reakcijose, mintyse ir pan. O siekdami pakelti savęs vertinimo lygį, mes ieškome įvairiausių progų pademonstruoti savo teigiamas savybes, stengiamės bendrauti su tais, kurie mums pritaria, teigiamai mus vertina.

O kai dėl kokių nors priežasčių (pvz. ilgalaikės nesėkmės, aplinkinių neigiamos reakcijos, pasmerkimas, atstūmimas ir pan.), kaip teigia G.Valickas (1997), formuojasi žemas savęs vertinimas, teigiamo savęs vertinimo poreikis tampa ypač aktualus ir verčia žmogų ieškoti įvairiausių jo patenkinimo būdų. Tačiau, jei asmenybei ilgą laiką nepavyksta pakelti savęs vertinimo lygio socialiai priimtinais būdais, jeigu teigiamo savęs vertinimo nepadeda apsaugoti ir gynybiniai mechanizmai, tai jis pradeda rinktis kitus, alternatyvius palyginimo standartus arba etalonus. Pradiniais asmenybės raidos etapais daugeliu atvejų natūraliai formuojasi teigiamas vaiko savęs vertinimas, kuris yra susijęs su teigiamomis aplinkinių reakcijomis bei vertinimais (žinoma, jei vaikas šeimoje yra mylimas, apsuptas tėvų meile ir šiluma.). Tačiau kai asmenybė nuolatos susiduria su nesėkmėmis, neigiamais aplinkinių vertinimais bei atstūmimu, savęs vertinimo lygis pamažu ima kristi. Prasideda kova už teigiamą savęs vertinimą. Paauglys pradeda ieškoti tokių veiklos sferų, kuriose galėtų patirti sėkmę, susilaukti pritarimo arba bent jau dėmesio. O jei daugkartiniai bandymai pakelti savęs vertinimo lygį socialiai priimtinais būdais neleidžia paaugliams pasiekti norimų rezultatų, jeigu negatyvus patyrimas vis kaupiasi ir didėja, tai po tam tikro laiko visuotinai pripažinta vertybių sistema tampa nereikšminga, t.y. nuvertinami tie idealai ir elgesio normos, kurių atžvilgiu asmenybė ilgą laiką negalėjo pasiekti sėkmės. Paruošiamos vidinės sąlygos asmenybės persiorientavimui į asocialų raidos kelią. Jeigu anksčiau paauglys stengėsi įtvirtinti save socialiai priimtinais būdais, tai po visuotinai

pripažintų normų nuvertinimo jis pradeda ieškoti aplinkos su kitomis vertybėmis bei normomis. O kadangi tokio paauglio ryšiai su pozityvia socialine aplinkai paprastai jau būna nutrūkę, jis dažniausiai asocialių grupių poveikio zoną. Asociatioje aplinkoje paauglys perima negatyvias elgesio normas ir idealus, kurių atžvilgiu jam pagaliau pavyksta pakelti savęs vertinimo lygį ir pajauti savąją vertę. Be to, empirinių tyrimų duomenys liudija (Davidavičienė, 1999) jog siekdamas pakelti savosios vertės lygį paaugliai gali prisidėti prie narkotikus vartojančių bendraamžių ir kartu patys pradėti vartoti narkotikus. Toks savojo Aš įtvirtinimo būdas ypač tikėtinas, kai tarp jaunuolių yra plačiai paplitusi dar ir narkotikų vartojimo mada.

Taip pat anot G.Valicko neadekvačios savivertės pagrindinė priežastis yra tėvų ir vaikų tarpusavio santykių pobūdis, bei tėvų vertinimo ypatumai (iki tam tikro laiko vaiko savęs vertinimas yra tiesioginis tėvų ir artimųjų vertinimo atspindys.) Kita neadekvataus savęs vertinimo priežastis, ypač jaunesniame mokykliniame amžiuje, gali būti neatsargūs mokytojų vertinimai. Kai mokinys mokykloje nuolat susiduria su nesėkmėmis, kai mokytojas neatkreipia dėmesio į jo pastangas (dėl to savęs vertinimas gali mažėti). Dėl to gali sumažėti mokymosi motyvacija, aspiracijų lygis, atsirasti nemalonių jausmų (baimė, įtampa, kaltė, gėda, liūdesys ir pan.), skatinančių netikslingus veiksmus, kurie sumenkina atliekamos veiklos rezultatus. Tai lemia klaidų tikimybės padidėjimą ir galų gale sustiprina orientaciją į nesėkmę. Taip gali atsirasti „funkciniai ratai“ - t.y. kokioje nors veikloje patirta nesėkmė gali išprovokuoti neigiamą aplinkinių įvertinimą, dėl kurio savęs vertinimas darosi žemesnis. O žemas savęs vertinimas apunkina panašių užduočių sprendimą ir tai gali atnešti nesėkmę ir t.t. Taip gali susiformuoti apibendrinai žemesnis savęs vertinimas ir iškilti grėsmė visos asmenybės vystymosi darnai net perėjus į vėlesnes vystymosi stadijas.

Taigi, savosios vertės suvokimas yra nepaprastai svarbi asmenybės charakteristika. Savosios vertės lygis reguliuoja mūsų elgesį įvairiose gyvenimo srityse, veikia mūsų tarpasmeninius santykius, veiklos tikslų ir krypčių pasirinkimą, apsisprendimą krizinėse situacijose ir pan. O nuo bendro asmenybės požiūrio į save labai priklauso sėkminga jos raida. O tais atvejais, kada susiformuoja iškreiptas, neadekvatus savęs vertinimas, sutrinka visos asmenybės normali raida, iškyla daug problemų ne tik žmogui, bet ir aplinkiniams. Atmetamas ir kritikuojamas, asmuo jaučiasi grėsmingai žlugdomas. Remdamasis klaidinga pasaulio samprata, priklausomas nuo psichotropinių medžiagų asmuo klaidingai interpretuoja iš aplinkos sklindančius signalus: jis mato nepriėmimą netgi ten, kur to visiškai nėra (niekam aš nereikalingas ir pan.) Toks asmuo visada turi problemų bendraudamas su autoritetais – viršininkais, tėvais ir pan. Taip atsitinka todėl, kad toks asmuo visada nori jaustis kontroliuojantis ir visagalis, kitaip jis jaučiasi bejėgis ir pažemintas.

Taigi, norint, jog žmogaus savivertės jausmas būtų sveikas ir pozityvus, kaip rašo Crandall R. (1988), reikia skirti tris reikmes:

1. Asmuo privalo jaustis esąs protingas, talentingas, pajėgus kompetentingai atlikti darbą, atitinkantį jo gyvenimo tarpsnį;
2. Asmuo turi jaustis gerai: į save žiūrėti kaip į kilnų, mylintį ir mylimą asmenį, vertą džiaugsmo ir laimės žmogų;
3. Kiekvienas asmuo turi jausti, kad jis yra apdovanotas vidine moraline galia, kurios padedami pajėgiame gyventi savą gyvenimą, daryti savus sprendimus, vadovautis savo valia.

Juk kaip rašo minėti autoriai, stiprus savo vertės pajautimas, pozityviai siejasi su pasitenkinimu gyvenimu, patiriama laime, psichine sveikata. Nuo žmogaus savęs vertinimo priklauso jo santykiai su aplinkiniais žmonėmis, jo savarankiškumas, požiūris į savo laimėjimus ir nesėkmes, reiklumas sau.

2.3. SAVĖS VERTINIMO FORMAVIMASIS IR FUNKCIONIAVIMO MECHANIZMAI

Daugelio psichologinių tyrimų rezultatai atskleidžia vienus ar kitus savęs vertinimo ypatumus, tačiau ne mažiau svarbu išsiaiškinti, kas už jų slypi, kokie yra savęs vertinimo ir funkcionavimo mechanizmai. Nežinant šių mechanizmų, negalime kaip reikiant suprasti bei paaiškinti vidinės žmogaus elgesio ir veiklos savireguliacijos, taip pat, esant reikalui, parengti atitinkamų korekcinų poveikio priemonių. Dėl to detaliau reikia panagrinėti egzistuojančius duomenis apie savęs vertinimo formavimosi bei funkcionavimo mechanizmus.

Pagal kokius dėsniumus formuojasi savęs vertinimas? I.Gailienė (1995), G.Valickas (1991) išskiria tris pagrindinius savęs vertinimo mechanizmus:

- a) kitų žmonių vertinimų interiorizaciją, įsisavinimą;
- b) socialinį palyginimą;
- c) saviatribuciją.

2.3.1 Kitų žmonių vertinimų interiorizacija.

Kitų žmonių vertinimų interiorizacijos mechanizmas daugiausiai nagrinėjamas interakcionistų darbuose. Šios krypties atstovai pabrėžia kitų žmonių nuomonę bei vertinimus kaip pirminį savęs vertinimo šaltinį. Jų manymu, savęs vertinimas formuojasi atspindint ir įsisavinant aplinkinių vertinimus. Vertindamas save, žmogus gali atsižvelgti į atskirų žmonių nuomonę arba į visos grupės (“apibendrinto kito”) vertinimą, įsisavinti kitų vertinimus tiesiogiai

arba orientuotis į tai, kaip jis juos supranta (suvoktas vertinimas). Teorinius šio požiūrio pagrindus suformulavo amerikiečių mokslininkai G. Mead ir C. Cooley (cit. pagal G.Valicką, 1991).

Daugelis autorių bandė ne tik patikrinti pagrindinę intrakcionistų prielaidą ir įrodyti savęs vertinimo priklausomybę nuo kitų žmonių vertinimų, bet ir stengėsi atskleisti faktorius, lemiančius kitų žmonių vertinimų įsisavinimo laipsnį. Eksperimentinių tyrimų metu buvo nustatyta, kad išorinių vertinimų poveikis savęs vertinimui daug didesnis, jeigu žmogus mano, kad “reikšmingieji kiti” vieningai vertina jo poelgius ar savybes negu tuo atveju, kai kitų žmonių nuomonės skiriasi. Aplinkinių nuomonė priimama, jeigu jie yra kompetentingi vertinamojoje srityje, priešingu atveju jų nuomonė gali būti ignoruojama. Panašiai veikia ir informacija apie kito žmogaus statusą, t.y. kuo aukštesnis aplinkinių statusas, tuo didesnė jų vertinimų įtaka asmenybės savęs vertinimui. Jeigu žmogus mano, kad “reikšmingieji kiti” vieningai vertina jo poelgius ar savybes negu tuo atveju, kai kitų žmonių nuomonės skiriasi. Aplinkinių nuomonė priimama, jeigu jie yra kompetentingi vertinamojoje srityje, priešingu atveju jų nuomonė gali būti ignoruojama. Panašiai veikia ir informacija apie kito žmogaus statusą, t.y. kuo aukštesnis aplinkinių statusas, tuo didesnė jų vertinimų įtaka asmenybės savęs vertinimui. Jeigu egzistuoja keletas vertinimo šaltinių, t. y. asmenybę vertina keletas žmonių, “reikšmingu kitu” laikomas tas, kuris yra labiau kompetentingas ir turi aukštesnį statusą. Be minėtų “reikšmingųjų kitų” charakteristikų, taip pat buvo nustatyta, kad kuo patrauklesnė aplinkinių grupė asmenybei, tuo greičiau ji priims ir orientuosis į šios grupės narių vertinimus. Tačiau kuo didesnis atitikimo laipsnis tarp asmenybės pretenzijų lygio ir nuomonės apie savo sugebėjimus bei galimybes, tuo mažiau kitų vertinimai turės įtakos savęs vertinimui.

Tyrinėtojai, nagrinėjantys kitų žmonių vertinimų interiorizacijos mechanizmą, akcentuoja socialinius savęs vertinimo šaltinius, kartu atskleisdami žmonių tarpusavio sąveikos svarbą savęs vertinimo genezei. Daugelyje tyrimų buvo nustatyta, jog vaikų elgesio priklausomybė nuo suaugusiųjų vertinimų yra atvirkščiai proporcinga jų amžiui: kuo jaunesnis vaikas, tuo nekritiškiau jis suvokia suaugusiųjų vertinimus ir teikia šiems vertinimams didesnę reikšmę. Bendraamžių nuomonė ir vertinimai suprantami kitaip: kuo jaunesnis vaikas, tuo mažiau jis orientuojasi į bendraamžių vertinimus. Vėliau “reikšmingesni kiti”, į kuriuos orientuojasi vaikas, keičiasi: paaugliui daug svarbesnė tampa jo draugų, bendraamžių nuomonė, tuo tarpu suaugusiųjų vertinimų įtaka pastebimai sumažėja. Kartu buvo pastebėta, jog vystantis asmenybei, formuojasi santykiškai nepriklausomas požiūris į save. Atliekamos veiklos sferų diferenciacija, “reikšmingųjų kitų” kaita (tėvai, auklėtojai, mokytojai, bendraamžiai) neišvengiamai sukelia asmenybės viduje prieštaravimus ir konfliktus, kurie skatina savęs vertinimo autonomiškumo augimą. Asmenybė pamažu persiorientuoja nuo išorinių vertinimų

prie savo pačios nuomonės, t. y. įvyksta savęs vertinimo emancipacija. Žymiausias poslinkis nuo orientacijos į kitų vertinimus prie orientacijos į savęs vertinimą vyksta paauglystėje. Minėtas savęs vertinimo emancipacijos raktas leidžia kalbėti apie tai, jog nuo tam tikro amžiaus (dažniausiai paauglystės) kitų žmonių vertinimų interiorizacijos pagrindu, nesugebant savarankiškai įvertinti savo veiklos rezultatų, gali lengvai susidaryti nerealistiškas savęs vertinimas, kuris labai apsunkina asmenybės raidą.

2.3.2. Socialinis palyginimas

Tačiau asmenybė apsprendžia apie save ir vertina save ne tik įsisavindama aplinkinių nuomonę, bet ir lygindama save su kitais žmonėmis. Socialinis palyginimas-tai kitas svarbus savęs vertinimo formavimosi mechanizmas, kuris taip pat akcentuoja žmonių tarpusavio sąveikos įtaką asmenybės savęs vertinimui. Bet jeigu interakcionistai pažymi ypatingą kitų žmonių vertinimų svarbą, tai pagal socialinio palyginimo modelį žmogus suvokia ir vertina save, lygindamas savo savybes su kitų žmonių ypatybėmis.

Daugelis žmogiškojo Aš aspektų gali būti palyginami kiekybiškai arba kokybiškai, bet pats socialinis palyginimas nėra vienareikšmis, jame galima išskirti du skirtingus palyginimo tipus. Vienu atveju, pasinaudodami meistriškumo, nuopelnų ar dorumo kategorijas, mes apibūdiname save, kaip geresnį ar blogesnį už kitus žmones. Kitas socialinio palyginimo tipas yra normatyvinis ir pirmiausiai nurodo, kiek mūsų poelgiai ir veiksmai nukrypsta nuo priimtų normų. Šiuo atveju pabrėžiama ne tai, kiek žmogus geresnis ar blogesnis už kitus, bet tai, kiek jis yra panašus ar skiriasi nuo kitų. Be to, žmogus ne tik save suvokia ir vertina, lygindamasis su kitais, bet ir kitus žmones vertina bei lygina su savo paties ypatybėmis. Todėl socialinio palyginimo procesas yra dvipusis.

Teorinius socialinio palyginimo modelio klausimus nagrinėjo L. Festinger (1954). Jis išskėlė prielaidą, jog žmonėms yra būdingas poreikis įvertinti savo ypatybes. Pasirinkdami savęs vertinimo standartus, jie atiduoda pirmenybę objektyviems kriterijams, kuriuos L. Festinger pavadino "fizine realybe". Tuo atveju, jeigu objektyvių kriterijų nėra, žmogus patenkina savęs vertinimo poreikį, lygindamas save su kitais. Tačiau tendencija lyginti save su kitais sumažėja, kai padidėja skirtumai tarp savo paties ir kitų žmonių pažiūrų, sugebėjimų, savybių ir pan. Todėl galima sakyti, kad, lygindamas save su kitais, žmogus rinksis tuos, kurio savybės bus panašios į jo paties savybes. Taip, lyginant, galima geriau spręsti apie savo savybes. Kita vertus analizuojant socialinio palyginimo modelį, reikia atsižvelgti ir į tam tikrus apribojimus. Kaip nurodo kai kurie autoriai, vertinimo procese žmogus paprastai lygina save tik su referentinės

grupės nariais arba, lygindamas save su kitais, panaudoja tikrai vieną panašumo kriterijų (cit. pagal G.Valicką, 1991).

2. 3.3. Saviatribucija

Saviatribucija - tai dar vienas savęs vertinimo formavimosi mechanizmas, kurį kaip alternatyvą kognityvaus disonanso ir socialinio palyginimo teorijai pasiūlė D. Bem (1972). Jo pažiūrų ištakos B. F. Skinner radikalaus bihevizmo koncepcija. Galima būtų išskirti šiuos pagrindinius saviatribucijos teorijos teiginius. Pirma, savęs suvokimas yra tiesiog atskiras žmogaus suvokimo atvejis, kai mes patys greičiau negu kiti tampame suvokimo objektais. Vadinasi mes suvokime save taip, kaip ir kitus žmones. Antra, mes sužinome ir sprendžiame apie savo nuostatas, jausmus ar savybes remdamiesi tokiais šaltiniais: stebėdami savo elgesį ir tą situaciją, kurioje jis pasireiškia. Labai svarbus momentas, į kurį būtina atsižvelgti,- ar situacijos spaudimo, prievartos, įtampos, kas galėtų paaiškinti mūsų elgesį. Tik tada, kai mūsų elgesys yra laisvas ir nepriverstinis, galima daryti išvadą, kad jis atsispindi mūsų nuostatas arba jausmus.

Taigi pagal saviatribucijos modelį, mes vertiname save ne lygindami savo savybes su kitų žmonių ypatybėmis, bet stebėdami ir fiksuodami savo elgesį bei išorinius situacinius veiksnius. Egzistuoja nemažai faktų, kurie patvirtina šiuos saviatribucijos teorijos teiginius. Pirmiausia čia būtų galima paminėti socialinių vaidmenų interiorizacijos poveikį savęs apibūdinimui ir vertinimui. Kaip liudija tyrimų rezultatai, žmonės paprastai apibūdina save remdamiesi tomis elgesio ypatybėmis, kurios būdingos jų atliekamam vaidmeniui.

Taip pat reiktų pažymėti, jog saviatribucijos mechanizmą stipriai veikia socialiniai faktoriai. Žmogus gali įvertinti save, stebėdamas savo elgesį ir jo rezultatus, tačiau šis vertinimas turi būti grindžiamas tam tikrais standartais arba kriterijais, kurie yra priimti konkrečioje kultūrinėje aplinkoje. Todėl pagrindas, kuriuo žmogus remiasi aprašydamas bei vertindamas save, paprastai nesiskiria nuo pagrindo, kurį, apibūdindami save, naudoja ir kiti žmonės.

2. 3. 4. Savęs vertinimo funkcionavimo modeliai

Be anksčiau minėtų, galima išskirti dar du savęs vertinimo modelius, kurie yra nagrinėjami Aš pastovumo ir savigarbos teorijose. Tačiau šiose teorijose analizuojama ne tiek savęs vertinimo genezė, kiek jau susiformavusio savęs vertinimo išsaugojimas ar pakitimai.

Pagal pagrindinius Aš pastovumo arba kognityvaus nuoseklumo teorijos teiginius žmonės stengiasi sukurti, palaikyti ir išsaugoti vientisą bei nuoseklią nuomonę apie save. Ši tendencija išlaikyti kognityvaus nuoseklumo būseną pasireiškia tuo, kad žmonės ne tik daug lengviau

suvokia ir įsisavina tą informaciją, kuri atitinka susiklosčiusį savęs vertinimą, bet ir elgiasi taip, kad jų veiksmai derintųsi su požiūriu į save. Tuo tarpu žinių, kurios nesutampa arba prieštarauja susiformavusiam savęs vertinimui, žmogus vengia, stengiasi jas apriboti arba taip perdirba, kad jos derintųsi prie bendros žinių apie save sistemos. Dėl to keliama prielaida, jog mes labiau mėgsime tuos žmones, kurių nuomonė apie mus sutampa su mūsų pačių nuomone, ir nemėgsime tų, kurie vertina ir mato mus kitaip, negu mes patys. Šios teorijos šalininkai apibendrino savęs vertinimo lygį laiko stabiliu asmenybės bruožu, kurį žmogus stengiasi išlaikyti nepakitusį visą gyvenimą. Toks stabilus savęs vertinimas leidžia žmogui prognozuoti ir kontroliuoti ne tik savo elgesį, bet ir kitų žmonių reakcijas.

Bet savasis Aš yra ypač svarbus, galbūt pats svarbiausias objektas kiekvienam iš mūsų, todėl žmonės paprastai stengiasi ne tik apsaugoti savęs vertinimo lygį nuo nepageidautinų poveikių, bet ir pakelti jį kiek galima aukščiau. Savigarbos teorijoje kaip tik ir pabrėžiamas teigiamo savęs įvertinimo poreikis, žmogaus siekimas padidinti savigarbos lygį bei sustiprinti savosios vertės jausmą. Šis siekimas atsispindi mūsų poelgiuose, veiksmuose, atsakomosiose reakcijose ir t. t. Savigarbos teorijos šalininkų manymu, žmonės daug palankiau atsakys į pozityvius jų asmenybės vertinimus, priims šiuos vertinimus ir į juos atsižvelgs. O į negatyvius vertinimus jie atsakys nepalankiai, kadangi tokie vertinimai neleidžia patenkinti savigarbos poreikio (esant žemam savęs vertinimui, šios tendencijos bus išreikštos daug stipriau). Pagal savigarbos modelį visi žmonės nepriklausomai nuo susiformavusio savęs vertinimo lygio sieks jį padidinti.

Nors savigarbos ir Aš pastovumo modeliai papildė vienas kitą, vis dėlto kyla klausimas, kuris iš jų yra veiksmingesnis. Šį klausimą specialiai nagrinėjo S. C. Jones, kuris, išanalizavęs daugelį darbų, atidavė pirmenybę savigarbos modeliui. Šią išvadą taip pat patvirtina savęs vertinimo formavimosi selektyvumas, kurio dėka yra apsaugoma savigarba ir padidinamas savosios vertės lygis.

2.3.5 Savęs vertinimo formavimosi mechanizmai ir selektyvumo principas

Kaip jau buvo minėta anksčiau, pagal interekcionistų modelį savęs vertinimas formuojasi kitų žmonių vertinimų interiorizacijos pagrindu. Tačiau reikia pažymėti, jog ne visi žmonės mums yra vienodai reikšmingi. Vieni žmonių nuomonė mums yra daug svarbesnė, mes į ją labiau atsižvelgiame, negu į kitų. Šis “reikšmingųjų kitų” pasirinkimas nėra atsitiktinis. Žmogus turėdamas galimybę pasirinkti, stengiasi bendrauti su tais, kurie galvoja apie jį gerai, ir vengia tų, kurie jo nemėgsta. Vienas iš ryškiausių tokio pasirinkimo pavyzdžių - draugystė. Tam tikra prasme galima pasakyti, jog mes draugaujame su kitais ir juos mėgstame, todėl, kad jie mėgsta

mus. Kita vertus, siekiant apsaugoti savigarbą, mes dažnai priskiriame kitiems daug pozityvesnius vertinimus bei nuostatas jūsų atžvilgiu, negu jos yra iš tikrųjų. Paprastai mes tiksliai ir teisingai suvokiame kitų nuostatas mūsų atžvilgiu, jeigu jos yra mums palankios, bet jeigu tos nuostatos mums nepalankios, tai jos dažniausiai suvokiamos netiksliai ir iškreipiamos. Taigi, nors žmogus ir žiūri į save kitų akimis, tačiau selektyvumo principo dėka jis paprastai mano apie save daug geriau, negu apie jį mano aplinkiniai.

Lygindamas save su kitais, žmogus taip pat turi dideles pasirinkimo galimybes: iš daugelio palyginimo kriterijų arba standartų jie renkasi pačius priimtinausius. Pavyzdžiui, sprenddami apie savo laimėjimus, darbo rezultatus, populiarumą ir pan., mes galime lyginti save su pirmaujančiais, vidutiniokais arba atsiliekančiais, t.y. galime pasirinkti įvairius apskaitos taškus. Tačiau dažniausiai žmonės pasirenka tokius palyginimo standartus, kurie leidžia išlaikyti savigarbą kuo aukščiau. Remdamasis kai kurių tyrimų rezultatais, M. Rosenberg nurodo, kad beveik kiekvienas žmogus, lygindamas save su kitais pagal įvairias charakteristikas, priskiria save prie vidutinio arba aukščiau už vidutinį lygį (M. Rosenberg, 1965).

Saviatribucijos procesai irgi yra labai selektyvūs. Kaip rodo daugelio tyrimų rezultatai, žmonės linkę sėkmę veikloje aiškinti savo pačių nuopelnais, o nesėkmę - išorinėmis aplinkybėmis. Apibendrinamas atlikto tyrimo duomenis, C. B. Wortman su kolegomis išskyrė keturias pagrindines nesėkmių aiškinimo strategijas (C. B. Wortman, P. R. Constanzo, T. R. Witt, 1973). Pirma, savo nesėkmės tiriamieji bando paaiškinti nekontroliuojamomis ir nuo jų nepriklausančiomis išorinėmis jėgomis (pvz. likimu, laime ir pan.). Antra, nesėkmės atveju tiriamieji nurodo, kad buvo labai sunkios užduotys, nepakako informacijos arba ji buvo klaidinga, trūko laiko, t.y. pabrėžiamas objektyvus užduočių sunkumas. Trečiuoju atveju nesėkmė aiškinama ne nepakankamais sugebėjimais, bet motyvacijos stoka (tiriamieji teigė, kad jie ir nesistengė gerai atlikti užduočių). Ketvirta, patyrę nesėkmę, tiriamieji stengiasi sumenkinti sėkmės svarbą, rezultatus laiko nereikšmingais, banaliais ir t.t. Taigi, kaip matome, nesėkmės atveju tiriamieji priskiria nepasisekimo priežastis išoriniams ar situaciniams faktoriams, kartu apsaugodami ankstesnį savęs vertinimo lygį nuo nemalonių pokyčių.

Tačiau ir tada, kai žmogus veiklos rezultatų priežastis priskiria sau, jis turi dideles pasirinkimo galimybes interpretuodamas esamus faktus. Vienas iš plačiai paplitusių ir gerai žinomų selektyvios interpretacijos pavyzdžių-racionalizacija. Racionalizacijos atveju žmogus pabrėžia tuos savo veiksmų aspektus, pateisinančias aplinkybes, priežastis ir t.t., kurios leidžia palankiai save vertinti ir kartu apsaugoti savo savigarbą. Be to, mūsų individualių ypatybių išorinių rodiklių skaičius dažnai yra labai didelis. Pavyzdžiui apie intelekto lygį gali liudyti egzaminų pažymiai, psichologinių testų rezultatai, sudėtingų galvosūkių sprendimas, racionalus pajamų bei išlaidų tvarkymas ir pan. Sprendamas apie save, žmogus paprastai pasirenka vieną

arba keletą, bet ne visus galimus rodiklius. Pasirenkant yra tikėtina, kad žmogus ieškos tokių rodiklių, kurie patvirtintų jo nuomonę apie save, ir nepastebės arba ignoruos tuos, kurie prieštarautų susiformavusiam savęs vertinimui (M. Rosenberg, 1979). Taigi savęs vertinimas yra apsaugomas bei paaukštinamas ne tik atitinkamai interpretuojant savo veiksmus, bet ir atkreipiant dėmesį į tam tikrus faktus.

Šiam tikslui padeda ir terminologinis selektyvumas, t.y. atitinkamų terminų pasirinkimas. Juk daugelis terminų (žodžių) nėra neutralūs atspindimo objekto vertės atžvilgiu, bet turi tam tikrą vertinamąjį aspektą. Todėl žmonės, siekdami apsaugoti ir paaukštinti savęs vertinimą, vartoja tokius terminus, kurie apibūdina juos palankiai.

Taigi galima pasakyti, jog selektyvi atranka yra universalus ginklas kovojant už savigarbą. Jis panaudojamas tiek įsisavinant kitų žmonių vertinimus, tiek lyginant save su aplinkiniais žmonėmis, tiek stebint savo elgesį ir tą situaciją, kurioje jis pasireiškia.

2.4 Neadekvatus savęs vertinimo formavimasis

Kaip liudija reali gyvenimiška praktika, žmogus dažnai save suvokia ir vertina iškreiptai. Aplinkinių žmonių nuomonė, vaikystėje įsisavini pasiektų rezultatų vertinimo būdai, keliami tikslai, esant tam tikroms sąlygoms, gali suformuoti tokį savęs vertinimą, kuris neatitiktų realios tikrovės (būtų neadekvačiai aukštesnis arba žemesnis). Susidūrus su įvairiais sunkumais, nesėkmėmis, nauju patyrimu ar konkurencija, iškreiptas savęs vertinimas gali tapti konfliktų ir afektyvių išgyvenimų šaltiniu. Toks iškreiptas, neadekvatus savęs vertinimas deformuoja asmenybę, sudaro palankias sąlygas neigiamų bruožų formavimuisi (pvz. nepasitikėjimui, nekritiškumui, konfliktiškumui ir t.t.) ir kartu apsunkina normalų psichinį vystymąsi (Rosenberg, 1965, Kon, 1984, Lipkina, 1974, cit. pagal G.Valicką, 1991).

Neadekvačiai aukštesnis savęs vertinimas dažnai skatina nerealias pretenzijas, savęs pervertinimą, maksimalizmą, nepakankamą aplinkinių įvertinimą ir pernelyg kritišką požiūrį į juos. Žmogus, kuris pervertina save, nebepatiria nepasitenkinimo dėl kokių nors savo trūkumų, neišsąmonina arba ignoruoja nesėkmes, dėl savo klaidų kaltina aplinkinius, neatsižvelgia į jų pastabas ar reikalavimus. Neadekvačiai aukštesnis savęs vertinimas paprastai apsunkina bendravimą, o savikritikos stoka trukdo žmogui kelti sau realius reikalavimus bei tikslus ir jų siekti. Nekeisdamas savo pozicijos, žmogus su neadekvačiai aukštesniu savęs vertinimu gali sąveikauti su kitais žmonėmis tik tada, kai jis susikuria tam tikrus "filtrus". Šių "filtrų" paskirtis – nepraleisti informacijos, kuri prieštarauja susiklosčiusiam aukštesniam savęs vertinimui. Kitaip tariant yra sumažinamas gaunamos informacijos kiekis arba tam tikri faktai interpretuojami ir

rekonstruojami taip, kad jie patvirtintų žmogaus nuomonę apie save nepriklausomai nuo objektyvių santykių bei aplinkybių.

Neadekvačiai aukštesnio savęs vertinimo priešingybė - tai neadekvačiai žemesnis savęs vertinimas. Žmogus, žemiau vertinantis save, nepasitiki savimi, labai jautriai reaguoja į kritiką ar nepritarimą, yra pernelyg drovus ir nedrąsus, turi vienokių ar kitokių bendravimo problemų. Toks žmogus mažai pasitiki aplinkiniais, jam atrodo, kad kiti jo nemėgsta ar blogi apie jį galvoja, jis labai išgyvena dėl savo nesėkmių ir trūkumų, vengia veiklos, kurioje yra rungtyniavimo elementų ir t.t. Neadekvačiai žemesnis savęs vertinimas neleidžia kelti sudėtingų, tolimų tikslų, apriboja žmogaus gyvenimiškas perspektyvas ir kartu sumažina jo socialinį aktyvumą. Jeigu visi šie bruožai įsitvirtina ir pamažu tampa pastoviomis žmogaus psichinėmis savybėmis, gali susiformuoti menkavertiškumo kompleksas.

Taigi, susiformavus tiek neadekvačiai aukštesniam, tiek žemesniam savęs vertinimui, susidaro sąlygos, kurios apriboja asmenybės aktyvumą arba suteikia jam nepageidautiną kryptingumą.

Natūraliai kyla klausimas, kas nulemia neadekvataus savęs vertinimo formavimąsi? Kaip liudija daugelio tyrimų rezultatai, neadekvataus savęs vertinimo genezę gali skatinti įvairūs faktoriai. Tačiau viena iš pagrindinių priežasčių, pradedant nuo pačių ankstyviausių asmenybės vystymosi etapų, yra tėvų ir vaikų tarpusavio santykių pobūdis bei tėvų vertinimų ypatumai (M. Rosenberg, 1965) Ir tai yra suprantama, nes vaiko savęs vertinimas iki tam tikro laiko yra tiesioginis tėvų ir artimųjų vertinimų atspindys. Jeigu tėvai rūpinasi ir domisi savo vaiku, stengiasi suprasti jo vidinį pasaulį, gerbia jo savarankiškumą, skatina iniciatyvą, bet kartu yra reiklūs ir palaiko atitinkamą drausmę, vaikas pasitiki savimi ir vertina save adekvačiai. Bet kai šeimoje vyrauja autoritariniai auklėjimo metodai, ypač griežta kontrolė, vaiko iniciatyvos ir savarankiškumo slopinimas, dažnos bausmės arba nedėmesingumas bei indiferentiškumas vaiko atžvilgiu, formuojasi žemesnis savęs vertinimas.

Kita neadekvataus savęs vertinimo priežastis, ypač jaunesniame mokykliniame amžiuje, gali būti mokytojų bei auklėtojų vertinimai. Kada vaikas mokykloje nuolatos susiduria su nesėkmėmis, kai mokytojai jo mokymosi rezultatus dažniausiai vertina neigiamai, pamažu gali susiformuoti ne tik žemesnis savęs vertinimas, bet ir neigiamas požiūris į mokymąsi. Neadekvačiai aukštesnis savęs vertinimas, esant dviem palankiom aplinkybėms, gali būti išsaugomas ilgą laiką (Slavina, 1966). Pirma, kai vaikas turi tam tikrų sugebėjimų, kurie užtikrina jam dalinę sėkmę. Ir nors galutinis tikslas nepasiekiamas, ši dalinė sėkmė leidžia patirti vaikui teigiamų emocinių išgyvenimų. Antra, kai vaiką, nepaisant nesėkmės veikloje, kas nors vis dėlto įvertina teigiamai (pvz. tėvai arba mokytojai). Ši aplinkybė yra ypač tipiška ikimokykliniame ir jaunesniajame mokykliniame amžiuje.

Tačiau bene neigiamiausią įtaką savęs vertinimo formavimuisi turi negatyvūs suaugusiųjų vertinimai, kurie ugdo nepasitikėjimą savimi. Kai kurie tėvai arba mokytojai, vertindami savo vaikų (mokinių) elgesį ar veiklą, dažniausiai orientuojasi į jų klaidas, trūkumus ar nesėkmes. Tokie tėvai (mokytojai) į vaiko (mokinio) nesėkmę žiūri su apmaudu, jį baudžia, žemina bendraamžių akyse, pabrėždami, jog jie yra juo nusivylę, nebetiki jo sugebėjimais ir pan. Kartu suaugusieji sąmoningai ar nesąmoningai leidžia vaikui suprasti, kad klaida ar nesėkmė- tai apgailėtinas įvykis. Jeigu tai pradeda vyrauti tėvų santykiuose su vaiku, mokytojo- su mokiniu, vaikas (mokinys) pradeda orientuotis į klaidą ar nesėkmę. Tada susidūrus su užduotimi ar veikla, kurioje jis anksčiau patyrė nesėkmę, vaikui kyla baimė, kad jam gali vėl nepasisiekti, jog jis vėl padarys klaidą. Tokiais atvejais pati veikla vaikui tampa nebemaloni, atstumianti, ir dažnai jis visomis savo išgalėmis stengiasi jos išvengti. Reikia pasakyti, jog žmonės, žemiau vertinantys save, laukdami nesėkmės, gali atsisakyti net tokių užduočių, su kuriomis gali lengvi susidoroti. Tačiau jeigu minėtų užduočių išvengti negalima, tai baimė dėl galimos nesėkmės gali skatinti pernelyg didelę savikontrolę, padidėjusią įtampą, kuri sukelia netikslingus, chaotiškus veiksmus ir kartu sumenkina veiklos rezultatus. Dėl to padidėja klaidų tikimybė ir galų gale dar labiau sustiprėja vaiko orientacija į klaidas ar nesėkmę.

Žemesnio savęs vertinimo formavimąsi taip pat skatina ir atitinkamas vaiko sėkmės ar nesėkmės priežasčių aiškinimas, nes remdamasis suaugusiųjų nuomone, vaikas pamažu pats ima interpretuoti savo sėkmės ar nesėkmės priežastis. Pavyzdžiui teigiamus vaiko veiklos rezultatus tėvai ir mokytojai gali paaiškinti tuo, kad jis yra gabus arba stropus bei darbštus, arba ir vienu ir kitu. Nesėkmė irgi gali būti aiškinama tuo, kad vaiko intelektas yra žemas arba, kad jis nepakankamai darbštus, arba ir vienu, ir kitu. Suaugusieji kartais bando aiškinti vaiko sėkmes ar nesėkmes išorinių aplinkybių įtaka, t.t. tuo, kas betarpiškai nuo jo nepriklauso. Tokiais atvejais galima sakyti, jog vaikui tiesiog sekasi ar nesiseka, kad užduotis buvo labai lengva arba labai sunki ir pan.

Kada suaugusieji aiškina vaiko sėkmę jo gabumais, o pasitaikančias nesėkmes nepakankamu darbštumu, tai padrąsina, įkvepia vaiką, nes šias savybes galima tobulinti, keisti. Priešingai, vaiko sėkmė gali būti aiškinama tuo, kad jis įdėjo daug pastangų, būdamas vidutiniškų ar net menkų sugebėjimų, arba tuo, kad jam tiesiog atsitiktinai pasisekė, o nesėkmės atveju, kad to ir reikėjo tikėtis. Visa tai demoralizuoja vaiką, mažina jo pasitikėjimą savo jėgomis. Jis pamažu yra įtikinamas, kad čia jau nieko pakeisti negalima ir kad reikia susitaikyti su savo menkavertiškumu. Toks sėkmių ir nesėkmių aiškinimo būdas, be abejonės, formuoja žemesnį savęs vertinimą.

Taigi, atsiradęs kaip nepalankių poveikių pasekmė (dėl iškreiptų suaugusiųjų vertinimų, nesėkmių įvairiose veiklos sferose ir pan.), žemesnis savęs vertinimas gali skatinti naujas

nesėkmes. Formuojasi “užburtas ratas”: žemesnis savęs vertinimas tampa menkų veiklos rezultatų, nesėkmių bei klaidų priežastimi, o tai savo ruožtu dar labiau žemina savęs vertinimą ir didina žmogaus nepasitikėjimą savo jėgomis.

Kaip matome, išorinis vertinimas gali ne tik stimuliuoti, bet ir slopinti, dezorganizuoti teisingą bei objektyvų savęs vertinimą, trukdyti asmenybei atskleisti savyje naujas savybes ir galimybes. Dėl to labai padidėja adekvataus išorinio vertinimo vaidmuo, ypač ikimokykliniame ir jaunesniajame mokykliniame amžiuje, kai šios vertinimas daro didžiausią poveikį savęs vertinimo ir asmenybės formavimuisi.

Tačiau, kaip jau minėta anksčiau, savęs vertinimas formuojasi ne tik įsisavinant aplinkinių žmonių vertinimus. Asmenybės nuomonė apie save taip pat formuojasi jai sąveikaujant su aplinkiniu pasauliu, analizuojant savo laimėjimus bei veiklos rezultatus, lyginant juos su kitų žmonių laimėjimais. Todėl neadekvatus savęs vertinimas gali atsirasti ir tada, kai, vertindamas save, žmogus remiasi pašaliniais faktoriais arba neesminiais kriterijais, neteisingai ar nepagrįstai apibendrina atskirus savo veiklos epizodus, pasirenka tik labai aukštus arba žemus palyginimo standartus ir pan.

Visais atvejais neadekvatus savęs vertinimo formavimosi ištakomis būtina skirti ypatingą dėmesį, kadangi iškreiptas savęs vertinimas gali sukelti kitus nukrypimus ir labai apsunkina normalų asmenybės vystymąsi (cit. pagal G.Valicką, 1991)

3. TYRIMO ORGANIZAVIMAS IR METODIKOS

3.1. Tyrimo objektas, tikslas, uždaviniai ir hipotezės

TYRIMO OBJEKTAS: Vyresniųjų paauglių tapatumo ir savęs vertinimo sąsajų ypatumai.

TYRIMO TIKSLAS: išanalizuoti 16-17 m. paauglių tapatumo sąsajas su savęs vertinimu.

TYRIMO UŽDAVINIAI:

1. Įvertinti tiriamųjų tapatumo lygį naudojant EOMEIS-2 (Objective Measure of Ego Identity Status, the extended version).
2. Įvertinti savęs vertinimą pagal M.Rosenberg (RSV) metodiką.
3. Palyginti tapatumo būsenų brandumą pagal klasę, mokymo įstaigą, šeimos sudėtį, tarp merginų ir vaikinių.
4. Ištirti gimnazijoje ir vidurinėje mokykloje besimokančių paauglių savęs vertinimą pagal mokymo įstaigą, šeimos sudėtį, tarp merginų ir vaikinių.
5. Rasti sąsajų tarp tapatumo būsenų ir savęs vertinimo.

HIPOTEZĖS:

1. Vyresniųjų paauglių tarpasmeninės tapatumo būsenos yra brandesnės už ideologines tapatumo būsenas.
2. Merginų ir vaikinių asmenybės tapatumo brandumo formavimasis bei savęs vertinimas skiriasi.
3. Pilnose ir nepilnose šeimose augančių paauglių tapatumo įvertinimo rezultatų skirtumai nežymūs.
4. Vyresniųjų paauglių asmenybės tapatumo brandumas yra susijęs su savęs vertinimu.

TIRIAMIEJI:

Tyrimė dalyvavo 16-17 m. mokiniai iš sekančių mokymo įstaigų: Vilniaus Žvėryno gimnazijos ir Vilniaus Jono Basanavičiaus vidurinės mokyklos.

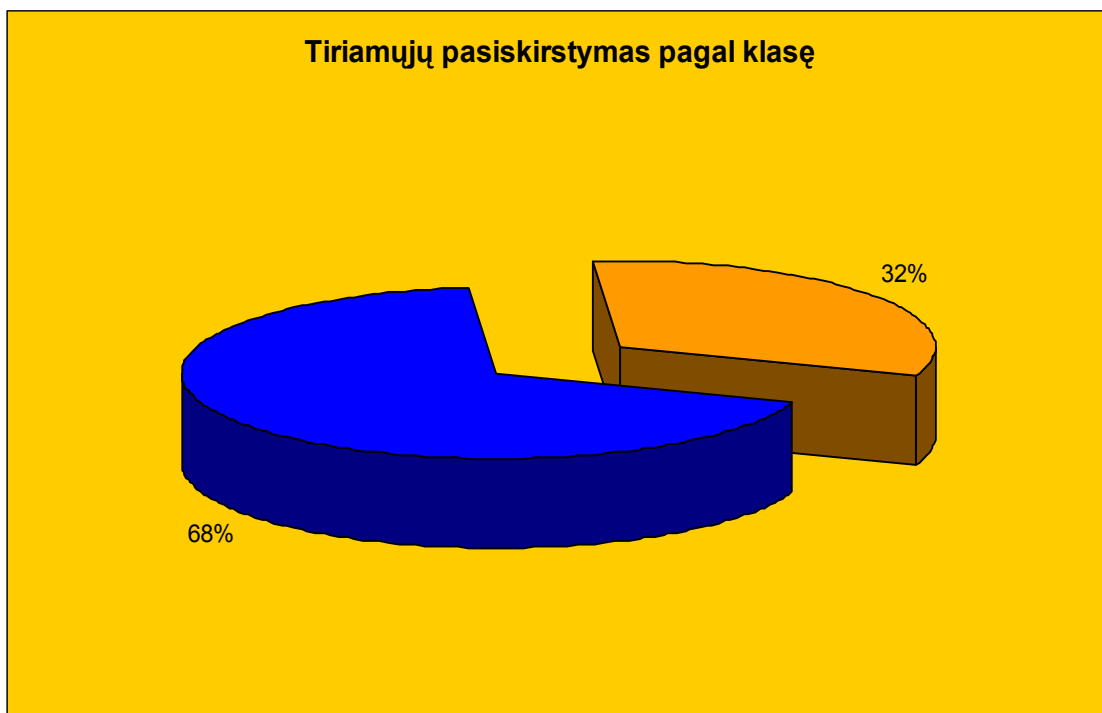
Iš viso dalyvavo 206 respondentai. Tiriamųjų skaičius pagal lytį 112 (54%) merginų ir 94 (46 %) vaikinių. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal mokymo įstaigą: gimnazijos mokiniai 96 (48%) ir vidurinės mokyklos 104 (52%). Iš jų 140 (68%) - X kl. vidurinės mokyklos, I kl. gimnazijos, 66 (32 %) - XI kl. vidurinės ir II kl. gimnazijos mokiniai. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal šeimos sudėtį: pilnose šeimose augantys paaugliai – 136 (66%), nepilnose šeimose – 70 (34 %).

1 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas procentais pagal mokymo įstaigas

2 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas procentais pagal lytį

3 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas procentais pagal klasę

3. 2. TYRIMO METODAI

1. Tyrime buvo panaudota **EOMEIS-2 (Objective Measure of Ego Identity Status, the extended version)**. Tai paskutinė metodikos versija, kurią 1986 patobulino L. Bennion ir G. R. Adamsas.

EOMEIS -2 metodikos validumas ir patikimumas įrodytas jos kūrėjų. Pasak, „Asmenybės tapatumo įvertinimo“ metodinės priemonės autorės A. Vaičiulienės, vidinė metodikos konsistencija buvo įvertinta naudojant Cronbacho alfa, koeficientais nuo 0.30 iki 0.89. Tai rodo metodikos vidinės struktūros stiprumą, konsistenciją tarp teiginių ir laiko atžvilgiu.

Vertinant prognostinį metodikos validumą buvo patvirtinti E.H. Eriksono teoriniai teiginiai apie asmenybės tapatumo ryšį su kognityvine, moralės, ego raida.

Konstruktinis validumas buvo įvertintas atliekant faktorinę analizę ir skaičiuojant koreliaciją tarp subskalių.

EOMEIS-2 konkurencinis validumas buvo įvertintas palyginus ją su J. E. Marcia ego tapatumo interviu, J.E.M. ego tapatumo neužbaigtų sakinių blanku (EI-ISB), F. Barrono ego stiprumo skale, A. Constantinople psichosocialinės raidos klausimynu (IPD) ir kt.

EOMEIS-2 (lietuviškos versijos) kokybės įvertinimo duomenys buvo pateikti ištyrus A.Vaičiulienės (2000) 319 tiriamųjų, 16-17 metų aukštesniųjų klasių moksleivių ir 142 antrojo bei trečiojo kurso studentus Lietuvoje.

Ši metodika susideda iš 64 teiginių, pagal kuriuos galima įvertinti ideologinį (asmenybės) tapatumą tokiose srityse kaip profesija, politika, religija bei gyvenimo stilius, ir tarpasmeninį (socialinį) tapatumą tokiose srityse kaip lyčių vaidmenys, draugystė, laisvalaikio leidimas, partnerio ieškojimas. Kiekvienai iš aštuonių sričių skirta po aštuonis teiginius (po du kiekvienai tapatumo būsenai). Teiginiai įvertinami naudojant šešių balų Likerto skalę nuo 1 (visiškai sutinku) iki 6 (visiškai nesutinku). A = 6, B = 5, C = 4, D = 3, E = 2, F = 1.

Tapatumo būseną	Teiginiai
Difuzija	Nuomonės apie vyro ir moters vaidmenis labai įvairios. Aš mažai apie tai galvoju.
Išankstinis sprendimas	Manau, kai dėl politikos, tai aš labai panašus (panaši) į savo tėvus.
Moratoriumas	Santuokinius įsipareigojimus galima pasidalinti labai įvairiai, aš stengiuosi suprasti, kas tiktų man.
Pasiektas tapatumas	Aš pasirinkau vieną ar kelis pastovius laisvalaikio leidimo būdus iš daugelio ir esu patenkintas(-a) savo pasirinkimu.

Kiekvienos iš 8 subskalių, atitinkančių skirtingas tapatumo būsenas ideologijos bei tarpasmeninių santykių srityse, balai sumuojami. Rezultatai skirstomi tris kategorijas:

- 1) gryna tapatumo būseną,
- 2) silpnai išreikšta moratoriumo būseną,
- 3) tarpinė tapatumo būseną.

Į pirmąją kategoriją patenka tie ideologijos arba tarpasmeninių santykių subskalės rezultatai, kurie atitinka normą arba aukštesni už ją, o likusių trijų subskalių rezultatai yra žemesni už normą. Individai, kurių visų keturių atitinkamos srities subskalių rezultatai yra žemesni už normą, priskiriami silpnai išreikšto moratoriumo būsenos kategorijai.

Jei dviejų arba trijų subskalių rezultatai atitinka normą arba aukštesni už ją, jie priskiriami tarpinės tapatumo būsenos kategorijai. Galimos šios tarpinės tapatumo būsenos: D-IS, D-M, D-PT, IS-M, IS-PT, M-PT, D-IS-M, D-IS-PT, D-M-PT, IS-M-PT.

D- difuzija

IS- išankstinis sprendimas

M – moratoriumas

PT – pasiektas tapatumas

Kai visų keturių atitinkamos srities subskalių rezultatai aukštesni už normą, jie priskiriami ketvirtajai rezultatų kategorijai. Šie duomenys atmetami kaip nepatikimi.

Iš viso gali būti 15 būsenų. Tarpinę būseną ir silpnai išreikšto moratoriumo tapatumo būseną priskyrus vienai iš „grynų“ būsenų, lieka keturios pagrindinės būsenos: difuzija, išankstinis sprendimas, moratoriumas ir pasiekto tapatumo būseną. Tarpinę būseną laikant pagrindine vadovaujamosi žemesnio brandumo būseną.

Atliekant EOMEIS-2 tiriamiesiems pateikiama instrukcija, kurioje nurodoma: perskaitykite visus teiginius ir nurodykite, ar jie teisingai atspindi Jūsų mintis ir jausmus. Išsakykite savo nuomonę apie visą teiginį, o ne tik apie atskiras jo dalias, pasirinkdami vieną iš pateiktų atsakymų.

2. M.Rosenberg Savęs vertinimo skalė (RSV, 1965), matuojanti bendrą moksleivių savęs vertinimą. Klausymą sudaro 10 teiginių, kurie atspindi, kiek žmogus jaučiasi kompetentingas tenkinti savo poreikius, yra sąlyginai pastovus įvairiose situacijose. Tiriamasis turi įvertinti kiekvieną teiginį, pasirinkdamas vieną iš keturių galimų atsakymo variantų: „visiškai sutinku“, „sutinku“, „nesutinku“, „visiškai nesutinku“. Skalė skaičiuojama paprastu 4 taškų teiginių susumavimu po atvirkščio neigiamai įvardintų teiginių suskaičiavimo. Savivertės vertinimas svyruoja nuo 10 iki 40 balų.

3.3 STATISTINIS DUOMENŲ APDOROJIMAS

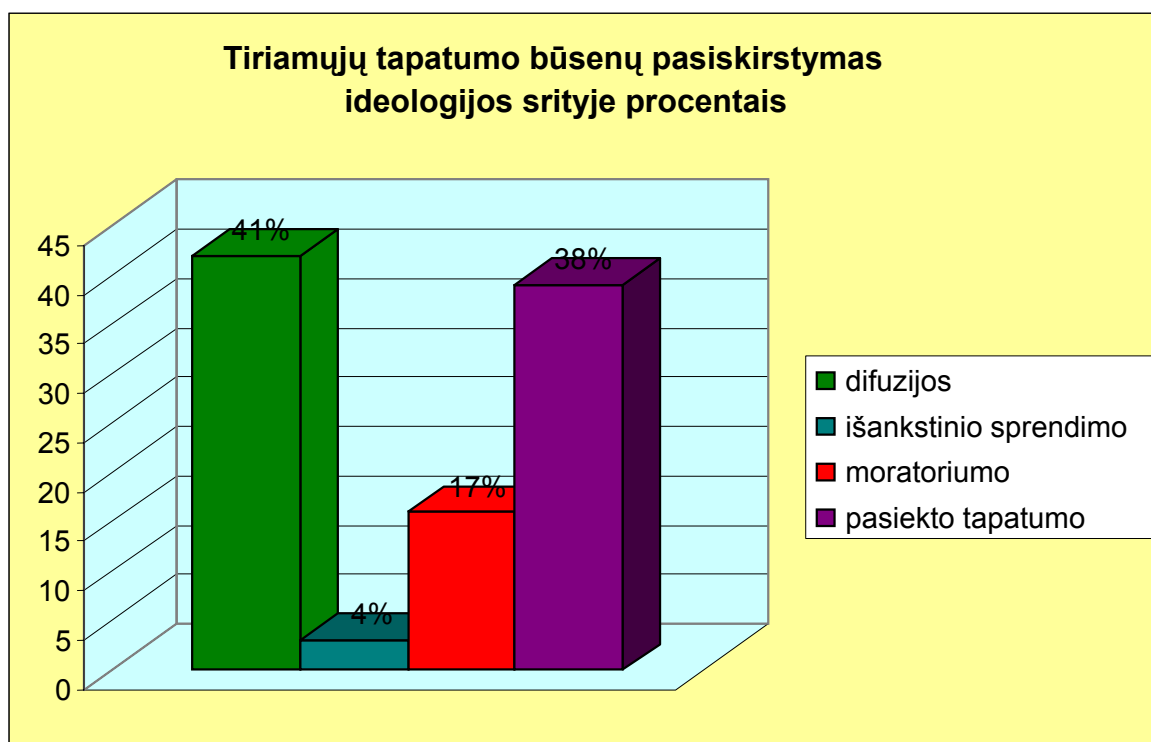
EOMEIS-2 (Objective Measure of Ego Identity Status, the extended version), M.Rosenberg (RSV) duomenys, apdoroti SPSS-8.0 programine įranga bei Microsoft Word ir Exel kompiuterinėmis programomis.

Tapatumo būsenų, savęs vertinimo skirtumams nustatyti priklausomai nuo mokymosi įstaigos, klasės, lyties bei šeimos sudėties SPSS- 8.0 programine įranga buvo atliktas tapatumo būsenų, savęs vertinimo rodiklių vidurkių lyginimas pagal atitinkamas grupes, panaudojant Stjudento t testą dviems nepriklausomoms imtims.

Siekiant nustatyti tapatumo būsenų ir savęs vertinimo duomenų tarpusavio priklausomybės ryšius, SPSS-8.0 programine įranga buvo atlikta koreliacinė analizė, atsižvelgiant į lyties, amžiaus, mokymo įstaigos, šeimos sudėties kriterijus. Koreliacinė analizė atlikta taikant Pearson koreliacijos koeficientą.

4. REZULTATAI IR JŲ ANALIZĖ

4.1. PAAUGLIO TAPATUMO BŪSENŲ TYRIMO REZULTATAI.

4 pav. Tiriamųjų tapatumo būsenų pasiskirstymas ideologijos srityje procentais.

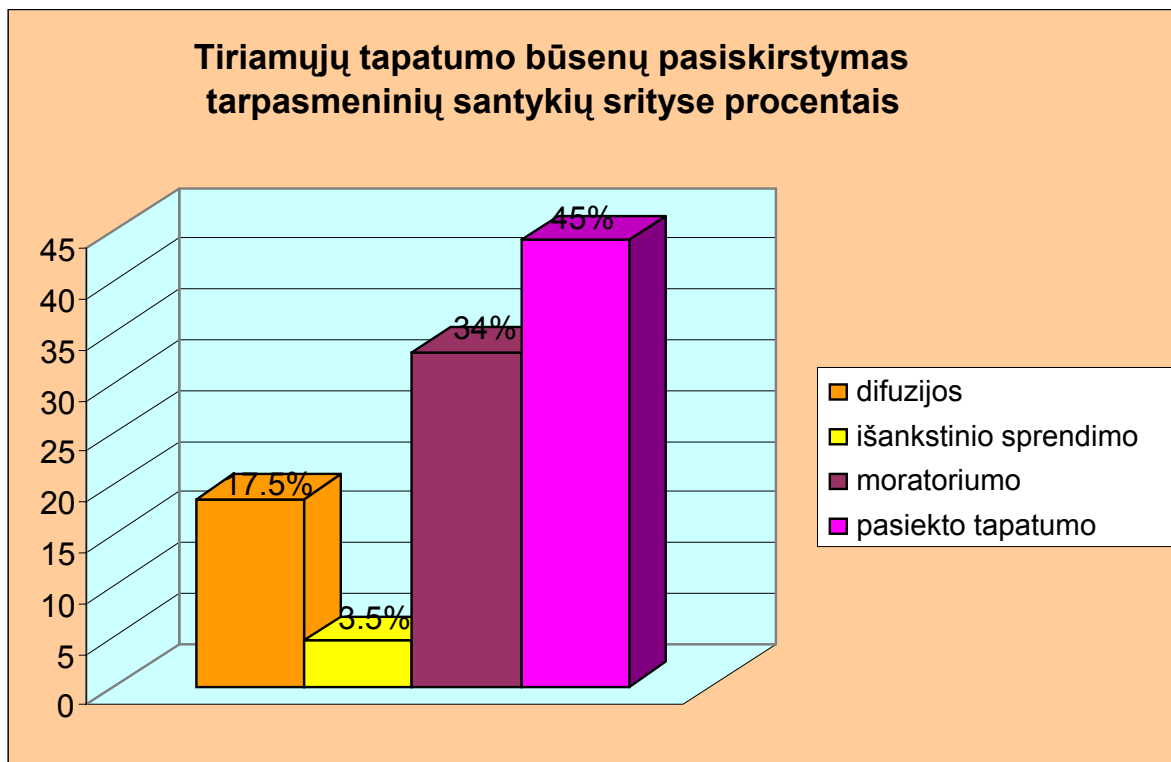
Iš 4 paveikslėlio mes matome, kad difuzijos būseną *ideologijos* srityje išgyvena didžiausias skaičius tiriamų paauglių – 41 %, išankstinio sprendimo – 4 %, moratoriumo - 17 %, pasiekto tapatumo – 38 %.

Difuzijos būsenoje yra 41 % paauglių. Tai byloja apie jų vidinės darnos nebuvimą. Šie paaugliai dar neištyrinėję reikšmingų alternatyvų arba nepadarę sprendimų dėl profesijos, politikos, religijos, gyvenimo stiliaus. Todėl jų orientacija į ateitį gali būti neapgalvota, asociali, kupina nepasitikėjimo.

Tik maža dalis tyrime dalyvavusių paauglių, 4 %, linkusi priimti kitų, jiems reikšmingų žmonių, standartus, vertybes, nekvestionuojant savo idėjų, pasirinkimų. Jų tapatumo būseną – *išankstinio sprendimo*.

Moratoriumo būsenos individai (17%) išgyvena ieškojimus, svarstymus, jie kol kas dar neatradę aiškių sprendimų arba iki galo neapsisprendę. *Moratoriumo* būseną reikalauja daug jėgų, todėl pastarieji individai gali atrodyti išsekusiais, nerimastingais.

Didelė dalis paauglių (38 %) jau yra atlikę tyrinėjimus ir priėmę apsisprendimus ideologijos srityse - pasiekę *pasiekto tapatumo* būseną. Jiems būdinga aukštesnė pasiekimų motyvacija.

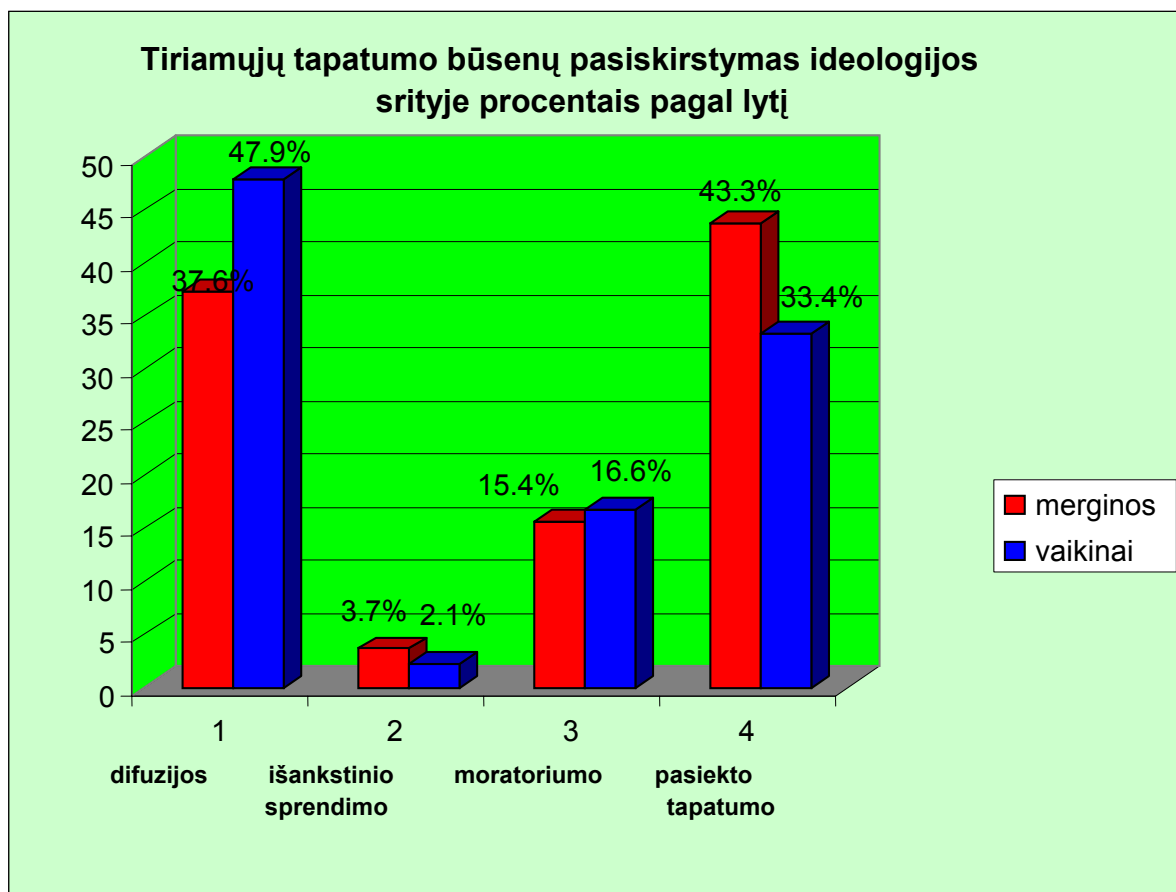

5 pav. Tiriamųjų tapatumo būsenų pasiskirstymas tarpasmeninių santykių srityse procentais

Iš 5 paveikslėlio matyti, kad 45 % paauglių jau pasiekę brandžią *pasiekto tapatumo* būseną tarpasmeninių santykių srityse, tačiau didesnė dalis paauglių 34% dar išgyvena svarstymų būseną tarpasmeninių santykių srityse. Natūralu, kad 16-17 metų paaugliai dar tebesvarsto lyčių vaidmenis, draugystės fenomeną, laisvalaikio leidimą, partnerio ieškojimo klausimus.

Difuzijos būseną tarpasmeninių santykių srityse išgyvena 17.5 %, tyrime dalyvavusių paauglių. Pastarųjų santykiai yra problematiškiausi, nes jiems būdingas nesugebėjimas artimai bendrauti su bendraamžiais, ypatinga priklausomybė nuo draugų.

Išankstinio sprendimo būseną tarpasmeninių santykių srityse pasiekę paaugliai (3.5%), yra labiausiai priklausomi nuo tėvų, bei kitų jiems reikšmingų žmonių.

6 pav. Tiriamųjų tapatumo būsenų pasiskirstymas ideologijos srityje procentais pagal lytį

Atlikus tiriamųjų vaikinių ir merginų tapatumo būsenų ideologijos srityje pasiskirstymo palyginimus pagal lytį, rezultatai (6 pav.) rodo, kad *difuzijos* būseną ideologijos srityje daugiau išgyvena vaikinai (47.9%) nei merginos (37.6 %). *Išankstinio sprendimo* būseną vyrauja tik 3.7% merginų ir 2.1% vaikinių. *Moratoriumo* būsenoje yra panašus procentas vaikinių 16.6% ir merginų 15.4%. *Pasiekto tapatumo* būseną yra dažnesnė tarp merginų 43.3% nei vaikinių 33.4%.

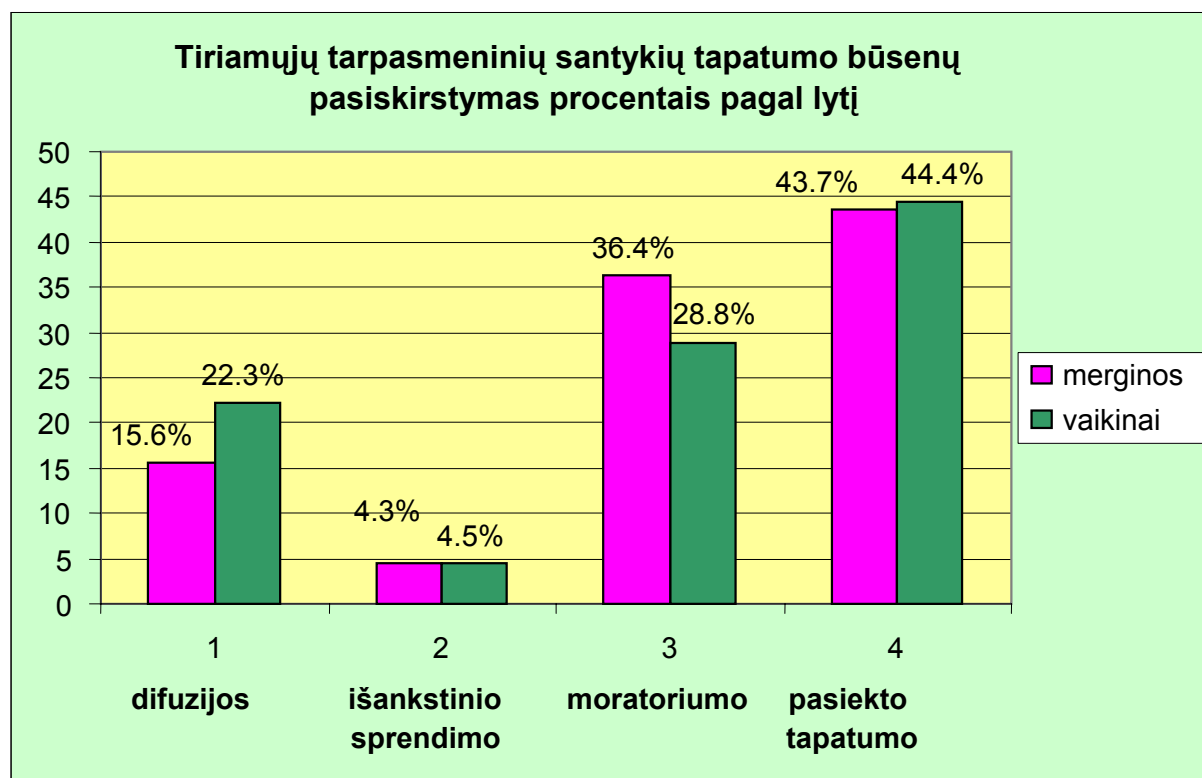
1 lentelė

Merginų ir vaikinių ideologinio tapatumo būsenų vidurkių palyginimas

Ideologijos subskalės	Merginos		Vaikinai		T-testas	Reikšmingumo lygmuo
	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis		
Difuzija	28.98	6.09	30.12	5.26	- 0.31	0.46
Išankstinis sprendimas	21.05	6.01	22.83	5.99	- 0.45	0.79
Moratoriumas	31.98	5.13	30.14	5.51	-1.89	0.05

Pasiektas tapatumas	28.86	5.45	28.78	6.57	0.89	0.65
---------------------	-------	------	-------	------	------	------

Atlikus merginų ir vaikinų ideologinio tapatumo būsenų vidurkių palyginimą (1 lentelė), yra pastebėta statistiškai reikšmingas skirtumas. Merginų *moratoriumo* būsenos vidurkis 31.98 yra aukštesnis už vaikinų 30.14 ($p = 0.05$, $t = - 1.89$). Tai rodo, kad merginos daugiau tyrinėja alternatyvas profesijos, religijos, politikos srityje.

7 pav. Tiriamųjų tarpasmeninių santykių tapatumo būsenų pasiskirstymas procentais pagal lytį

Tiriamųjų tarpasmeninių santykių tapatumo būsenų pasiskirstymo procentais pagal lytį, matyti, kad *difuzijos* būseną išgyvena 15.6% merginų ir 22.3% vaikinų. Pagal dažnumą *išankstinio sprendimo* būseną tarpasmeninių santykių srityse panašiai vyrauja tiek merginoms 4.3%, tiek vaikinams 4.5%. *Moratoriumo* būseną yra pasiekę 36.4% merginų ir 28.8% vaikinų. Pačią brandžiausią tarpasmeninių santykių būseną yra pasiekę 43.7% merginų ir 44.4% vaikinų.

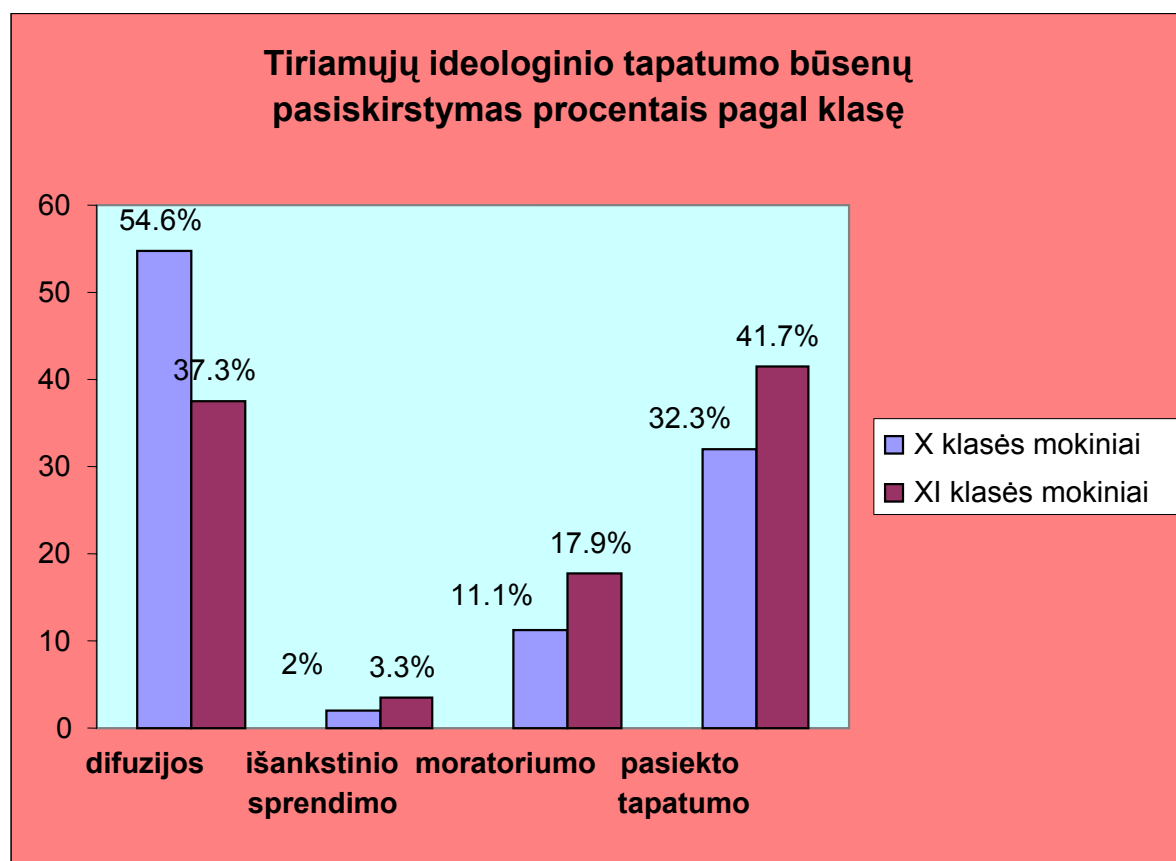
Tarpasmeninio tapatumo būsenų skirtumams nustatyti tarp lyčių buvo atliktas vidurkių lyginimas (2 lent.). Skaičiavime panaudotas Stjudento t testas dviems nepriklausomoms imtims. Patebėti statistiškai reikšmingi skirtumai *difuzijos* ($p = 0.01$, $t = - 0.36$) ir *išankstinio sprendimo* ($p = 0.01$, $t = - 4.20$) būsenose. Tarpasmeninių santykių srityse merginos išgyvena brandesnes būsenas nei vaikinai, ir tai gali būti susiję su ankstesne merginų branda, bei didesniu gebėjimu

socialiai bendrauti. Statistiškai reikšmingų skirtumų *moratoriumo* ir *pasiekto tapatumo* būsenose nėra.

2 lentelė

Merginų ir vaikinų tarpasmeninio tapatumo būsenų vidurkių palyginimas

Tarpasmeninio tapatumo subskalės	Merginos		Vaikinai		T-testas	Reikšmingumo lygmuo
	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis		
Difuzija	25.06	5.49	27.77	5.46	-0.36	0.01
Išankstinis sprendimas	15.99	5.74	19.01	6.51	-4.20	0.01
Moratoriumas	29.13	5.27	28.86	5.43	- 0.58	0.79
Pasiektas tapatumas	32.09	6.74	31.08	6.41	1.33	0.15

8 pav. Tiriamųjų ideologinio tapatumo būsenų pasiskirstymas procentais pagal klasę

Apskaičiavus tiriamųjų tapatumo būsenų pasiskirstymą ideologijos srityje procentais pagal klasę (8 pav.), matoma, kad **XI klasės mokiniai išgyvena brandesnes tapatumo būsenas ideologijos srityje**. Galima teigti, kad didėja gyvenimo patirtis, individai išsiugdo aukštesnius kognityvinius gebėjimus ir dėl to, jie intensyviau ieško savo autentiško „Aš“.

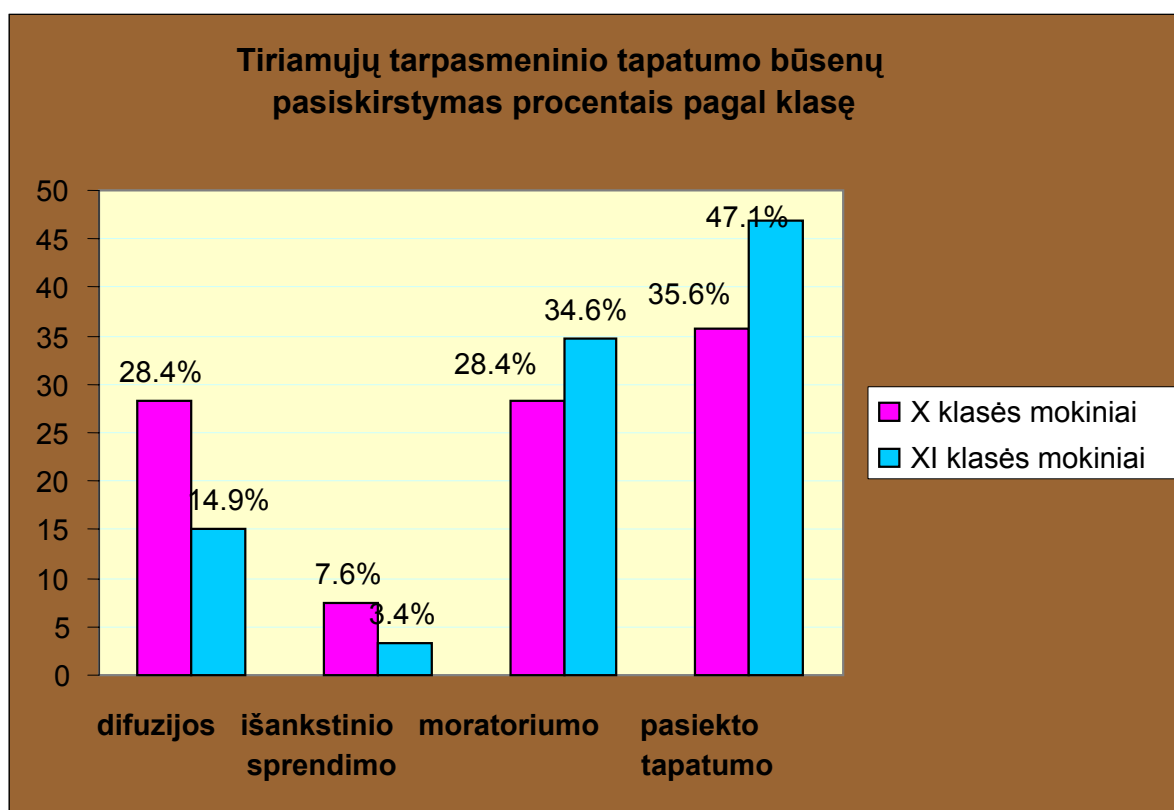
Todėl *difuzijos* būsenoje - 54.6% X klasės mokinių, o XI klasės - tik 37.3%. *Išankstinio sprendimo* būseną yra pasiekę 3.3 % X klasės mokinių ir 2 % XI klasės mokinių. *Moratoriumo* būsenoje 11.1 % X klasės mokinių ir 17.9% XI klasės mokinių. *Pasiekto tapatumo* būsenoje 32.3% X klasės mokinių ir 41.7% XI klasės mokinių.

3 lentelė

X-XI klasės mokinių ideologinio tapatumo būsenų vidurkių palyginimas

Ideologinio tapatumo subskalės	X klasės mokiniai		XI klasės mokiniai		T-testas	Reikšmingumo lygmuo
	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis		
Difuzija	32.12	5.41	30.01	5.53	2.70	0.01
Išankstinis sprendimas	23.99	6.52	22.55	6.17	1.93	0.07
Moratoriumas	31.52	5.40	32.00	5.43	1.21	0.51
Pasiektas tapatumas	27.89	5.53	28.24	6.20	- 0.84	0.45

Iš atlikto ideologinio tapatumo būsenų vidurkių lyginimo rezultatų matyti, kad X ir XI klasių mokinių vidurkiai reikšmingai skiriasi *difuzijos* būsenoje ($p = 0.01$, $t = 2.70$). **Difuzijos būseną išgyvena daugiau X klasės mokinių nei XI klasės mokinių**. Statistiškai reikšmingų skirtumų kitose ideologinio tapatumo būsenose nėra.

9 pav. Tiriamųjų tarpasmeninio tapatumo būsenų pasiskirstymas procentais pagal klasę

Tiriamųjų tarpasmeninių santykių tapatumo būsenų pasiskirstymo procentais pagal klasę (9 pav.) matyti, kad *difuzijos* būseną išgyvena 28.4% X kl. ir 14.9% XI kl. mokinių. Pagal dažnumą *išankstinio sprendimo* būseną tarpasmeninių santykių srityse 7.6% X kl. ir XI kl. - 3.4%. *Moratoriumo* būseną yra pasiekę 28.4% X kl. ir 34.6 % XI kl. mokinių. Pačią brandžiausią tarpasmeninių santykių būseną yra pasiekę 35.6% X kl. ir 47.1% XI kl. mokinių.

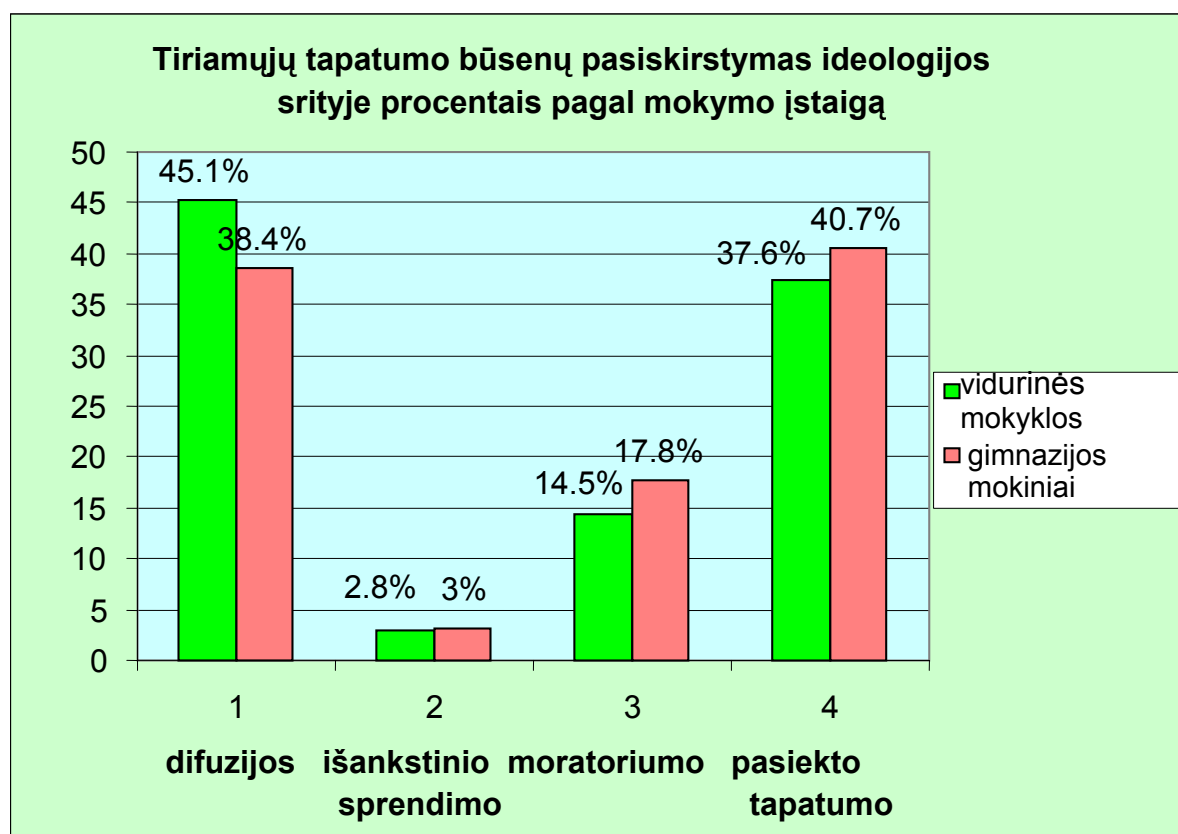
4 lentelė

X ir XI klasės mokinių tarpasmeninio tapatumo būsenų vidurkių palyginimas

Tarpasmeninio tapatumo subskalės	X klasės mokiniai		XI klasės mokiniai		T-testas	Reikšmingumo lygmuo
	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis		
Difuzija	28.01	5.43	26.01	5.67	3.45	0.01
Išankstinis sprendimas	19.19	7.27	15.99	5.83	2.55	0.01
Moratoriumas	29.86	5.38	30.02	5.26	-0.10	0.86
Pasiektas tapatumas	30.62	6.59	31.05	5.82	-1.19	0.38

Palyginus tarpasmeninių tapatumo būsenų vidurkius tarp klasių, naudojant Stjudento t testą dviems nepriklausomoms imtims, pastebėti statistiškai reikšmingi skirtumai *difuzijos* ($p = 0.01$, $t = 3.35$) ir *išankstinio sprendimo* ($p = 0.01$, $t = 2.55$) būsenose. XI klasės mokiniai yra pasiekę brandesnes tarpasmeninio tapatumo būsenas tokiose tarpasmeninių santykių srityse kaip lyčių vaidmenys, draugystė, laisvalaikio leidimas, partnerio ieškojimas. Galima teigti, kad išgyvenantys *difuzijos* būseną tarpasmeninių santykių srityse X klasės mokiniai, mažiau galvoja apie savo tikslus, vertybes, nedaro jokių tvirtų sprendimų, kad įgyvendintų savo pasirinkimus, susijusius su lyčių vaidmenimis, draugyste, laisvalaikio leidimu, partnerio ieškojimu.

Išankstinio sprendimo būsenos individai labiau siekia būti tokiais, kokius juos nori matyti kiti, todėl neapmąstydami patys, įgyvendina jiems autoritetingų asmenų tikslus ir vertybes. Jie nesvarstydami priima kitų požiūrį į lyčių vaidmenis, draugystę, laisvalaikio leidimą, partnerio ieškojimą.

10 pav. Tiriamųjų tapatumo būsenų pasiskirstymas ideologijos srityje procentais pagal mokymo įstaigą

Žvelgiant į 10 paveikslą galima teigti, kad gimnazijos mokiniai yra pasiekę aukštesnį tapatumo brandumą ideologijos srityje nei vidurinės mokyklos mokiniai. *Difuzijos* būseną išgyvena 45.1% vidurinės mokyklos mokinių ir 38.4% gimnazijos mokinių. *Išankstinio sprendimo* būseną išgyvena panašiai gimnazijos mokiniai 3% ir vidurinės mokyklos mokiniai

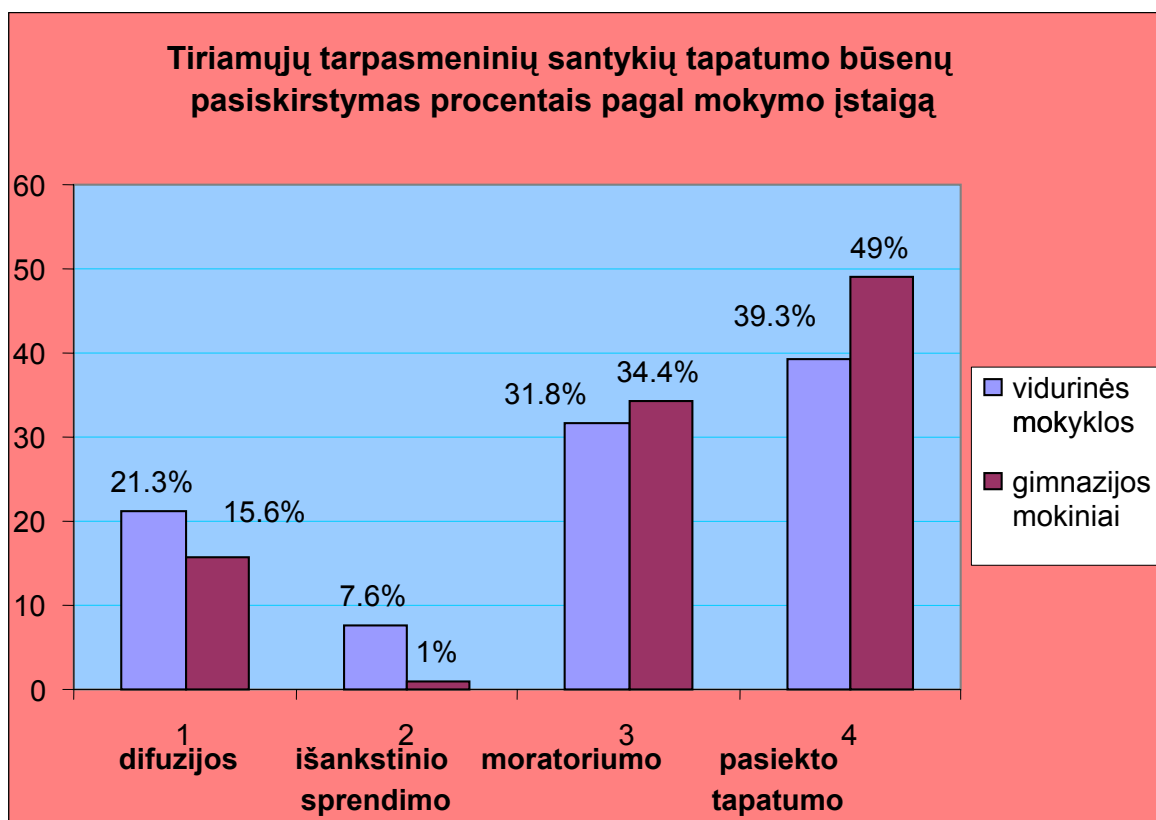
2.8%. *Moratoriumo* būseną yra pasiekę 14.5% vidurinės mokyklos mokinių ir 17.8% gimnazijos mokinių. *Pasiekto tapatumo* būsenoje yra atitinkamai 37.6% ir 40.7%.

5 lentelė

Tiriamųjų ideologinio tapatumo būsenų vidurkių palyginimas pagal mokymo įstaigą

Ideologinio tapatumo subskalės	Gimnazijos mokiniai		Vidurinės mokyklos mokiniai		T-testas	Reikšmingumo lygmuo
	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis		
Difuzija	29.01	5.67	32.01	5.58	4.22	0.00
Išankstinis sprendimas	23.06	5.82	22.99	6.66	0.78	0.53
Moratoriumas	31.02	4.74	30.80	5.87	-0.24	0.98
Pasiekta tapatumas	29.53	6.25	28.73	5.67	-0.87	0.43

5 lentelėje pastebime, kad tiriamųjų ideologinio tapatumo būsenų vidurkiai pagal mokymo įstaigą statistiškai reikšmingai skiriasi difuzijos būsenoje: gimnazijos mokinių 29.01 ir vidurinės mokyklos mokinių 32.01 ($p = 0.00$, $t = 4.22$). Tai rodo, **kad vidurinės mokyklos mokiniai labiau išgyvena ideologinio tapatumo difuziją**. Nors 5 lentelėje matyti skirtumai ir kitose ideologinio tapatumo būsenose, tačiau statistiškai jie nėra reikšmingi.

11 pav. Tiriamųjų tarpasmeninių santykių tapatumo būsenų pasiskirstymas procentais pagal mokymo įstaigą.

11 paveiksle taip pat pastebima, kad gimnazijos mokiniai išgyvena brandesnes tarpasmeninio tapatumo būsenas nei vidurinės mokyklos mokiniai. *Difuzijos* būsenoje yra 21.3 % vidurinės mokyklos mokinių ir 15.6 % gimnazijos mokinių. *Išankstinio sprendimo* būsenoje - 7.6% vidurinės mokyklos mokinių ir 1% gimnazijos mokinių. *Moratoriumo* būseną jau pasiekę 31.8% vidurinės mokyklos mokinių ir 34.4% gimnazijos mokinių. *Pasiekto tapatumo* būsenoje atitinkamai 39.3% ir 49%.

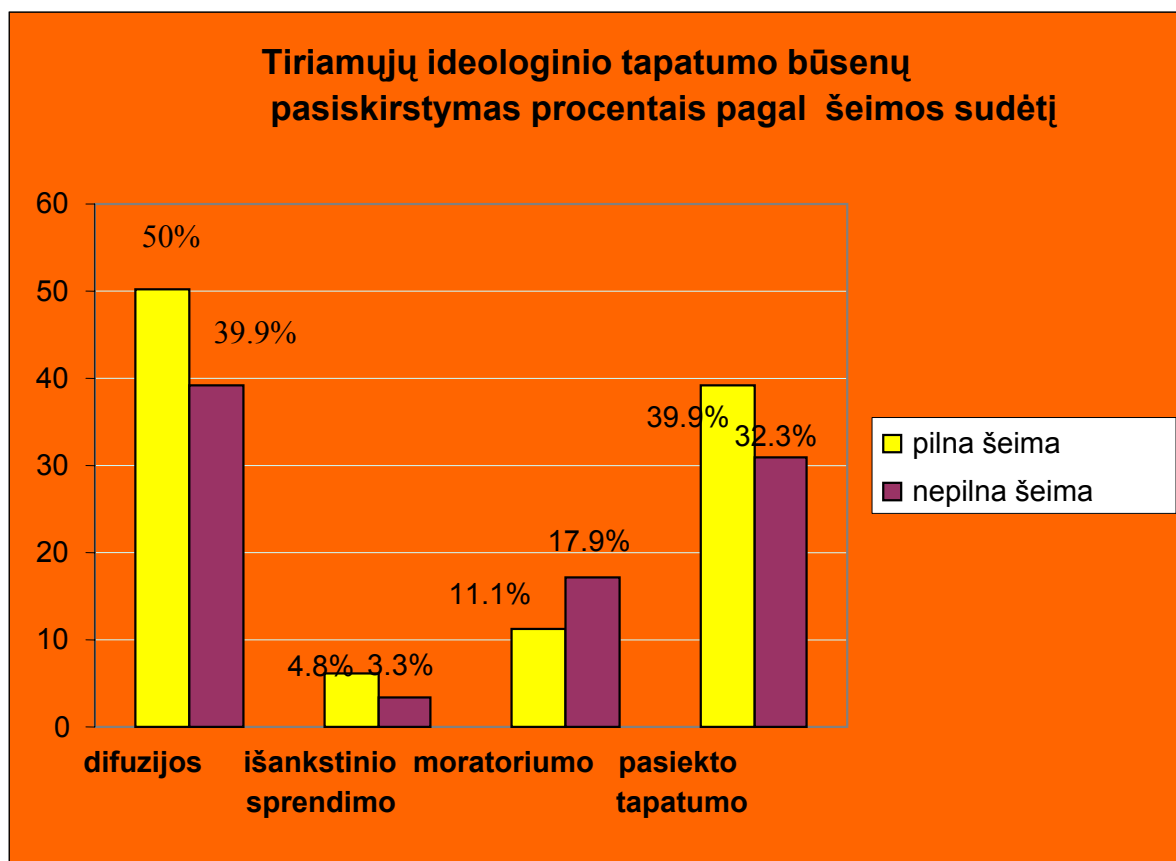
6 lentelė

Tiriamųjų tarpasmeninio tapatumo būsenų vidurkių palyginimas pagal mokymo įstaigą

Ideologinio Tapatumo subskalės	Gimnazijos mokiniai		Vidurinės mokyklos mokiniai		T-testas	Reikšmingumo lygmuo
	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis		
Difuzija	24.76	5.92	26.23	6.10	0.53	0.76
Išankstinis sprendimas	15.98	5.32	19.01	6.91	3.59	0.01
Moratoriumas	29.94	5.22	29.45	5.35	0.62	0.64
Pasiektas tapatumas	31.36	5.64	31.31	6.59	0.11	0.96

Tiriamųjų tarpasmeninio tapatumo būsenų vidurkių palyginimas pagal mokymo įstaigas (6 lent.) rodo, kad statistiškai reikšmingai skiriasi vidurkiai tik *išankstinio sprendimo* būsenoje. vidurinės mokyklos mokinių išankstinio sprendimo būsenos vidurkis 19.01, o gimnazijos mokinių 15.98 ($p = 0.01$, $t = 3.59$)

Galima teigti, kad paauglių tapatumas yra skirtingai brandinamas priklausomai nuo mokymo įstaigos. Tikėtina, kad gimnazijos mokiniai turi didesnę laisvę pasirenkant mokymosi dalykus, didesnė pačių paauglių mokymosi ir saviugdų motyvacija, jie ugdomi įvairesniais neformaliais metodais, didesnis dėmesys skiriamas mokinių saviraiškai.

12 pav. Tiriamųjų tapatumo būsenų pasiskirstymas ideologijos srityje procentais pagal šeimos sudėtį.

Žvelgiant į 12 paveikslą galima teigti, kad pilnų šeimų paauglių ideologijos srities *išankstinio sprendimo* būseną išgyvena 4.8%, nepilnų šeimų – 3.3%. *Difuzijos* būseną išgyvena 50% pilnose šeimose augantys paaugliai ir 39.9% nepilnose šeimose. *Moratoriumo* būseną yra pasiekę 11.1% pilnose šeimose augantys paaugliai, 17.9% nepilnose šeimose augantys paaugliai. *Pasiekto tapatumo* būsenoje yra atitinkamai 39.9% ir 32.3%.

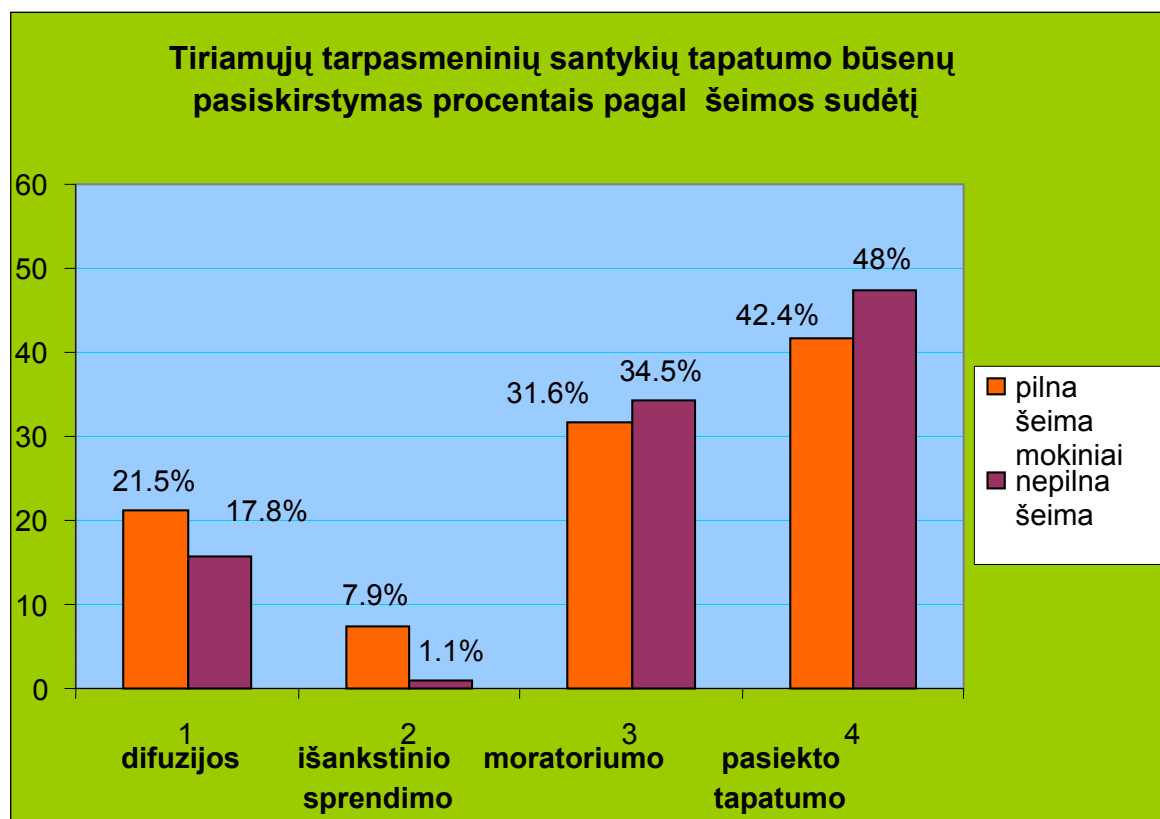
7 lentelė

Tiriamųjų ideologinio tapatumo būsenų vidurkių palyginimas pagal šeimos sudėtį

Ideologinio tapatumo subskalės	Pilna šeima		Nepilna šeima		T-testas	Reikšmingumo lygmuo
	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis		
Difuzija	27.91	5.47	26.09	5.48	3.22	0.38
Išankstinis sprendimas	21.99	5.22	19.79	6.64	0.74	0.01
Moratoriumas	29.02	4.78	31.80	4.87	-0.23	0.89

Pasiektas tapatumas	29.53	5.25	28.73	5.62	-0.86	0.43
---------------------	-------	------	-------	------	-------	------

Iš atlikto ideologinio tapatumo būsenų vidurkių lyginimo rezultatų (7 lent.) matyti, kad pilnose ir nepilnose šeimose, augančių paauglių vidurkiai reikšmingai skiriasi *išankstinio sprendimo* būsenoje ($p = 0.01$, $t = 0.74$). **Išankstinio sprendimo būseną išgyvena daugiau paauglių iš pilnų šeimų nei iš nepilnų šeimų.** Statistiškai reikšmingų skirtumų kitose ideologinio tapatumo būsenose nėra.

13 pav. Tiriamųjų tapatumo būsenų pasiskirstymas ideologijos srityje procentais pagal šeimos sudėtį

13 paveiksle galima teigti, kad pilnų šeimų paauglių tarpasmeninių santykių srities *išankstinio sprendimo* būseną išgyvena 7.9%, nepilnų šeimų – 1.1%. *Difuzijos* būseną išgyvena 21.5% pilnose šeimose augantys paaugliai ir 17.8% nepilnose šeimose. *Moratoriumo* būseną yra pasiekę 34.5% nepilnose šeimose augantys paaugliai, 31.6% pilnose šeimose augantys paaugliai. *Pasiekto tapatumo* būsenoje yra atitinkamai 42.4% ir 48%.

8 lentelė

Tiriamųjų tarpasmeninių santykių tapatumo būsenų vidurkių palyginimas pagal šeimos sudėtį

Ideologinio tapatumo subskalės	Pilna šeima		Nepilna šeima		T-testas	Reikšmingumo lygmuo
	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis		
Difuzija	29.21	5.63	29.11	5.34	4.22	0.65
Išankstinis sprendimas	23.06	5.86	22.99	6.03	0.78	0.46
Moratoriumas	30.23	4.73	30.64	6.17	-0.24	0.01
Pasiektas tapatumas	28.73	6.22	29.53	5.33	-0.87	0.43

Tiriamųjų tarpasmeninio tapatumo būsenų vidurkių palyginimas pagal šeimos sudėtį (8 lent.) rodo, kad statistiškai reikšmingai skiriasi vidurkiai tik moratoriumo būsenoje. Pilnose šeimose augančių paauglių mokyklos moratoriumo būsenos vidurkis 30.23, o paauglių iš nepilnų šeimų 30.64 ($p = 0.01$, $t = -0.24$).

4.2. PAAUGLIŲ SAVĖS VERTINIMO REZULTATAI

9 lentelė

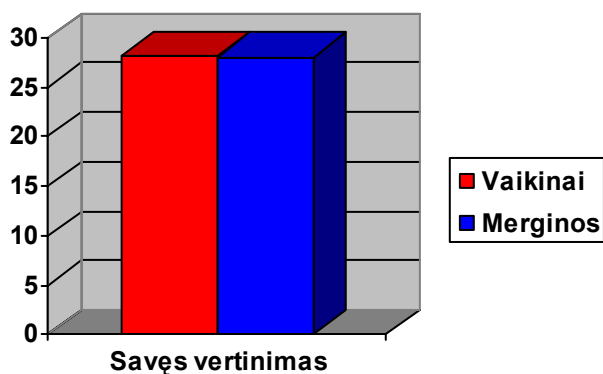
Savęs vertinimo pasiskirstymas procentaliai (pagal M.Rosenberg self-esteem scale (1965))

Savęs vertinimas	Iš viso (proc.)
Žemas (10-24)	24
Vidutinis (25-30)	43
Aukštas (31-40)	33
Iš viso:	100

Tirtųjų vyresniųjų paauglių tarpe, 24% - save vertina žemiau, nei vidutiniškai, 43 %- save vertina vidutiniškai, 33% - save vertina aukštai.

Savęs vertinimo rodikliai, nustatomi pagal šią skalę nurodo tiriamųjų moksleivių psichomocinę būklę. Teigiamas (aukštas) savęs vertinimas susijęs su aktyvumu veikloje, aukštu

sociometriniu statusu ir gera savijauta bendruomenėje. Tuo tarpu neigiamą (žemą) savęs vertinimą paprastai turi moksleiviai, kurie nesijaučia saugūs, yra vieniši.

14 pav. Vaikinų ir merginų savęs vertinimo vidurkiai

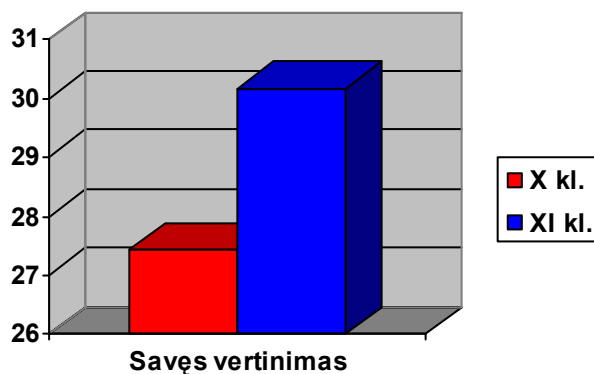
Iš 14 paveikslėlio matome, kad tiek vaikinių savęs vertinimo vidurkis – 28.17 balo, merginų – 28.02.

10 lentelė

Vaikinų ir merginų savęs vertinimo vidurkių palyginimas

	Vaikiniai		Merginos		T	p
	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis		
Savęs vertinimas	28.17	5.62	28.02	0.80	-0.368	0.714

Iš 10 lentelės matome, kad nėra statistiškai reikšmingų skirtumų tarp vaikinių ir merginų savęs vertinimo įverčių ($p > 0.05$). Savęs vertinimo vidurkiai merginų ir vaikinių skiriasi nežymiai ir yra beveik vienodo lygio.

15 pav. Paauglių iš X ir XI klasių savęs vertinimo įverčių vidurkiai

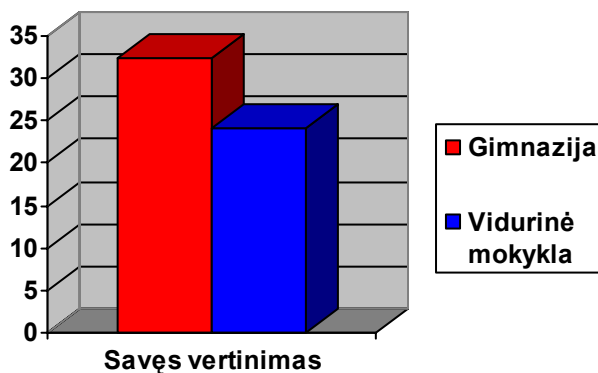
Kaip matome iš 15 paveikslėlio X kl. mokinių savęs vertinimo vidurkis - 27,43, XI kl. – 30,18 balo. Pagal savęs įvertinimo įverčių vidurkius galima teigti, kad tiek X kl., tiek XI kl. mokiniai save vertina vidutiniškai. Nors XI kl. mokiniai labiau linkę į aukštą savęs vertinimą.

11 lentelė

Paauglių iš X ir XI klasių savęs vertinimo vidurkių palyginimas

	X klasė		XI klasė		t	p
	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis		
Savęs vertinimas	27.43	4.69	30.18	3.54	8.480	0.0001

Iš 11 lentelės matome, kad yra statistiškai reikšmingi skirtumai tarp paauglių iš X ir XI klasių savęs vertinimo įverčių ((t (206) = 8.480, p=0.0001). Iš įverčių vidurkių matome (15 pav.), kad paauglių iš XI klasės savęs vertinimas yra aukštesnis nei paauglių iš X klasės. Galima daryti prielaidą, kad aukštesnis savęs vertinimas būdingas kintant amžiui.

16 pav. Paauglių iš vidurinės mokyklos ir gimnazijos savęs vertinimo vidurkiai

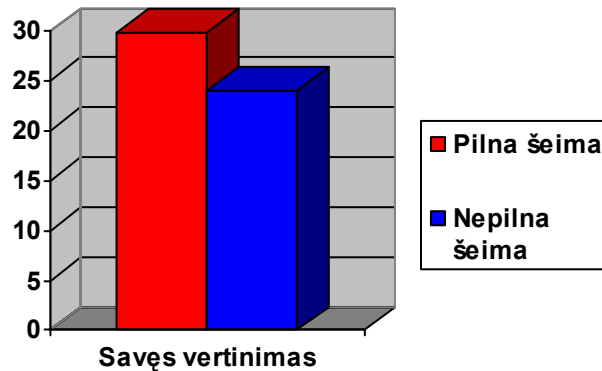
Kaip matome iš 16 paveikslėlio vidurinės mokyklos mokinių savęs vertinimo vidurkis - 23,98, gimnazijos – 32,33 balo. Tai rodo, kad vidurinės mokyklos mokiniai turi žemą savęs vertinimą gimnazijos mokiniai save vertina vidutiniškai

12 lentelė

Paauglių iš vidurinės mokyklos ir gimnazijos savęs vertinimo vidurkių palyginimas

	Gimnazija		Vidurinė mokykla		t	p
	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis		
Savęs vertinimas	32.33	4.59	23.98	3.34	10.480	0.0001

Iš įverčių vidurkių matome (16 pav.), kad paauglių iš gimnazijos savęs vertinimas yra aukštesnis nei paauglių iš vidurinės mokyklos. Yra statistiškai reikšmingi skirtumai tarp paauglių iš vidurinės mokyklos 23.98 ir gimnazijos 32.33 savęs vertinimo įverčių ($t(206) = 10.480$, $p = 0.0001$).

17 pav. Paauglių iš pilnų ir nepilnų šeimų savęs vertinimo vidurkiai

Pilnoje šeimoje, augančių vyresniųjų paauglių savęs vertinimo vidurkis – 29,92, nepilnoje šeimoje – 24,04 balo. Tai rodo, kad paaugliai iš nepilnų šeimų turi žemą savęs vertinimą.

13 lentelė

Paauglių iš pilnų ir nepilnų šeimų savęs vertinimo vidurkių palyginimas

	Pilna šeima		Nepilna šeima		t	p
	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis		
Savęs vertinimas	29.92	5.52	24.04	4.26	5.031	0.0001

Iš 13 lentelės matome, kad yra statistiškai reikšmingi skirtumai tarp paauglių iš pilnų ir nepilnų šeimų savęs vertinimo įverčių ($t(206) = 5.031$, $p = 0.0001$). Iš įverčių vidurkių matome, kad paauglių iš pilnų šeimų savęs vertinimas yra aukštesnis nei paauglių iš nepilnų šeimų.

4.3. KORELIACINIŲ REIKŠMIŲ ANALIZĖ

14 lentelė

Tiriamųjų tarpasmeninio tapatumo ir savęs vertinimo pagal lytį ryšys

Savęs vertinimas	TARPASMENINIO TAPATUMO SUBSKALĖS			
	Difuzijos	Išankstinio sprendimo	Moratoriumo	Pasiekto tapatumo
Vaikinai	-0.23**	-0.18*	-0.04	-0.01
Merginos	-0.16*	-0.17*	0.95	0.07
Koreliacija reikšminga lygmeniu 0.01**				
Koreliacija reikšminga lygmeniu 0.05*				

Stipresnė neigiama koreliacija pastebima tarp tarpasmeninio tapatumo difuzijos ir išankstinio sprendimo būsenos ir vaikinų bei merginų savęs vertinimo ($r = -0.23$, kai $p < 0.01$, $r = -0.18$, kai $p < 0.05$). Galima daryti prielaidą, kad 16-17 metų vaikinų difuzijos ir išankstinio sprendimo būsenose yra žemesnis savęs vertinimas.

15 lentelė

Tiriamųjų ideologinio tapatumo ir savęs vertinimo pagal lytį ryšys

Savęs vertinimas	IDEOLOGINIO TAPATUMO SUBSKALĖS			
	Difuzijos	Išankstinio sprendimo	Moratoriumo	Pasiekto tapatumo
Vaikinai	-0.12	-0.07	0.06	0.07
Merginos	-0.11	-0.13	0.26**	0.07
Koreliacija reikšminga lygmeniu 0.01**				

Pastebima teigiama koreliacija tarp ideologinio tapatumo moratoriumo būsenos ir merginų savęs vertinimo ($r = 0.26$, $p < 0.01$). Merginos dažniau išgyvena moratoriumo būseną negu vaikinai.

Vadinasi, merginoms esančioms brandesnėje tapatumo būsenoje būdingas aukštesnis savęs vertinimas.

16 lentelė

Tiriamųjų ideologinio tapatumo ir savęs vertinimo ryšys pagal mokymo įstaigą

Savęs vertinimas	IDEOLOGINIO TAPATUMO SUBSKALĖS			
	Difuzijos	Išankstinio sprendimo	Moratoriumo	Pasiekto tapatumo
Gimnazija	- 0.18**	-0.13	-0.07	0.07
Vidurinė	-0.22*	-0.07	0.01	0.07
Koreliacija reikšminga lygmeniu 0.01** Koreliacija reikšminga lygmeniu 0.05*				

Pastebima neigiama koreliacija tarp gimnazijoje besimokančių paauglių savivertės ir ideologinio tapatumo difuzijos būsenos ($r = -0.18$, $p < 0.01$) ir vidurinėje mokykloje besimokančių paauglių savivertės ($r = -0.22$, $p < 0.05$). Vidurinės mokyklos paaugliai turi žemesnį savęs vertinimą ideologijos tapatumo difuzijos būsenoje.

17 lentelė

Tiriamųjų tarpasmeninio tapatumo ir savęs vertinimo ryšys pagal mokymo įstaigą

Savęs vertinimas	TARPASMENINIO TAPATUMO SUBSKALĖS			
	Difuzijos	Išankstinio sprendimo	Moratoriumo	Pasiekto tapatumo
Gimnazija	- 0.02	-0.24**	0.01	0.07
Vidurinė	-0.08	-0.23**	-0.07	0.07
Koreliacija reikšminga lygmeniu 0.01** Koreliacija reikšminga lygmeniu 0.05*				

Pastebima neigiama koreliacija tarp gimnazijoje besimokančių paauglių savęs vertinimo ir tarpasmeninio tapatumo išankstinio sprendimo būsenos ($r = -0.24, p < 0.01$) ir vidurinėje mokykloje besimokančių paauglių savęs vertinimo ($r = -0.23, p < 0.01$). Tačiau, šis skirtumas nėra ryškus. Galima daryti prielaidą, kad gimnazijoje, besimokantys paaugliai, turi didesnę pasirinkimo laisvę, taip pat gali įtakoti ir visuomenėje susidariusios nuostatos dėl įvaizdžio, kurioje mokymo įstaigoje mokosi paauglys.

18 lentelė

Tiriamųjų ideologinio tapatumo ir savęs vertinimo ryšys pagal klasę

Savęs vertinimas	IDEOLOGINIO TAPATUMO SUBSKALĖS			
	Difuzijos	Išankstinio sprendimo	Moratoriumo	Pasiekto tapatumo
X klasė	- 0.22**	-0.13	-0.07	0.07
XI klasė	-0.19*	-0.07	0.01	0.07
Koreliacija reikšminga lygmeniu 0.01** Koreliacija reikšminga lygmeniu 0.05*				

Pastebima neigiama koreliacija tarp ideologinio tapatumo difuzijos būsenos ir X-XI kl. paauglių savęs vertinimo. X kl. ($r = -0.22, p < 0.01$), XI kl. ($r = -0.19, p < 0.05$). Galima teigti, kad 16 m. paaugliai turi mažesnę savęs vertinimą ideologinio tapatumo difuzijos būsenoje, dėl patirties, žinių trūkumo.

19 lentelė

Tiriamųjų tarpasmeninio tapatumo ir savęs vertinimo ryšys pagal klasę

Savęs vertinimas	TARPASMENINIO TAPATUMO SUBSKALĖS			
	Difuzijos	Išankstinio sprendimo	Moratoriumo	Pasiekto tapatumo
X klasė	- 0.02	-0.04	0.01	0.07
XI klasė	-0.08	-0.03	-0.07	0.07
Koreliacija reikšminga lygmeniu 0.01**				

Statistiškai reikšmingų ryšių tarp tarpasmeninio tapatumo būsenų ir X-XI kl. paauglių savęs vertinimo nėra.

20 lentelė

Tiriamųjų ideologinio tapatumo ir savęs vertinimo pagal šeimos sudėtį ryšys

Savęs vertinimas	IDEOLOGINIO TAPATUMO SUBSKALĖS			
	Difuzijos	Išankstinio sprendimo	Moratoriumo	Pasiekto tapatumo
Pilna	- 0.09	-0.07	0.25**	0.07
Nepilna	-0.02	-0.13	-0.27**	0.04
Koreliacija reikšminga lygmeniu 0.01**				

Ideologinio tapatumo moratoriumo būseną teigiamai koreliuoja su savęs vertinimu ir pilnose ($r = 0.25$, $p < 0.01$) ir nepilnose šeimose ($r = -0.27$, $p < 0.01$). Nepilnose šeimose augantiems paaugliams, stipresnė moratoriumo būseną ideologiniame tapatume ir neigiamas ryšys su savęs vertinimu. Tuo tarpu, pilnose šeimose, augančių paauglių brandžioje tapatumo būsenoje savivertė yra teigiama.

21 lentelė

Tiriamųjų tarpasmeninio tapatumo ir savęs vertinimo pagal šeimos sudėtį ryšys

Savęs vertinimas	TARPASMENINIO TAPATUMO SUBSKALĖS			
	Difuzijos	Išankstinio sprendimo	Moratoriumo	Pasiekto tapatumo
Pilna	- 0.02	-0.04	0.21	0.03
Nepilna	-0.08	-0.03	-0.24**	0.07
Koreliacija reikšminga lygmeniu 0.01**				

Tarpasmeninio tapatumo moratoriumo būseną teigiamai koreliuoja su savęs vertinimu pilnose ($r = 0.21$, $p < 0.01$) ir neigiamai nepilnose šeimose ($r = -0.24$, $p < 0.01$). Nepilnose šeimose augantiems paaugliams, stipresnė moratoriumo būseną tarpasmeniniame tapatume. Tai dar kartą

patvirtina, kad paaugliams turintiems vieną iš tėvų yra stokojama tikrumo, nesutampa tapatumo atradimai ir socialinė aplinka, kurie sukelia žemesnį savęs vertinimą ar nemalonius jausmus.

4. 4. TYRIMO REZULTATŲ APTARIMAS

Tyrimo rezultatai rodo, kad iš tyrime dalyvavusių 206 paauglių, difuzijos būseną ideologijos srityje išgyvena didžiausias skaičius tiriamų paauglių – 41 %, išankstinio sprendimo – 4 %, moratoriumo - 17 %, pasiekto tapatumo– 38 %. Tarpasmeninių tapatumo srityse 45 % paauglių jau pasiekę brandžią tapatumo būseną-pasiekto tapatumo, 34 % išgyvena moratoriumo būseną, difuzijos būsenoje - 17.5 %, išankstinio sprendimo būseną tarpasmeninių santykių srityje 3.5% paauglių. Tai patvirtino ir literatūros analizė, kaip teigia A.Vaičiulienė (2000), lietuvių paauglių tyrimai parodė, kad 16-17 m. amžiaus tarpsnio raidos procesas aktyviau vyksta tarpasmeninių santykių srityje. Pasitvirtino pirmoji hipotezė, kad paauglių tarpasmeninio tapatumo būsenos yra brandesnės nei ideologinės tapatumo būsenos.

Lyginant tapatumo būsenų skirtumus ideologijos srityje pagal lytį, nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas moratoriumo būsenoje: merginų 31.98 ir vaikinių 30.14 ($t = -1.89$ $p = 0.05$). Tarpasmeninių santykių srityje taipogi merginos yra brandesnės tapatumo būsenos nei vaikinai. Tai rodo aukštesni moratoriumo būsenos rodikliai. Daugiau vaikinai išgyvena difuzijos ($t = -0.36$ $p = 0.01$) ir išankstinio sprendimo ($t = -4.20$ $p = 0.01$) būsenas. Šie rezultatai sutinka su R.M. Jones ir J. L. Streitmatter (1987) tyrimų rezultatais, kurie rodo, kad moteriškos lyties paauglės rečiau išgyvena tapatumo sumaištį ankstyvojoje ir vidurinėje paauglystėje. Tuo tarpu remiantis V.Legkausko tyrimu (1999), vaikinių išankstinio sprendimo būseną tarpasmeniniame tapatume sietina su didesniu komformizmu, kuris leidžia geriau prisitaikyti prie bendro savęs reiškimo būdo. Savęs vertinimo vidurkiai tarp merginų ir vaikinių statistiškai nesiskiria. Tai rodo, kad tapatumo raidos procesas aktyviau vyksta merginoms nei vaikinams. Tai reiškia, kad merginos daugiau tyrinėja alternatyvas profesijos, religijos, politikos srityse. Brandesnės būsenos tarpasmeniniuose santykiuose, gali būti sietina su ankstesne merginų branda, bei didesniu gebėjimu socialiai bendrauti. Savęs vertinimo vidurkiai tarp merginų ir vaikinių beveik vienodo lygio, vaikinių 28.17 ($p > 0.05$, $t = -0.368$), merginų 28.02 ($p > 0.05$, $t = -0.368$). Todėl, antroji hipotezė merginų ir vaikinių asmenybės tapatumo brandumo formavimasis bei savęs vertinimas skiriasi tik dalinai pasitvirtino.

Atlikus X ir XI klasės mokinių ideologijos būsenų vidurkių palyginimą pastebėtas reikšmingas vidurkių skirtumas difuzijos būsenoje X kl. vidurkis 32.12 yra aukštesnis nei XI kl. 30.15 ($t = 2.70$, $p = 0.01$). Tai leidžia teigti, kad daugiau X klasės nei XI klasės paauglių išgyvena difuzijos būseną ideologijos srityje. Tarpasmeninių santykių būsenų vidurkiai statistiškai reikšmingai skiriasi tarp X kl. ir XI kl. moksleivių: difuzijos 28.01 ir 26.01 ($t = 3.45$, $p = 0.01$), išankstinio sprendimo 19.19 ir 15.99 ($t = 2.55$, $p = 0.01$). Difuzijos ir išankstinio sprendimo būsenos tarpasmeninio tapatumo srityse yra dažnesnės tarp X klasės mokinių. Apibendrinant galima pasakyti, kad 16 m. paaugliai tapatumo formavimėsi tiek ideologijos, tiek tarpasmeninių santykių srityje, tiek ideologijos srityje būdinga difuzijos būseną. Galima teigti, kad didėjant gyvenimo patirčiai individai išsiugdo aukštesnius kognityvinius sugebėjimus ir dėl to ieško savo autentiško „Aš“.

Tikrinant trečiąją hipotezę, kad skirtumai pagal šeimos sudėtį nežymūs tik iš dalies pasitvirtino. Tiriamųjų ideologinio tapatumo būsenos pagal šeimos sudėtį, išankstinio sprendimo būsenoje, gauti tokie rezultatai: pilnų šeimų 21.99 ir nepilnų šeimų 19.79 ($t = 0.74$, $p = 0.01$). Galima teigti, kad paaugliai iš pilnų šeimų labiau vadovaujasi tėvų autoritetu. Tuo tarpu tarpasmeninio tapatumo srities moratoriumo būsenoje, gautas statistiškai reikšmingas skirtumas ($t = -0.24$, $p = 0.01$). Nepilnų šeimų paaugliai yra pasiekę moratoriumo būseną, t.y. mažiau identifikuoja save su tėvais, daugiau ieško naujų sprendimų. Mūsų tyrimo rezultatai sutampa su A.Vaičiulienės (2000) tyrimo rezultatais: tarp nepilnų šeimų paauglių išankstinio sprendimo būseną yra retesnė, nes šių paauglių tapatumas formuojasi esant žemesniam individualaus tėvų patyrimo perėmimo laipsniui.

Savęs vertinimo vidurkių lyginimo analizė parodė, kad statistiškai reikšmingai skiriasi pilnų ir nepilnų šeimų savęs vertinimo vidurkiai: 29.92 ir 24.04, reikšmingumo lygmuo $p = 0.0001$, $t = 5.031$. Dėl to galima teigti, kad pilnose šeimose augantys paaugliai labiau save vertina.

Palyginus tiriamųjų tapatumo būsenas ideologijos srityje pagal mokymo įstaigą gautas statistiškai reikšmingas skirtumas difuzijos būsenoje gimnazijos mokinių vidurkis 29.01, vidurinės mokyklos 32.01 ($t = 4.22$, $p = 0.00$). Vidurinėje mokykloje, besimokantys paaugliai labiau išgyvena difuzijos būseną, nei gimnazijoje besimokantys 16-17 m. paaugliai. Tarpasmeninių santykių srityje vidurinės mokyklos paaugliai labiau išgyvena išankstinio sprendimo būseną, jos vidurkis 19.01 ($t = 3.59$, $p = 0.01$). Remiantis užsienio autorių teiginiu (Powell, Katherine, 2004), kad asmenybės brendimas priklauso nuo palaikančios ir suprantančios aplinkos, kuo geriau sekasi paauglystėje išspręsti asmenybės krizes, tuo jie psichosocialiniu požiūriu bus sveikesni, galima teigti, kad didelę įtaką daro socialinė aplinka ir tapatumo raidos procesas skiriasi pagal mokymo įstaigą. Statistiškai reikšmingi skirtumai tarp paauglių iš

vidurinės mokyklos ir gimnazijos savęs vertinimo įverčių 32.33 ir 23.98 ($t = 10.48$, $p=0.0001$). Iš įverčių vidurkių matome, kad paauglių iš gimnazijos savęs vertinimas yra aukštesnis nei paauglių iš vidurinės mokyklos ($t = 10.48$ $p= 0.0001$). Tai sutinka su Šveicarijos mokslininkų D.Zimprich, S.Perren, R.Hornung (2005) atliktu tyrimo rezultatais. Jie teigia, kad ypač svarbi socialinė terpė, aukštam savęs vertinimui ir savęs vertinimas priklauso nuo socialinės aplinkos.

Koreliacinių reikšmių analizė parodė, kad vyresniųjų paauglių asmenybės tapatumo brandumas yra susijęs su savęs vertinimu. Stiprus neigiamas koreliacinis ryšys tarp lyčių: vaikinių tarpasmeninio tapatumo difuzijos būsenoje ir savęs vertinimo vidurkio ($r = - 0.23$ $p= 0.01$) ir išankstinio sprendimo ($r = - 0.18$ $p= 0.05$). Merginų rodikliai žemesni: difuzijos ($r = - 0.16$ $p= 0.05$) ir išankstinio sprendimo ($r = - 0.17$, $p= 0.01$). Tai rodo, kad vaikinai žemiau save vertina difuzijos ir išankstinio sprendimo būsenose nei merginos.

Tuo tarpu teigiama koreliacija tarp ideologinio tapatumo moratoriumo būsenos ir savęs vertinimo vidurkio tarp merginų ($r = 0.26$ $p = 0.01$) rodo jų didesnę pasitikėjimą savimi.

Pastebima neigiama koreliacija tarp gimnazijoje besimokančių paauglių ir ideologinio tapatumo difuzijos būsenos ($r = -0.22$, $p=0.05$) ir vidurinėje mokykloje besimokančių paauglių ($r = -0.18$, $p=0.01$). Tai rodo, kad difuzijos būsenoje esantys paaugliai turi žemą savęs vertinimą nepriklausomai nuo mokymo įstaigos. Tarpasmeninių santykių srityje skirtumai nežymūs išankstinio sprendimo būsenoje vidurinėje mokykloje besimokančių paauglių ($r = - 0.23$ $p= 0.01$), gimnazijoje besimokančių paauglių ($r = - 0.24$ $p= 0.01$)

Gautos koreliacinės reikšmės tarp ideologinio tapatumo difuzijos būsenos ir X ir XI kl. mokinių savęs vertinimo ($r = -0.22$, $r=-0.19$, $p = 0.01$, $p=0.05$). Tai patvirtina, kad 16 m. paaugliai išgyvena didesnę tapatumo difuziją, tuo jų savęs vertinimas mažesnis. Difuzijos būseną reiškia sumaištį individo asmenybėje todėl, tikėtina, kad jie dar nėra apsisprendę dėl savo ateities perspektyvų, neturi ryškių ateities vizijų dėl savo profesijos. Nėra suformavę savo požiūrio į religiją ir politiką. Statistiškai reikšmingų ryšių tarp kitų tarpasmeninio tapatumo būsenų ir savęs vertinimo tarp X kl. ir XI kl. moksleivių nepastebėta.

Stipri neigiama koreliacija pastebėta tarp tarpasmeninio tapatumo moratoriumo būsenos ir savęs vertinimo vidurkio tarp nepilnose šeimose augančių paauglių ($r=-0.27$, $p = 0.01$). Galima teigti, kad nepilnų šeimų paaugliai labiau ieško alternatyvų, labiau ieško galimybių, bet nedaro rimtų sprendimų. Tai sutinka su kito tyrinėtojo G.Adams (1989) rezultatais. Jis mano, kad, greičiausiai, moratoriumo būsenoje tyrinėjimo procese išnaudota energija ir įgyvendinimų bei tikrumo stoka, nepakankamas atitikimas tarp tapatumo atradimų ir egzistuojančios socialinės aplinkos sukelia nemalonią savijautą, kuri gali tiesiogiai įtakoti individo savigarbą. Remdamiesi šio tyrimo rezultatais paskutinioji iškelta hipotezė: vyresniųjų paauglių asmenybės tapatumo

brandumas yra susijęs su savęs vertinimu pasitvirtino. Paaugliai augantys nepilnose šeimose išgyvena brandesnę moratoriumo būseną, turi mažesnę savęs vertinimą.

Pasiekto tapatumo būsenos rodikliai tarp vyresniųjų paauglių šiame tyrime yra kiek didesni, nei buvo nustatyta A.Vaičiulienės (2000) tyrime. Duomenys labiau atitinka švedų tyrinėtojo S.Bergh (2005) gautais rezultatais. Galima teigti, kad bėgant laikui, keičiasi ir paauglio tapatumo formavimosi raida, kuri priklauso nuo tėvų auklėjimo stiliaus, valstybės ekonominės-socialinės padėties.

IŠVADOS

1. Skiriasi 16-17 m. paauglio asmenybės tapatumo raidos dinamika ideologijos (religiniai įsitikinimai, politinės pažiūros, profesinis kryptingumas, gyvenimo būdas) ir tarpasmeninių santykių (draugystė, partnerio paieškos, lyčių vaidmenys, laisvalaikio leidimas) srityse. Tarpasmeninių santykių srityse tapatumo būsenos yra brandesnės už ideologines tapatumo būsenas. Pasitvirtino pirmoji iškelta hipotezė.

2. 16-17 m. paaugliams ideologijos srityje būdinga difuzijos būsenos. Tai rodo, kad šio amžiaus paaugliai dar neištyrė reikšmingų alternatyvų ir nedaro sprendimų dėl profesijos pasirinkimo, religijos, gyvenimo stiliaus. Ideologinio tapatumo būsenų vidurkių lyginimo rezultatai rodo, kad X ir XI klasių mokinių vidurkiai reikšmingai skiriasi difuzijos būsenoje 31.55 ir 29.14 ($p = 0.01$, $t = 2.60$). Difuzijos būseną išgyvena daugiau X klasės mokinių nei XI klasės mokinių. Tarpasmeninio tapatumo būsenų vidurkių skirtumai tarp klasių statistiškai reikšmingi difuzijos ($p = 0.02$, $t = 2.35$) ir išankstinio sprendimo ($p = 0.01$, $t = 2.45$) būsenose. 17 m. paaugliai aukščiau save vertina nei 16 m. paaugliai ($t=8,48$, $p=0.001$).

3. Merginos ir vaikinai yra pasiekę panašias ideologinio tapatumo būsenas. Tarpasmeninio tapatumo srityse vaikinai dažniau išgyvena difuzijos būseną 27.16 nei merginos 24.96 ($p = 0.01$, $t = - 0.26$) ir išankstinio sprendimo būseną, atitinkamai, 18.84 ir 16.09 ($p = 0.00$, $t = - 3.20$). Merginų tapatumo formavimasis yra brandesnis. Tuo tarpu savęs vertinimo vidurkiai tarp merginų ir vaikinų yra panašūs. Antroji iškelta hipotezė pasitvirtino dalinai.

4. Gimnazijoje besimokančių paauglių tapatumo būsenos yra brandesnės, nei vidurinėje mokykloje besimokančių paauglių. Gimnazijos mokinių tiek ideologinis ($p = 0.01$, $t = 4.22$), tiek tarpasmeninis tapatumas yra brandesnis ($p = 0.01$, $t = 3.59$). Skiriasi gimnazijoje ir besimokančių vidurinėje mokykloje savęs vertinimas. Gimnazijos paauglių savęs vertinimas yra aukštesnis nei besimokančių vidurinėje mokykloje.

5. Nustatyti struktūriškai skirtingų šeimų paauglių asmenybės tapatumo formavimosi skirtumai. Nepilnose šeimose, augantiems paaugliams tarpasmeninių santykių srityje būdingesnės brandesnės tapatumo būsenos (moratoriumo, pasiekto tapatumo). Nepilnose šeimose augantys paaugliai, mažiau save vertina nei pilnose šeimose augantys paaugliai ($p=0.0001$, $t=5.031$).

6. Nustatytos sąsajos tarp tapatumo ir savęs vertinimo. Iškelta hipotezė vyresniųjų paauglių asmenybės tapatumo brandumas susijęs su savęs vertinimu pasitvirtino. Kuo labiau paaugliai išgyvena pradines tapatumo būsenas, tuo pastebimas neigiamas ryšys su saviverte.

Šio tyrimo rezultatai rodo, kad paauglio asmenybės tapatumo brandumas turi ryšį su savęs vertinimu. Taigi, kuo mažesnis savęs vertinimas, tuo labiau paaugliai išgyvena išankstinio sprendimo ir difuzijos būsenas.

SUMMARY

It is commonly accepted in both scientific research and general knowledge that stability and quality of family relationships profoundly influence child development. The studies on adolescent development have obtained an increasing attention within this approach, especially in psychology. Among various social and age groups, adolescents represent the most interesting object for analysis. Beginning from physical maturation, adolescence is a life period between childhood and adulthood when a person is to achieve psychological development and self-confidence. Being highly dependant on personal identity development, self-esteem is crucial for personal emotional development and life fulfilment.

The concerns of modern life styles and country development pose a challenge especially on teenagers being the one on the brink of personal development. New challenges and identity development affect their self-esteem. When self-esteem is positive, it gives a person an emotional comfort and represents a crucial factor for life success.

The main purpose of the study is to investigate a correlation between personal identity of adolescents and their self-esteem and to estimate the impact of these two factors on personal development.

The analysis concentrated on the teenagers at the age of 16-17 studying in gymnasiums and public schools. The aim of the work with these teenagers were to investigate their self-identity and identity and the correlation between these two factors. Other objective of the study were to compare these issues among boys--girls, 10th --11th grades, complete — incomplete families.

The hypothesis of research was formulated in a way that identity formation is developing proportionally with the self-esteem increase. Methods of research were Rosenberg's self-esteem scale and EOMEIS-2 (Objective Measure of Ego Identity Status, the extended version).

The results of the research showed that hypothesis was formulated in a plausible way.

REKOMENDACIJOS PRAKTINIAM PRITAIKYMU

Šiandieninė paauglių karta yra didžiausia, kokią tik pasaulis buvo regėjęs, pranešama Jungtinių tautų pranešime (2003). Todėl neišvengiamai, visuomenė turi atkreipti į tai dėmesį. Paauglystės laikotarpiu susiduriama su daugeliu dalykų – socialiniai lūkesčiai, atsakomybė, kurie yra labai svarbūs ateityje. Pats paauglystės amžiaus tarpsnis yra pakankamai sudėtingas, ir bręstančiam žmogui anaiptol nėra lengva pasirinkti adekvačius tikslus ir tinkamas strategijas jiems įgyvendinti, „paauglys yra labiausiai pažeidžiamas, ir neapsaugotas asmuo mūsų visuomenėje”. (Campbell, 1998).

Žinios apie tapatumo raidą galėtų būti naudingos tėvams, mokytojams ir kitiems profesionalams, kurie yra susiję su jaunimo psichosocialiniu vystymusi. Tapatumo formavimasis yra laipsniškas procesas, kuris labai priklauso nuo tėvų. Tėvų parama skatina paauglių autonomijos vystymąsi, leidžia įsitraukti į asmeninius tyrinėjimus.

Mokyklose duodant užduotis, kurios, keltų mokinių savigarbą, gali būti puikus būdas turėti sėkmę mokykloje ir tuo paskatinti didesnę motyvaciją mokytis. Neformalus mokytojų vertinimas skatina mokinius labiau atsiskleisti ir patirti teigiamus savigarbos pokyčius (Garner, 1972). Aukštas savęs vertinimas priklauso nuo ankstyvų tarpusavio santykių, palaikančios aplinkos, kuri suteikia didesnę galimybę vystytis asmenybei.

Nors šio tyrimo rezultatai nerodo priežastinio ryšio tarp tapatumo formavimosi ir savęs vertinimo, tačiau tikėtina, kad tarp jų yra netiesioginis ryšys. Ugdančių asmenybės tapatumą programų sudarytojai turėtų atkreipti dėmesį į tai, kad daug paauglių dar nėra ištyrinėję vertybinių alternatyvų, įsitikinimų, elgesio būdų, ir tai atsispindi jų nebrandžioje tapatumo būsenoje: difuzijos ar išankstinio sprendimo.

Tapatumas ir toliau išliks svarbiausiu elementu paauglystės koncepcijoje. O kadangi ši gyvenimo stadija dėl didėjančio technologijos progreso, darosi ilgesnė, įžengimas į suaugusiųjų pasaulį tampa vis problematiškesniu, pastebėjimai apie tapatumą ir tapatumo formavimąsi gali susilaukti dar didesnio dėmesio. Nepaisant savo trūkumų, šis darbas apie asmenybės tapatumo

raidą paauglystėje ir jos sąsajas su savęs vertinimu galėtų pasitarnauti kaip įvadas platesniems šios temos tyrinėjimams.

LITERATŪRA:

1. Adams G., Ryan J., Hoffman J., W., Nielsen E. Ego identity status, conforming behavior and personality in late adolescence // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1985, 47, 1091-1104.
2. Archer S. The status of identity: Reflections on the need for intervention // *Journal of Adolescence*. 1994, 12(4), 345-359.
3. Archer S.L., Waterman A.S. Adolescent identity development: Contextual perspectives.//In C.B. Fisher & R.M. Lerner (Eds.), *Applied developmental psychology*. - New York: McGraw-Hill, 1994.
4. Archer S., Waterman A. Varieties of identity diffusions and foreclosures: An exploration of subcategories of the identity statuses // *Journal of Adolescent Research*. 1990, 5, 96-111.
5. Barber B. K. Introduction: Adolescent socialization in context-the role of connection, regulation, and autonomy in the family // *Journal of Adolescent Research*. 1997, 12, 5-11.
6. Beresnevičienė D., Kanienė L. Tėvų ir vaikų sąveikos įtaka vaikų savivertei// *Ugdymo psichologija*, - 2000 , 3 t. Nr.1, p. 11-20.
7. Beresnevičienė D. Jauno suaugusiojo psichologija. Vilnius, 2003.
8. Beresnevičienė D. Nuolatinis mokymasis Lietuvoje. Vilnius, 1995.
9. Beresnevičienė D. Psichologinė nuolatinio mokymosis koncepcija. Vilnius, 1997.
10. Beresnevičienė D. Paauglių savęs vertinimo ypatumai//*Ugdymo psichologija*. Vilnius, 2004, 11(12).
11. Beresnevičienė D., Markovienė M., Eidukevičius R. Jaunesniųjų moksleivių savęs vertinimas, psichologinė savijauta mokykloje bei mokyklinis nerimastingumas//*Ugdymo psichologija*. Vilnius, 1999, 2(2).
12. Bergh, Susanne; Erling, Ann. Adolescent Identity Formation: A Swedish Study of Identity Status Using the EOMEIS-II. ERIC// *Adolescence San Diego*, 2005, p.377.

13. Berzonsky M. D. Identity Style, Parental Authority, and Identity Commitment. // Journal of Youth and Adolescence. 2004, 33, 213.
14. Berzonsky M. Diffusion within Marcia's identity status paradigm: Does it foreshadow academic problems? // Journal of Youth and Adolescence. 1985, 14, 527-538.
15. Bilsker, Dan; Marcia, James E. Adaptive Regression and Ego Identity. ERIC// Journal of Adolescence, 1991, p.75-84.
16. Blasi A. The Development of the Sense of Self in Adolescence.//Journal of Personality, 59 (2), 217-242. Prieiga:www.blackwell-synergy.com/doi/abs/10.1111/j.1467-6494.1991.
17. Bukšnytė L. Bendrojo lavinimo ir jaunimo mokyklos moksleivių savijautos ypatumai // *Ugdymo psichologija*.-1999, t.2, Nr. 1 , p. 34-40.
18. Bulotaitė L. Apie moksleivių savęs vertinimą – V., 1995.
19. Campbell R. Kaip mylėti savo paauglį. – Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998.
20. Cole M., Cole S. The Development of Children. - New York: 3rd Edition. Freedman and Company, 1996.
21. Connor, Jennifer M.; Poyrazli, Senel; Ferrer-Wreder, Laura; Grahame, Kamini Maraj; The Relation of Age, Gender, Ethnicity, and Risk Behaviors to Self-Esteem among Students in Nonmainstream Schools. ERIC// Adolescence San Diego, 2004, p.247.
22. Crandall R. Social interestas a moderator of life stress//Journal of Personality and Social Psychology. 1988-55.
23. Davidavičienė A.G. Alkoholį ir kitus narkotikus vartojantys moksleiviai: Tyrimo duomenys. – Vilnius: 1999.
24. Dildienė A.. Savęs vertinimas ir savikūra . VPU,1995 , p.2-4
25. Dunkel, Curtis S.; Papini, Dennis R. The Role of Ego-Identity Status in Mating Preferences. Prieiga prie: ERIC // Adolescence (San Diego): an international quarterly devoted to the physiological, psychiatric, sociological, and educational aspects of the second decade of human life, 2005, p.489.
26. Elkind D. A sympathetic understanding of the child. - Boston, MA: 2nd ed. Allyn & Bacon, 1978.
27. Gailienė D., Bulotaitė L., Sturlienė N. Aš myliu kiekvieną vaiką .- Vilnius,1996.
28. Gailienė I.Savęs vertinimo problema bedrojoje psichologijoje. Vilnius, 1995.
29. Giddens A. Modernybė ir asmens tapatumas. Pradai ALK, Vilnius, 2000, p. 99-106
30. Grant W. Nuo 13 iki 19. – Kaunas,1998 , p.13.
31. Grigaitė B. Amžiaus tarpinių psichologiniai ypatumai – K., 1986.

32. Grotevant H. D., Cooper C. R. Patterns of Interaction in Family Relationships and the Development of Identity Exploration in Adolescence // *Child Development*. 1985, 56, 2, 415.
33. Gučas A. Vaiko ir paauglio psichologija.- Kaunas, 1990, p. 20-23.
34. Hall G.S. Adolescence; Its psychology and its relation to physiology, antropology, sociology, sex, crime , religion, and education. - Englewood Cliffs : NJ Prentice Hall, 1904.
35. Yunger, Jennifer L.; Carver, Priscilla R.; Perry, David G. Does Gender Identity Influence Children's Psychological Well-Being? ERIC// *Developmental Psychology*, 2004, (7), p. 572-582.
36. Jones R. M.Revised Classification Criteria for the Extended Objective Measure of Ego Identity Status (EOMEIS).ERIC//N/A, 1994, p.533-49.
37. Jovaiša L. Ugdymo mokslas ir praktika. Vilnius, 2000.
38. Laužikas J. Rinktiniai raštai. Kaunas,1993, T.1.
39. Legkauskas V. Tapatumo būvių ir socialinės adaptacijos mokykloje rodiklių ryšys.- *Psichologija. Mokslo darbai*, - 2000 m. p. 54-57.
40. Legkauskas V. Identiteto matavimo pritaikymo galimybės: magistro tezės. Kaunas: VDU, 1998.
41. Lekavičienė R. Skirtingos socialinės kompetencijos studentų savivertė ir psichologinė savijauta mokantis//*Ugdymo psichologija*, - 2000 m. 3 t., Nr.2, KTU, p.35-42
42. May R. Ką reiškia tapti asmeniu//*Ugdymo psichologija*. Vilnius.1996, Nr.51(1).
43. Malinauskienė O., Žukauskienė R. Paauglių depresijos simptomų, savivertės, šeimos socialinio-ekonominio statuso ir tėvų auklėjimo stiliaus sąsajos. *Psichologija, Mokslo darbai*, -2004 m., 30, p.17-28.
44. Marcia J. E. Adolescence, Identity, and the Bernardone Family // *Identity*. 2002, 3, 199.
45. Marcia J. Development and validation of ego-identity status // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1996, 3, 551-558.
46. Martišius V. Psichologijos metodai. Vilnius, 1999.
47. Martišauskienė E. Vyresniųjų paauglių požiūris į dvasines vertybes. *Pedagogika*, 2001, 49, 3-19.
48. McCurdy, Susan J.; Scherman, Avraham. Effects of Family Structure on the Adolescent Separation-Individuation Process. ERIC// *Adolescence*, 1996, p.307.
46. McLean, Kate C.; Thorne, Avril. Late Adolescents' Self-Defining Memories about Relationships.ERIC// *Developmental Psychology*, 2003, p.635-45.

47. Meeus, Wim; Engels, Rutger. Separation-Individuation Revisited: On the Interplay of Parent-Adolescent Relations, Identity and Emotional Adjustment in Adolescence. ERIC// Journal of Adolescence, 2005, p.89-106.
48. Nelson, Larry J.; Barry, Carolyn McNamara. Distinguishing Features of Emerging Adulthood: The Role of Self-Classification as an Adult. ERIC// Journal of Adolescent Research, 2005, p.242-262.
49. Nurmi J.E. Adolescent Development in an Age – graded Context: The Role of Personal Beliefs, Goals and Strategies in the Tackling of Developmental Tasks and Standards// International Journal of Behavioral Development. – Vol.16 no 2 (1993), p. 169-189.
50. O'Koon J. Attachment to parents and peers in late adolescence and their relationship with self-image // Adolescence. 1997, 32, 471-482.
51. Orlofsky J., Marcia J., Lesser I. (1973). Ego identity status and the intimacy vs. isolation crisis in young adulthood // Journal of Personality and Social Psychology, 1973, 27, 211-219.
52. Paaugys dabartinėje visuomenėje. Leidinys parengtas vykdant SOS vaikų kaimų Lietuvoje draugijos projektą „ Nuo prevencijos iki gydymo“ – Vilnius: UAB Efrata, 2000.
53. Petruitytė A. Jaunesniojo paauglio socialinė raida. - Vilnius: Presvika, 2003.
54. Pikūnas J. Nuo asmens iki asmenybės – V., 1990.
55. Pikūnas J., Palujanskienė A. Asmenybės vystymasis – Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras, 2001.
56. Pileckaitė-Markovienė M. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus moksleivių vidinės darnos ypatumai. Daktaro disertacija. Vilnius: Vpu, 2001.
57. Powell, Katherine C. Developmental Psychology of Adolescent Girls: Conflicts and Identity Issues. ERIC// Education, 2004, p.77.
58. Psichologijos žodynas. Vilnius, 1993, p.150-151, 176-177.
59. Read D., Adams G.R., Dobson W.R. Ego identity status, personality and social influence style// Journal of Personality and social Psychology. 1984, 46, p.169-177.
60. Rogers C.R. Apie tapimą asmeniu. – V., ViaRecta, 2005.
61. Rosenberg M. Society and the Adolescent Self-Image. Princeton, New Jersey, 1965. Prieiga: www.bsos.umd.edu/socy/gra/socpsy_rosenberg.html.
62. Rubin A. Growing up in Social Transition: In Search of a Late – Modern Identity. Turun Yliopisto, 2000 – p. 148.
63. Santrock J. W. Adolescence. - Mc Graw Hill: University of Texas at Dallas, Seventh Edition, 1998.
64. Steinberg L. Adolescence. - New York, 1989.

65. Sondaitė J. Paauglių ateities orientacijų ypatumai. Daktaro disertacija.VPU, Vilnius, 2001.
66. Schwartz S. J. The evolution of Eriksonian and neo- Eriksonian identity theory and research: A review and integration // *Identity: An International Journal of Theory and Research*. 2001, 1, 7-58.
67. Vaičiulienė A. Paauglio psichologija – V., 2004.
68. Vaičiulienė A. Paauglystė – didelių permainų metas – V., 1998.
69. Vaičiulienė A. Paauglystės krizė psichoanalitiniu ir analitiniu požiūriu // *Švietimo naujovės*. 1999, 10, 35-37.
70. Vaičiulienė A. Paauglio asmenybės tapatumo raidos ypatybių ir šeimos struktūros santykis: daktaro disertacija. – Vilnius, 2000.
71. Vaičiulienė A. Asmenybės tapatumo įvertinimas. – Vilnius: VPU, 2001.
72. Vaičiulienė A. Lyčių skirtumai paauglių tapatumo raidoje // *Švietimo Reforma ir Mokytojų Rengimas: Ugdymo Kaita ir Šiuolaikinės Pedagoginės Technologijos*. VI Tarptautinė Mokslinė Konferencija. *Mokslo darbai*. II dalis. Vilnius, 1999 m. rugsėjo 23-25 d., p. 252-256.
73. Vaičiulienė A. Paauglys,ieškantis savo tapatumo atsinaujinančioje visuomenėje // *Švietimo Reforma ir Mokytojų Rengimas : Lietuvos Valstybingumas ir Mokykla*, V Tarptautinė Mokslinė Konferencija, *Mokslo darbai ir pranešimai* . Vilnius, 1998 m. rugsėjo 17-18 d., p. 265-267.
74. Vaičiulienė A. Vaikų ir tėvų santykiai bei tapatumo raida ir lyčių skirtumai//*Ugdymo psichologija*, 2004, 13, p.63-67.
75. Valickas G. Asmenybės savęs vertinimas – V., 1991.
76. Waterman A., Waterman J. Ego identity status and decision styles // *Journal of Youth and Adolescence*. 1974, 3, 1-6.
77. Vilimienė R. Ką reikėtų žinoti apie pagarbą sau.//*Psichologija tau*, 2, 1994, 14-15 psl.
78. Zimprich, Daniel; Perren, Sonja; Hornung, Rainer. A Two-Level Confirmatory Factor Analysis of a Modified Rosenberg Self-Esteem Scale. ERIC// *Educational and Psychological Measurement*, 2005 (6), p. 465-481.
79. Želvys R. Paauglio psichinis vystymasis.Vilnius, 1994.
80. Žukauskienė R. Raidos psichologija – V., 2002.
81. Обозов Н. Н.. Возрастная психология: юность и зрелость. - Санкт- Петербург: ЛНПП Облик, 2000.
82. Собкин В. С., Абросимова З. Б., Адамчук Д. В. Проявления девиации в подростковой субкультуре. // *Вопросы психологий*. 2004, 3, 3.

83. Эриксон Э. Юность: идентичность. – М., 1997, р.14.
84. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис(под ред. Толстых А.В. Москва, 1996 г.).
85. Кон И.С. Психология ранней юности. – М., 1985.
86. Кон И.С. В поисках себя.- <http://konigor.hypermart.net/>,1999.
87. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст. – М., 1994.